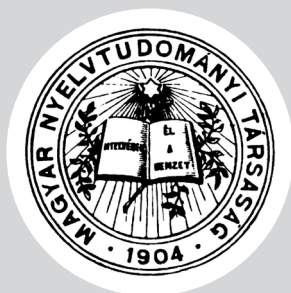

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI
242. SZÁM

HELTAI JÁNOS IMRE

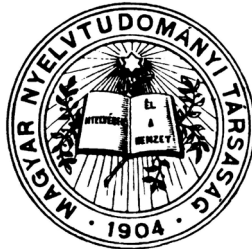
NYELVCSERE
ÉS A NYELVI TERVEZÉS
LEHETŐSÉGEI
MOLDVÁBAN

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
BUDAPEST
2014

HELTAI JÁNOS IMRE

**NYELVCSERE
ÉS A NYELVI TERVEZÉS
LEHETŐSÉGEI
MOLDVÁBAN**

Budapest, 2014.

Lektorálta:
Benő Attila

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával készült.

Kiadó:
Magyar Nyelvtudományi Társaság

ISBN: 978-615-5061-04-2

Készült:
START Nonprofit Kft., Nyíregyháza

Felelős vezető:
Balogh Zoltán vezérigazgató

Tartalom

1. Nyelvhasználati szokásokat, nyelvi vélekedéseket vizsgáló kutatások Moldvában	5
1.1. A kötet témája és felépítése	5
1.2. Terepmunka	6
1.3. Adatfeldolgozási módszerek	7
1.4. A vizsgált közösségek: a moldvai magyarok	12
1.4.1. A moldvai magyarok megnevezése a tudományos és a laikus közbeszédben	12
1.4.2. A moldvai magyarok identitása	15
1.4.3. A moldvai magyarok eredete, településtörténete, történeti tudata ..	18
1.4.4. A moldvai magyarok létszáma	21
2. A moldvai magyar nyelvváltozatok és nyelvhasználat általános jellemzői ..	23
2.1. Vélekedések a nyelvváltozatok és a nyelvhasználat heterogenitásáról. A beszélőközösségek múltja mint a heterogenitás meghatározója	24
2.2. A saját nyelvváltozat definiálásának és pozicionálásának stratégiái	30
2.3. A kétnyelvűséggel kapcsolatos vélekedések rendszere	47
2.4. A kisebbségi nyelvváltozat jövőjével kapcsolatos vélekedések rendszere	61
2.5. A nyelvi szocializációról szóló vélekedések rendszere	67
2.6. A moldvai magyar kétnyelvű beszélőközösségek általános nyelvi jellemzői – összefoglalás	86
3. A moldvai nyelvhasználati szokások regionális eltérései	89
3.1. Adatfelvétel	89
3.2. Eredmények	91
3.2.1. Az iskolázottság kérdései	91
3.2.2. A foglalkoztatottság kérdései	94
3.2.3. Munkavégzés a beszélőközösségen kívüli magyar környezetben	96
3.2.4. Házassági szokások	99
3.2.5. A nyelvváltozatok és a nyelvhasználat regionális különbségeiről szóló vélekedések	101
3.2.6. A presztízsviszonyok	105
3.2.7. A magyar nyelvi kompetenciáról szóló vélekedések	111
3.2.8. A megkérdezettek saját nyelvi szocializációról szóló vélekedései	115

3.3.9. Nyelvválasztás különféle kommunikációs partnerek és kommunikációs szituációk esetében	118
3.2.10. A nyelvi szocializációval kapcsolatos vélekedések	129
3.3. Az eredmények összefoglalása	133
4. A magyar nyelv revitalizációjának lehetőségei Moldvában	137
4.1. Fishman preskriptív elemeket is tartalmazó modellje a nyelvcsere visszafordítására.....	137
4.2. A modell alkalmazásának lehetőségei a moldvai nyelvcsere leírásában és visszafordításában	140
4.2.1. A 8. fokozat: A nyelv rekonstrukciója és/vagy individuális elsajátítása a felnőttkorban – néhány megjegyzés a román egynyelvű katolikus falvakkal kapcsolatban	140
4.2.2. A 7. fokozat: A veszélyeztetett kisebbségi nyelvváltozatot (X-et) beszélő, társadalmilag egységes és etnolingvisztikailag aktív felnőtt közösség fenntartása	142
4.2.3. A 6. fokozat: A veszélyeztetett kisebbségi nyelvváltozatot (X-et) beszélő otthon, család és közösség korosztályok közötti és területileg folytonos informális szóbeliségének elérése.....	143
4.2.4. A további fokozatokhoz kapcsolható moldvai nyelvi tervezési tevékenységek.....	146
4.3. A moldvai magyar nyelvi tervezés legitimitásának kérdései	147
4.3.1. A nyelv értékhordozó szerepe mint a legitimáció alapja	148
4.3.2. A magyar nyelvi tervezés legitimációjának esélyei a beszélőközösségekben	154
4.4. Javaslatok egy moldvai magyar nyelvi revitalizációs programhoz	157
4.4.1. Magyar nyelvi tervezés az egyházi nyelvhasználat területén.....	158
4.4.2. A magyar nyelvi tervezés legfontosabb területe: az oktatás.....	160
5. Összegzés	171
6. Hivatkozások	175
7. Mellékletek	187

1. Nyelvhasználati szokásokat, nyelvi vélekedéseket vizsgáló kutatások Moldvában

1.1. A kötet témája és felépítése

E kötetben a – gyakran csángónak is nevezett – moldvai magyar beszélőközösségek nyelvcserejével és az általuk beszélt nyelvváltozatok revitalizációjának lehetőségeivel foglalkozom. Bár a nyelvcsere folyamata a beszélők életében a külső beavatkozás nélkül megjelenő ökonómiai szükségszerűségtől a nyelvi imperializmus következményéig többféleképpen is értelmezhető, a nyelvhasználati szokások, nyelvi attitűdök és azok változásai tényszerű leírás tárgyai lehetnek. A nyelvi revitalizáció ezzel ellentétben minden esetben preskriptív elemeket is hordozó, irányított tevékenység: beavatkozást szorgalmaz a beszélőközösségek életébe, ami természetesen etikai kérdéseket is felvet, és ilyen módon szakmai-ideológiai vitákkal jár (vö. Gál 2010: 32–35, a moldvai magyarokkal kapcsolatos nyelvi tervezési tevékenységgel összefüggésben legújabbban: Tánczos 2011: 197-199, Sándor 2012).

Legfontosabb célom ezért a moldvai magyar beszélőközösségek nyelvhasználatának bemutatása, ezt a célt úgy értelmezve, mint a nyelvi revitalizációról szóló diskurzus folytatásának előfeltételét. Vizsgálom a nyelvváltozatok vitalitását, a közösségeknek a nyelvváltozatokkal és azok használatával kapcsolatos attitűdjeit. A helyzetelemzés után mérlegelem olyan beavatkozások lehetőségét és eredményességét is, melyek hozzájárulhatnak a helyi magyar nyelvváltozatok revitalizációjához.

A kötet négy részből áll. Az első részben bemutatom azokat a projekteket, amelyeknek a felhasznált adatok köszönhetők, majd azt az elméletet és azokat a módszereket, amelyek a terepmunka előkészítése és végrehajtása, illetve az adatok feldolgozása során a munka alapját jelentették. Ezután a vizsgált közösségek, azaz a moldvai, etnikailag magyar eredetű beszélők csoportjainak bemutatása következik.

A következő két részben elemzem az adatokat és levonom következtetéseimet. Ennek során két kutatási projekt különböző céllal és módon elkészített és elemzett adatsorai alapján mutatom be a moldvai nyelvi valóságot. A második fejezetben olyan, kvalitatív adatok felhasználásával elkülönített nyelvi, nyelvhasználati, továbbá a nyelvi attitűdöket érintő jellemzőket mutatok be, melyek a moldvai magyar beszélőközösségek mindegyikében értelmezhetőek; a harmadik fejezetben pedig – kvantitatív adatok alapján – a vizsgált csoport(ok) heterogenitását és az e körülményből adódó következményeket tárom fel.

A negyedik, a nyelvi revitalizáció kérdésére összpontosító részben bemutatok egy, a nyelvcsere visszafordítására kidolgozott modellt, és ennek kontextusában is definiálom a beszélőközösségek nyelvi állapotát. Áttekintem, hogyan lehet a magyar nyelv megtartása mellett érvelni, és hogy milyen elfogadottsággal számolhat a magyar nyelvi tervezés a moldvai beszélőközösségekben. Végül teszek néhány konkrét, a nyelvcsere lassítását, végső soron pedig megállítást, illetve megfordítást célzó javaslatot.

A kötet alapja PhD-disszertációm volt. Szeretnék köszönetet mondani téma-vezetőmnek, opponenseimnek, kutatócsoportom valamennyi munkatársának és adatközlőimnek.

1.2. Terepmunka

Két moldvai „kutatói projekt” eredményeit használom fel. Mindkét kutatócsoport munkájában részt vettem, mind ami az előkészítést, mind ami a terepmunkát és az adatok feldolgozását, értelmezését illeti. Mindkét kutatócsoport az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékéhez kapcsolódik. Az első kutatás munkálatai 2001-ben, a másodikéi 2005-ben indultak.

A 2001-ben indított kutatás címe „A moldvai csángók nyelvhasználatának szociolingvisztikai és nyelvföldrajzi vizsgálata”. A szociolingvisztikai kutatócsoport félstrukturált kérdőívek segítségével dolgozott (1. sz. melléklet). Az interjúk kérdéseit az etnolingvisztikai vitalitás elméletének felhasználásával alakítottuk ki. A kérdéseket az adatközlőknek szabad beszélgetés közben, a beszédhelyzetnek és a kommunikáció körülményeinek figyelembevételével tettük fel, a beszélgetéseket az első évben hangszalagon, később digitális eszközökön rögzítettük. Az interjúk sorrendisége, hossza változó. A kutatások eredményeként nagy mennyiségű kvalitatív jellegű adat áll rendelkezésre (lejegyzett) hangfelvételek formájában.

2005-ben kezdődött az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékéhez kapcsolódó Geolingvisztikai Műhely elnevezésű kutatócsoport koordinálásával egy új moldvai digitális (diakrón) nyelvatlasz készítése. Ennek az új moldvai nyelvatlasznak a címszavait az 1950-es években készült MCsNyA. (A Moldvai Csángó Nyelvjárás Atlasza, Gálffy – Márton – Szabó T. 1991) két megjelenés és egy kéziratban maradt kötetének mintegy 1200 címszavából válogattuk. A nyelvatlasz kérdőíve 250 címszót, illetve kérdést tartalmaz. Ezekből 25 kérdés szociolingvisztikai jellegű (2. sz. melléklet). Ezek felméri az adatközlők nyelvi életrajzát, nyelvhasználati szokásait és néhány nyelvről szóló vélekedését is. A nyelvatlasz adatainak szigorúan meghatározott gyűjtési

paraméterei és a zárt, strukturált interjú lehetővé teszik, hogy számszerű adatokat nyerjünk egy-egy beszélőközösség nyelvhasználati szokásait illetően.

E két adatcsoport mellett személyes tapasztalatokat is hasznosítok. 2002 nyarán oktatóként részt vettem egy kéthetes, 8-14 éves gyermekek számára szervezett nyelvi táborban a Szeret menti Lészpeden. Ebben a faluban hosszabb időt töltöttem 2004-ben és 2005-ben is, terepmunkanaplót vezettem.

Az első, félszabad interjúkat felhasználó gyűjtések 2001 nyarán és őszén, 2002 és 2003 nyarán folytak. 2001-ben a Szeret menti Klézsn (Cleja), Somoskán (Șomușca), Pokolpatakon (Valea Mică), Kákován (Faraoani), Nagypatakon (Valea Mare), Bogdánfalván (Valea Seacă), Trunkon (Galbeni), Diószénban (Gioseni), valamint a Tázló menti székely eredetű Frumószán (Frumoasa) végeztünk gyűjtést. A következő években folyt gyűjtés a szeret menti Lészpeden (Lespezi), a Tázló menti Pusztinán (Pustiana), és a következő Tatros menti falvakban is: Szalánc (Cireșoia), Újfalú (Satu Nou) és Bahána (Bahna). Jelen munkámban a következő 11 faluban gyűjtött adatokat hasznosítom: Klézse, Somoska, Pokolpatak, Kákova, Nagypatak, Bogdánfalva, Trunk, Diószén, Szalánc, Újfalú, Bahána.

A 2005-ben kezdődő gyűjtésekből az alábbi 13 beszélőközösségben készült interjúkat használom fel: Bogdánfalva, Klézse, Diószén, Trunk, Frumósza, Pusztina, Lészped, Szoloncka (Tărăța), Szerbek (Florești), Újfalú, Szitás (Nicorești), Bahána, Szalánc. Az összesen 18 kutatópont tehát a két projekt esetében részben fedi egymást. (A kutatópontok térképét lásd a 3. számú, a kutatópontok rövid bemutatását a 4. számú mellékletben.)

1.3. Adatfeldolgozási módszerek

A 2001-ben indított kutatás kérdéseinek összeállítása az etnolingvisztikai vitalitás modelljének (első formájában I. Giles és mtsai 1977) felhasználásával történt. Ezt a modellt lehetőségnek tekintem a kisebbségi beszélőközösségek helyzetének leírásához, amely a további elemzés kiindulópontjaként szolgál. Előnye az évtizedek során kialakított többszemponúság.

Már eredeti, 1977-ben H. Giles és munkatársai által bevezetett változatának segítségével is három főbb vitalitásfaktor mentén vizsgálták a kisebbségi beszélőközösségeket. Az első a gazdasági, társadalmi és társadalomtörténeti csoportstátus. Ez olyan változók összessége, melyeknek segítségével mérhetővé válik a csoport gazdasági, társadalmi ereje; például a családok anyagi helyzete, a csoport tagjainak jellemzően elfoglalt társadalmi pozíciója stb. A második faktort a demográfiai jellemzők összessége jelentette. A demográfiai tényezők közül lényeges a csoport területi hovatartozása, az adott területen mérhető lakossági koncentráció

és a terület összlakosságához viszonyított arányszám. Ezenkívül olyan adatok is részét képezik a demográfiai jellemzésnek, mint a születési ráta, a egyes házasságok aránya, valamint a be- és kivándorlási arányok. A harmadik vitalitási faktor az adott csoport informális (vallás, kultúra) és formális (oktatás, anyanyelvű média, helyi-, ill. központi támogatások rendszere) intézményi támogatottságát vizsgálja. Az elmélet alapját ezek a vitalitásfaktorok jelentették, amelyek segítségével elemezhetővé vált a kisebbségi beszélőközösségek (nyelvi) vitalitása és nyelvi viselkedése.

A nyolcvanas évektől módosult a kutatások alapvető iránya (Bourhis és mtsai 1981): a beszélőközösség egészének vizsgálata mellett előtérbe került a közösséghez tartozó egyén és az egyén csoportról alkotott nézeteinek vizsgálata. Az úgynevezett szubjektív faktorok bevezetése azt eredményezte, hogy az etnolingvisztikai vitalitást ekkor már a korábbi objektív és az új szubjektív faktorok együttes figyelembevételével tartották meghatározhatónak. Felismerték ugyanis, hogy a cél nem a kutató által konstruált valóság bemutatása, hanem a beszélők által konstruált és értelmezett valóság megfigyelése és elemzése. Ennek a kiindulópontnak a segítségével nem csak helytállóbb képet lehet alkotni a beszélőközösségekről, a nyelvi tervezésnek is könnyebb így irányt szabni, hiszen csak olyan tevékenység lehet sikeres, amely az alakítandó valóságot a beszélőközösség tagjainak szempontjából szemléli.

A modell kialakulásának harmadik szakaszában (Allard és Landry 1986, 1. még Harwood, Giles és Bourhis 1994) az egyén vélekedései mellett a vitalitást meghatározó tényezőként vették figyelembe a beszélőközösség és a kisebbségi nyelv jövőjére vonatkozó beszélői elképzeléseket, hiedelmeket és célokat is, melyek segítségével az etnolingvisztikai közösség várható nyelvi viselkedését még nagyobb biztonsággal tartották megjósolhatónak. A hangsúly tehát a várható tendenciák feltérképezésére helyeződött, amivel a modell preskriptív jellege erősödött.

A modell nemzetközi és hazai alkalmazása (például: Appel és Muysken 1987; Garami és Szántó 1991, 1992; Radó é.n.; Köpf 1996; Kádár 2000), illetve saját munkánk során is kiderült, hogy használata esetén számos előnye mellett hiányosságaival is számolni kell. Magyar nyelven Bartha Csilla (1999: 135) foglalta össze az objektív etnolingvisztikai vitalitás elméletének hiányosságait, rámutatva, hogy az elmélet több objektív tényezőt nem vesz figyelembe, valamint hogy saját faktorait időnként egyoldalúan kezeli, nem számolva azzal, hogy esetenként a tényezők hatása a várhatóval és előrejelzettel ellentétes is lehet.

Az elmélet szubjektív tényezőkkel kiegészített, modernebb változatának moldvai alkalmazása is bizonyos nehézségekkel jár. Hátránya az elméletnek, hogy nem választja el szigorúan egymástól a nyelvhasználat és az etnikai identitás

kérdéseit, hanem e két tényezőt összefüggésében vizsgálja, amelyben „az egyik komponens (a nyelv vagy az identitás) változása a másikat szükségszerűen maga után vonja” (I. Bodó 2004a: 150). Ajánlatos tehát az elméletet módosítani, azaz a nyelvi csoportok és az általuk használt nyelvváltozatok vitalitásának vizsgálatát egymástól elválasztani. Ennek a módszernek a segítségével nemcsak az elmélettel kapcsolatban gyakran emlegetett nyelvi-etnikai vitalitás összefüggésének ellentmondásossága oldható fel, hanem önmagukban értékelhetővé válnak a beszélő-közösségekben ismert, illetve használt magyar nyelvváltozatokról szóló vélekedések is.

A 2001-ben indított kutatás alapjául szolgáló, a szakirodalomban olvasható tapasztalatok és a moldvai specialitások figyelembevételével elkészített kérdőív a következő tematikus egységekre oszlott (vö. 1. sz. melléklet):

1. Nominális szociolingvisztikai vitalitás: a kérdések arra irányultak, hogy milyen ismeretekkel, elképzelésekkel rendelkezik az informátor a beszélő-közösséget érintő nyelvi, demográfiai, gazdasági és kulturális tényezőkről; milyen a közösségben elfoglalt gazdasági-társadalmi státusza, milyen szociális kapcsolatai vannak, ezekben milyen nyelvváltozatot használ, milyen nyelvi kontaktushelyzetekbe kerül, hogyan vélekedik saját identitásáról.
2. Nyelvtudás és nyelvi viselkedés: milyen nyelven, nyelvváltozatokon beszél/ír/olvas (jobban) az informátor saját vélekedései szerint; milyennek ítéli tudását a kisebbségi nyelvváltozaton; s végül milyen nyelvi viselkedési normákat követ, kivel milyen nyelvváltozaton kommunikál.
3. Szubjektív szociolingvisztikai vitalitás (vélekedések a szociolingvisztikai vitalitásról): hogyan ítélik meg az informátorok a beszélőközösség demográfiai helyzetét, gazdasági lehetőségeit és kilátásait, kulturális-nyelvi életét, a magyar nyelvváltozatok jövőbeni esélyeit, valamint hogyan értékelik saját szociális kapcsolatrendszerüket. A kérdések felmérték az informátornak a közösség szociolingvisztikai vitalitására irányuló hiedelmeit, valamint azt, hogy mit tartana a beszélő ideális, kívánatos állapotnak.
4. A közösség nyelvi életrajza: a nyelvi szocializáció kérdései mellett itt arra vonatkozó kérdéseket is feltettünk, hogy az esetleges betelepülők hogyan és mennyiben integrálódnak a közösségekben.

A moldvai magyar nyelvváltozatok, a velük kapcsolatos vélekedések általános jellemzőinek leírásához kiválóan használhatók az etnolingvisztikai vitalitás elméletének felhasználásával elkészített interjúk. A regionális sajátosságok és az egyes

beszélőközösségek közti különbségek feltárásához azonban az NKFP-projekthez kapcsolódó, 25 kérdésből álló szociolingvisztikai jellegű kérdőívet használok fel. Ezeket a kérdéseket a Kontra Miklós-féle Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat kérdőívének (vö. pl. Kontra 1996) segítségével állítottuk össze, kihagyva belőle a Moldvában az adatközlők számára értelmezhetetlen kérdéseket, valamint a nyelvtudást, nyelvi viselkedést vizsgáló feladatsorokat.

A kérdések a következő tematikus egységeket ölelik fel (vö. 2. sz. melléklet):

1. Az adatközlő származását, iskolai végzettségét, munkáját, családi állapotát feltérképező kérdések, melyek közös jellemzője, hogy arra irányulnak, milyen közösségen belüli és kívüli nyelvi kapcsolatokkal rendelkezik a beszélő, milyen nyelvekkel, nyelvváltozatokkal kerül(t) rendszeres és szoros kapcsolatba.
2. A nyelvvel, nyelvhasználattal kapcsolatos vélekedésekre irányuló kérdések – (helyi) nyelvváltozatok heterogenitása és presztízse.
3. Nyelvi kompetencia magyar és román nyelven, továbbá a nyelvelsajátítás sorrendje.
4. Nyelvi viselkedés különféle kommunikációs partnerek és helyzetek esetében.
5. A nyelvi szocializáció kérdései.

A bemutatandó beszélőközösségek kiválasztásánál figyelembe veszem a településszerkezetet, a történelmi meghatározottságot, a település létrejöttének idejét és a letelepülő lakosság eredetét, azaz a történelmi és szociokulturális adottságokat. Ilyen módon három régiót elkülönítve (Tatros mente, Tázló mente, Szeret mente) elemzem a beszélőközösségek közti különbségeket.

Mindkét kutatás kérdéseinek kiválasztásában és megfogalmazásában a csoport magyarországi felsőoktatási intézményekben tanuló moldvai tagjai jelentettek segítséget. A kérdéseket olyan nyelvváltozatban igyekeztünk megírni és feltenni, amely az összes vizsgálni kívánt beszélőközösségben érthető és értelmezhető.

A kutatások adatgyűjtési módszereinek (félstrukturált és strukturált kérdőívek, résztvevő megfigyelés) közös sajátossága, hogy a nyert nyelvi anyagok nem használhatóak anélkül fel, hogy bizonyos speciális nyelvhasználati jellegzetességeket, kommunikációs stratégiákat figyelembe ne vennénk. Ezek nem a moldvai magyar nyelvváltozatok (szűkebb értelemben vett) nyelvi különállásából erednek, hanem inkább pragmatikai jellegűek. A következő körülményekről van szó:

1. Az adatközlők számára nehezen értelmezhető a kommunikáció célja: a nyelvről, nyelvhasználatról szóló beszélgetés a moldvai beszélők számára teljesen újszerű kommunikációs tapasztalatot. A beszélgetés céljával kapcsolatos bizonytalanság gyakran bizalmatlanságot szül.
2. A közösséget érintő arányok, számszerűségek megfogalmazása különösen sokszor ütközik akadályokba. Például nehéz választ kapni az ezekhez hasonló kérdésekre: *sok vagy kevés embert/asszonyt ismer, akik elmutálódtak* (elköltöztek, elkerültek) *a faluból?*; *Hol ülnek* (laknak) *katolikusok, akik csak románul tudnak?*; *Sok vagy kevés olyan familia van a faluban, ahol az egyik ortodox, a másik katolik?*
3. A válaszok gyakran olyan vélekedések formájában jelennek meg, melyek nem egyéni véleményt, hanem közösségi álláspontot tükröznek és folklórjellegű (Tánzos 2011: 271) öltönek. Ilyen esetekben az adatközlők a beszélőközösségben elterjedt kimunkált sémákat, már-már szállóige-ként használt vélekedéseket idéznek. Ezek gyakran a román többség felől érkező, több évtizede tartó dezinformálás eredményei.
4. Bizonyos kérdésekkel az adatközlők még sohasem szembesültek, nincs róluk véleményük vagy ismeretük. Ilyenkor általában megváltoztathatatlanak tartanak bizonyos jelenségeket, melyekbe bele kell nyugodni. Válaszuk ilyen esetekben nem a problémákon való gondolkodás vagy valamilyen álláspont kialakítása, hanem a sorsszerűség hangsúlyozása.
5. A múltbeli és jelenlegi kommunikációs gyakorlatról könnyebb volt adatokat szerezni, mint a jövővel kapcsolatos kérdésekről. Az adatközlők jellemzően a jelen állapotát vetítik a jövőre is.

A 2005-ös NKFP-kutatás kérdéseinek összeállításakor természetesen már igyekeztünk minimalizálni a fenti körülményekből következő torzulásokat. Olyan kérdések készültek, amelyek megfelelnek a moldvai beszélők pragmatikai és szemantikai hagyományainak, illetve a lehető legnagyobb mértékben alkalmazkodnak az általuk használt kommunikációs stratégiákhoz.

A következő fejezet – a moldvai magyarság bemutatása – kapcsolódik az eddigi gondolatmenethez is. Magyarázatot keres arra, hogy mi ezeknek a pragmatikai eltéréseknek az oka, mivel magyarázhatóak a beszélők kommunikációs stratégiáinak jellegzetességei.

1.4. A vizsgált közösségek: a moldvai magyarok

1.4.1. *A moldvai magyarok megnevezése a tudományos és a laikus közbeszédben*

A moldvai magyarok eredetéről, történetéről, társadalomszerkezetéről, kultúrájáról, identitásáról számos tudományos igényű monografikus munka, illetve tanulmánykötet jelent meg, részben eltérő hangsúlyokkal. A modern monografikus történeti-néprajzi ismertetések sorát Domokos Pál Péter *A moldvai magyarság* (1931, 1987) és Lükő Gábor *A moldvai csángók* (1936, 2002) című művei nyitották.

A magyar nyelvészet is sokat és sokféleképpen foglalkozott már a moldvai magyarság nyelvével, nyelvváltozataival. Az eredmények legutóbbi részletes összefoglalása Tánzos Vilmos nevéhez köthető (Tánzos 2004, még bővebben, frissítve 2011). A XX. században készült szótár (Wichmann 1936), nyelvatlasz (Gálffy–Márton–Szabó 1991), megtörtént a nyelvváltozatok belső tagozódásának feltárása (Szabó T. 1959), és számos eredmény van a nyelvi rendszer leírásában is. Gálffy Mózes ismertette a magánhangzó- és mássalhangzórendszert (1964a, 1964b), valamint a fonémavariánsok rendszerét (1965). A tájszavak osztályozását Szabó T. Attila végezte el (2001), de számos más, lexikológiai, szókészletani jelenséggel foglalkozó munka is született a kolozsvári iskola kutatásainak eredményeképpen (Csúry 1933, Murádin 1958, Márton 1972). Alaktannal is már a kezdetektől foglalkoztak a nyelvészek, Yrjö Wichmann északi nyelvjárásokat feldolgozó szótárának mellékletei is számos paradigmasort tartalmaznak. Márton Gyula készítette el a gyűjtések során felhalmozódó – a szerző szerint hézagos – anyagból az igeragozási rendszer leírását (1974). Több moldvai beszélőközösségben végzett terepmunka alapján készített legújabban monografikus művet elsősorban a hangtan, a mondattan, az alaktan és a szókészlet kérdéseire kitérve Hoppa Enikő (2012). Hiányosabbak az eredmények a mondattan és a szövegtan területén, ilyen kérdésekkel több tanulmány is foglalkozik érintőlegesen, átfogó monografikus munka azonban egyelőre nem született.

A nyelvi változások kutatására később terelődött a figyelem, bár már Márton Gyula is foglalkozott a román nyelvi hatás kérdéseivel (pl. Márton 1956, 1965, 1966, 1972). A kilencvenes években jelentek meg az első olyan munkák, amelyek valamilyen szempontból a kétnyelvűségből eredő jelenségeket, a nyelvcsere folyamatát és/vagy az ezzel összefüggő identitáskérdéseket állították érdeklődésük középpontjába (Fodor 1991, 1995a, 2001; Murádin 1993; Borbáth 1994; Tánzos 1995; Péntek 1996; Sándor 1996a, 1996b, 1999, 2000, 2005, Benő 2004). Az ezredforduló utáni években jelentek meg kutatócsoportjaink tagjainak e kérdésekkel foglalkozó tanulmányai (Bodó 2002, 2004a, 2004b, 2004c, 2006a, 2006b, 2007a;

2007b, 2007c, 2011, 2012; Bodó–Heltai–Tarsoly 2003, Bodó–Eriş 2004; Heltai–Tarsoly 2004, Heltai 2004, 2005, 2006, 2007a, 2007b, 2011a, 2011b, 2012). A legutóbbi években Tánczos Vilmos is többször foglalkozott ilyen kérdésekkel (ezek összefoglalva Tánczos 2011).

E dolgozatokban, monográfiákban a vizsgált csoportok, beszélőközösségek megnevezése nem egységes. A használatban levő etno- és lingvonimák sokfélék, közös tulajdonságuk azonban, hogy egyrészt nem mentesek ideológiai megfontolásoktól, másrészt többé-kevésbé pontatlanul „fedik le” a megnevezni kívánt beszélőközösségeket.

Általánosan használt a *moldvai csángó* kifejezés. A *csángó* etnonima használata azonban tudományos szempontból nem egyértelmű. Már Lükő Gábor rámutatott arra, hogy a moldvai magyarság sohasem volt történeti és kulturális szempontból egységes, és a lakosság két nagy csoportjának elkülönítésekor a *moldvai magyar*, ill. a *moldvai székely* kifejezéseket használta. A két, a betelepülés időpontjában és a származási hely tekintetében egyaránt eltérő, és ezért nyelvi, kulturális és tudati különbségeket is felmutató alapsoportot máig minden kutató elkülöníti egymástól, különféle megnevezéseket alkalmazva. Benkő Loránd például a *csángó magyar* és a *székely magyar* terminusokat használja a csoportok leírására. Ugyanakkor a köznyelv *csángónak* nevezi nemcsak a moldvai magyarság egészét, hanem a Gyimesekben és a Barcaságon élő magyarokat is (Pozsony 2005: 8). A tudományos közbeszéd ezeket a csoportokat a *moldvai* előtag használatával ugyan leválasztja a *csángóság* egészéről, de az etnonimát általában a moldvai magyarság egészére vetítve használja, ami bizonyos pontatlanságot implikál.

A gyakran negatív jelentéstartalmakat is magába foglaló *csángó* elnevezés használata történeti, sőt etikai szempontból sem egyértelmű. A szó etimológiájára többféle magyarázat is született, a kérdés már a XIX. század közepétől foglalkoztatta a kutatókat. A század második felében keletkezett ismereteket a Gombocz Zoltán–Melich János-féle Magyar Etymológiai szótár (1914–1944) foglalja össze. A XX. században 1979-ben alakult ki érdemi vita a kérdéstről a *A Hét* című bukaresti hetilap hasábjain többek között Murádin László (1979a, 1979b, 1979c), Ferenczy Géza (1979), Szilágyi N. Sándor (1979) és Szócs István (1979) részvételével. Előbbiek véleménye részleteiben eltért ugyan, azonban elfogadták a „hivatalos”, a *TESz*-ben is szereplő etimológiai magyarázatot, mely szerint a *csángó* szó a ‘*kóboról*’ jelentésű *csáng* ige melléknévi igeneve. Az álláspontok abban a kérdésben tértek el, mikor és miért „ragadt” rá az érintett közösségekre ez az elnevezés. A *TESz* és Murádin László is a csángóknak a középkor végén kezdődő Erdélyből való kiköltözésével hozzák összefüggésbe az elnevezést. Ferenczy szerint a szó jelentése a közösségek középkori határőr-funkciójával függ össze, és a határórség portyázásaival magyarázható. Szilágyi szerint a szó a szintén ‘*elfutó*’,

‘*nomád*’ jelentésű *kazár* népnév tükörfordítása. Más álláspontot képviselt a vitában Szöcs, szerinte a *szót* a *cseng*, *kong* hangfestő szavakkal kell összefüggésbe hozni. (Mindehhez l. Tánczos 2004: 255–257, 2011: 121–125).

Acsángó szó már eredetileg is gúnynév volt, nem olyan semleges jelentéstartalmú tehát, mint a *jász*, a *kun*, a *besenyő* stb. nevek. Mindkét etimológiai elmélet kiemeli a szó negatív jelentéstartalmát, Szöcs szerint is benne vannak a *csenget* szó csángó népnévnek alapul szolgáló származékszavaiban olyan jelentéstartalmak, mint ‘*rossz hangzás*’ (*csangás*), vagy ‘*lármásan harangoz*’ (*csángat*).

A szóhoz kapcsolódó negatív jelentéstartalom számos történeti-néprajzi munkában is dokumentált. Pávai István rámutat arra, hogy a *csángó* etnonima az érintett beszélőközösségekben meglepően nagy mértékben elutasított, kevesek által megtűrt elnevezés (Pávai 2005: 78). Ennek oka, hogy ez külső etnonima, amely a magyarországi és az erdélyi magyarság, a magyar tudományosság és az ortodox román környezet köreiben egyaránt elterjedt. Utóbbiak egyértelműen negatív jelentéstartalommal, csúfolódó értelemben használják (Pozsony 2005: 9). Az ortodox környezet általi használata XX. századi fejlemény, ők korábban *ungurként*, vagy a XIX. század végétől pejoratív értelemben *bozgorként*, *bangyinként* emlegették a moldvai magyar beszélőket (Szilágyi N. 2003: 717, hivatkozva Pozsony 2005: 150; l. még Pávai é.n. [1999]: 72). Magyar írott forrásban elsőként Zöld Péter plébános 1772-es levelében bukkan fel a *csángó* szó népelnevezésként. A történeti források azt jelzik, hogy külső etnonimaként élt a XVIII. században (Pozsony 2005: 9).

Bár használata mind a köznapai szóhasználatban, mind a tudományosságban széles körben elterjedt, ez a megnevezés a magyar nyelvben is a különállást, a kivetettséget, a keveredettséget implikálja, elég csak a tudományos munkákban is használt „*csángósodás*” terminusra gondolni, ami a „halmozottan hátrányos nyelvi helyzet, a nyelvi elszivatagosodás szinonímájává vált” (Fodor 1995a: 121). A *csángó* etnonima használata a moldvai magyar beszélőközösségekben is terjedőben van. Tánczos Vilmos véleménye szerint egyre inkább elfogadják magukra nézve is ezt a megnevezést (Tánczos é.n. [1999]: 8), de Pávai István például kiemeli, hogy gyakran nem a saját, hanem egy távolabbi moldvai magyar közösségre alkalmazva (Pávai 2005: 79; – saját kutatásaink is hoztak hasonló eredményeket, l. a további fejezeteket). A szerző megjegyzi, hogy míg „a magyar nyelvben hagyományos *oláh*, *tót*, *rác* stb. népneveket ... *románra*, *szlovákra*, *szerbre* stb. cseréltük (i.m. 78), addig a moldvai magyarság „*csángózása*” általános jelenség.

Jól jellemzi a moldvai magyarság *csángó* etnonimához való viszonyát az 1980 körül, Lujzikalagor nevű székely eredetű, azaz XVIII. századi betelepülésű faluban született és felnőtt, Csíkszeredán magyar középiskolában végzett, majd Budapesten továbbtanuló Gábor Felicia vallomása: „Csángó vagyok. Azzá váltam, vagy az is voltam, nem tudom. Tizenhárom éves lehettem, amikor először hallottam

ezt a szót. Akkor semmit sem mondott. Azt mondták rám, az vagyok. Biztos – gondoltam” (Gábor 2005: 11).

1990 előtt, legalábbis a székely származású falvakban, ismeretlen volt a *csángó* etnonima. Elterjedése többek között a rendszerváltozás után a határok kinyitásával és az országon belüli mobilizáció lehetőségessé válásával megerősödő Kárpát-medencei kontaktusoknak köszönhető: a moldvaiak kapcsolatba kerültek erdélyi és magyarországi magyarokkal, és érzékelték, hogy saját nyelvváltozatuk nagymértékben eltérő. Ezt a különbözőségélményt felerősítette az is, hogy a magyarok Moldvában csángókat kerestek, nem pedig magyarokat. Ezeknek a folyamatoknak eredményeképpen mára a 15-20 éve még egyértelműen *magyar* belső etnonimát használó Pusztinán is elterjedtté vált a *csángó* etnonima (Eriş Elvira közlése). Bár a moldvai magyar beszélők ma már – interjúink tanúsága szerint is – ismerik, sőt gyakran használják is ezt az etnonimát, a fenti idézet jelzi, hogy nem érzik fenntartások nélkül magukénak.

Ezen érvek figyelembevételével kínálkozik a vizsgálandó beszélőközösségek tudományos igényű megjelölésére a különféle körülírások használata. Kutatócsoportunk tagjai a *moldvai kétnyelvű katolikusok* és a *moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösség*, illetve *beszélő* körülírásokat alkalmazták. Utóbbi előnye, hogy a vizsgált beszélőközösség minden tagját lefedi (beleértve a magyarul is beszélő ortodoxokat is). Azonban nem adnak iránymutatást a vizsgált közösségek identitására, továbbá nincs elfogadottságuk, beágyazódottságuk sem a közbeszédben, sem a magyar tudományosságban.

A *moldvai magyar* etnonima ellenben mind a magyar tudományosságban, mind a beszélőközösségek körében ismert. További előnye, hogy a csángó kifejezéssel ellentétben nem hordoz negatív jelentéstartalmat. Magyarországon és Erdélyben nem implikál lekicsinylő jelentéstartalmat, és a moldvai beszélők sem tartják – legalábbis történeti perspektívában – maguktól idegennek a megnevezést.

Ugyanakkor szükséges bizonyos megszorítás, mert a moldvai magyar nyelvű lakosság önidentifikációja nem egységes és nem egyértelmű. Mivel e kötet nemcsak a nyelvhasználati jellegzetességek leírására szorítkozik, hanem a megszerzett tapasztalatokat preskriptív jellegű vonatkozásokban is hasznosítani kívánja, elkerülhetetlen az identitás kérdésének tárgyalása.

1.4.2. A moldvai magyarok identitása

A román nemzetállam asszimilációs törekvései a XX. század folyamán számos részsikert hoztak. Tudományos közhely, hogy a moldvai magyarok nem vettek részt a magyar nemzet kialakulásának folyamataiban, és sokáig a román

nemzetépítési lépésekből is kimaradtak (l. pl. Tánczos 1997; hivatkozza Pozsony 2005: 148–149). Ezért mindenképpen sajátos identitással rendelkeznek. A XIX. század végéig a közösségekre jellemző identitásrendszert Pozsony Ferenc igen találóan „középkorias etnikai azonosságtudatnak” nevezi, melynek lényeges elemei a magyar nyelv, a katolikus vallás és a sajátos magyar nyelvű néphagyományok voltak (i. m. 148). Tánczos Vilmos hasonló értelemben *pre-nacionális* identitásról beszél, melynek meghatározó faktorai a katolikus vallás (elválaszt az „oláhoktól” – ez utóbbi szintén *pre-nacionális* fogalom, nem azonos a románnal) és a (román) államhoz való feltétlen állampolgári lojalitás (Tánczos 2011: 256–257, 262–273).

A románság számára egészen a két világháború közötti időszakig egyértelmű volt a moldvai katolikusok magyarsághoz tartozása (erre utal az általuk használt *ungur* etnonima is). De ugyanígy egyértelmű volt a román hatalomgyakorló elit köreiben az az elhatározás is, hogy ezen a helyzeten minél gyorsabban változtatni kell. Asszimilációs törekvések, leginkább a román nyelvű iskolák kizárólagosságával már a XIX. század végétől folytak, de a román eredet megkonstruált és ma is ismert elmélete az 1940-es években fogalmazódott meg. Kidolgozása a római katolikus egyház tisztségviselőinek a nevéhez fűződött. A negyvenes évek elején az elméletet a moldvai ferencesek vezetője, Iosif Petru M. Pál (1941) próbálta először tudományos érvekkel alátámasztani, majd végleges és ma is gyakran citált formáját Dumitru Martinaş áltudományos munkájában nyerte el (Martinaş 1985, 1999; az ideológia részletes bemutatása magyar nyelven: Tánczos 2011: 112–116).

A katolikus egyháznak a románosításban játszott szerepét egyes interpretációk a harmincas évek végének és a háború időszakának felfokozott nacionalista hangulatában a moldvai magyarságot védő törekvésként értelmezik. A román nacionalizmus a románságot ugyanis az ortodoxiával kapcsolta össze, és a katolikus és magyarul beszélő moldvaiak ki voltak téve a betelepített ortodox hivatalnoki és rendvédelmi rétegek packázásainak. Problematikussá vált a vallásgyakorlás, sőt Észak-Erdély revíziója után a helyzet tovább romlott: a hatóságok nem állítottak ki állampolgári iratokat a katolikusok részére, nem sorozták be őket, esetenként a szavazati jogukat is megvonták. Ebben a helyzetben a papság hívei nyugalma és állampolgári jogainak védelme érdekében kívánta bizonyítani a román eredetet, lehetővé téve ezzel a szabad vallásgyakorlást (vö. Diaconescu 2005: 14–16).

Ennek némileg ellentmond az, hogy a román hatalom már 1884-ben annak fejében hagyta jóvá a római katolikus püspökség és teológia felállítását, hogy az onnan kikerülő – egyébként moldvai származású – növendékek kiszolgálták a román asszimilációs törekvéseket (Pozsony 2005: 150).

A moldvai magyarságnak a román nemzetbe való integrálása tehát már a román nemzetállam megalakulása óta létező törekvés, amely a második világháborút követő néhány év kivételével – ekkor rövid ideig magyar nyelvű, a Magyar Népi

Szövetség által vegyes színvonalon működtetett iskolák is voltak (vö. Pozsony 2005: 51–54) – Ceaușescu diktatúrájában csúcsosodott ki, és máig tart. Eredményeként napjainkban a moldvai magyar falvak beszélőközösségeinek identitása jelentős szerkezetváltáson megy át és csak nehezen meghatározható.

Diaconescu szerint Moldova katolikus lakossága „több mint egy évszázada súlyos identitáskriszisben szenved” (2005: 9). Ennek az „identitásválságnak” a kezdete nagyjából egybeesik a román nemzetállam nacionalista asszimilációs törekvéseinek megindulásával, de számos más tényezőnek is az eredménye. Az említett előnemzeti identitásforma változása az utóbbi évtizedek történéseinek, a hagyományos faluközösségek felbomlásának, a városiasodási folyamatoknak, a lassan Moldvában is jelentkező szekularizációnak, a nagyarányú elvándorlásnak, tehát a közösségek nyitottabbá válásának is következménye. Tánczos szerint a nemzeti ideológiák jelen vannak a moldvai beszélőközösségekben, de nem váltak a közösségek egészére jellemzővé (Tánczos 2011: 266–267). Egyes kutatók e folyamatok eredményét olyan köztes, kevert identitásként írják le, mely se nem magyar, se nem román, mely a saját csoport és mások interakciói során folyamatosan felülíródik és ezáltal állandóan változik (Simon–Péter 2004, Simon 2005). Mások a fenti folyamatok következményeképpen kétségkívül igen heterogénné váló társadalom identitásszerkezetét csakis egyes életpályák esettanulmányyszerű vizsgálatával tartják bemutathatónak (Peti 2006). Ezeknek a megközelítéseknek közös vonása annak a tételnek az elfogadása, hogy a moldvai magyar falvak identifikációs, legitimációs problémákkal rendelkeznek. Ez valóban így is van, de nem két „egymással összeeső szélsőséges diskurzus” (Diaconescu 2005: 9 – értsd a román, illetve a magyar nemzetbe való integrálás törekvéseit) harcának eredménye ez, hanem egyrészt az utóbbi évtizedek politikai-gazdasági eseményeinek természetes velejárója, másrészt pedig a román asszimilációs törekvések hatása.

Nem értek egyet azzal a megállapítással sem, mely az identitás mai összetettségének vizsgálatából azt a tanulságot vonja le, hogy „mindez lehetetlenné teszi a csángók mind magyar szubetnikumként, mind pedig a román nemzetbe asszimilálódó csoportként való meghatározását” (Simon 2005: 25). Ellenkezőleg, mindkét megállapítás igaz – megszorításokkal: a moldvai kétnyelvűek ma olyan közösségek összességét alkotják, melyeket történeti meghatározottságuk folytán magyar identitásfaktorokkal (nyelv és hagyományok) is rendelkező csoportokként jellemezhetünk, és amelyeknek a román nemzetbe való asszimilálása folyamatban van. Az eredetében magyar – de egy prenácionális identitásformát őrző – közösség tagjai tehát a nyelvcseré következtében egyre inkább román nyelvűvé és román identitásúvá válnak – (vö. Péntek 2008: 139).

Nem arról van tehát szó, hogy egy hosszú idő óta identitásában bizonytalan népcsoportot két nemzet egyszerre kíván magába integrálni. A modern értelemben

vett magyar nemzeti identitással a moldvai katolikus lakosság sosem rendelkezett, és a magyar integrációs törekvések Moldvában sosem voltak olyan erősek, hogy komoly befolyást gyakorolhattak volna a lakosság identitásának alakítására. Azok a rendszerváltás óta folyó programok és kísérletek, melyeknek ideológiai kiindulópontja a magyar nemzettestbe való integrálás igénye, vagy valamilyen formában a magyar identitás erősítése, esetleg hozzájárulhatnak a moldvai lakosság identitáskrizisének elmélyüléséhez, de nem okozói annak olyan értelemben, mint a hosszú ideje tartó román asszimilációs törekvések. A magyar nemzetbe való integrálást, a magyar identitást elősegíteni kívánó programok – köztük a megítélésem szerint legjelentősebb, a 2012-ig az MCSMSZ (Moldvai Csángómagyarok Szövetsége), azóta pedig az RMPSZ (Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége) által működtetett, és a legutóbbi időkben már 28 faluban iskolai vagy iskolán kívüli helyszínre kiterjedő magyarnyelv-tanítási program – már egy olyan állapotba avatkoztak és avatkoznak be, amikor a közösségekre korábban jellemző identitáskategóriák a hosszú ideje folyó román asszimilációs törekvések eredményeképpen felbomlottak.

A moldvai katolikusok magyar eredetüként, és ezáltal etnikai értelemben magyarként való kezelése, mint látni fogjuk, a közösségek történeti meghatározottságából következő álláspont. Elszakadva attól a tudományos közbeszédtől, amely a moldvai magyarság utóbbi évtizedeinek történelmét a moldvai közösségek bekebelezésének céljával folytatott román-magyar nacionalista párharcként szemléli, annak tudatában és annak ellenére nevezem a vizsgált közösségeket *moldvai magyar* beszélőközösségeknek, hogy nem modern nemzetállami értelemben vett identitásról, hanem etnikai értelmű magyarságról beszélhetünk, mely utóbbi identitást az elmúlt évtizedek történései ráadásul jócskán megtépáztak. A közösségek eredete, településtörténete és azok az adatok, melyek a beszélők történeti tudatáról rendelkezésünkre állnak, alátámasztják e név használatának lehetséges voltát. A *moldvai magyar* terminusnak a tudományosságban is nagy hagyománya van.

1.4.3. A moldvai magyarok eredete, településtörténete, történeti tudata

A moldvai magyarok eredetéről mára széleskörűen elfogadott, nyelvészeti, néprajzi és történelmi adatokkal alátámasztott, tudományosan igazolható álláspont alakult ki. Általánosan elfogadott nézet, hogy a moldvai magyarok a honfoglalás után a Kárpát-medencéből érkeztek mai lakhelyükre (Lükő 1936, Benkő 1990, Juhász 2003, 2004a, 2004b). Lükő Gábor az első telepések származási helyeként a Szamos völgyét, a Felső-Tisza vidékét feltételezte. Benkő Loránd nyelvészeti érvekkel a Mezőség középső és déli részéről való eredet elméletének helyességét bizonyította

be, Juhász Dezső viszont az RMNyA.-ba egyetlenként felvett északi csángó falu adatait mikrovizsgálat alá vetve rámutatott arra, hogy a szabófalviak gyökereit inkább az északi Mezőségen, a két Szamos összefolyásától délre kell keresni.

Abban is konszenzus van, hogy a moldvai magyarság alapvetően két különböző rétegből tevődik össze. Az első, a magyar birodalmi politika tervszerű lépéseinek következményeként már a XIII-XIV. század fordulójának környékén Moldvába telepített mezőségi réteget a középkortól kezdve folyamatosan követték Székelyföldről kivándorló magyar telepesek. Tömegesnek mondható székely betelepülés azonban csak a XVIII. század közepén, a mádefalvi veszedelem (1764) idején kezdődött (Tánczos é. n. [1999]: 10, az eredet és a történeti tagozódás kérdéseihez részletesen lásd még Tánczos 2011: 11–17).

A betelepülők a Szeret és mellékfolyóinak (Moldva, Beszterce, Tatros) termékeny vidékén éltek, ahol településeik összefüggő láncot alkottak. A magyarság a városokban is jelen volt, és a német nyelvű lakossággal együtt aktív részese volt a XIV-XV. században kibontakozó gazdasági életnek. A XVII. századi tatár-kozák dúlások következményeként a városiasodás folyamata megakadt (Tánczos é. n. [1999]: 9, 2011: 13).

Feltételezik, hogy a moldvai magyarok településterülete a mainál nagyobb volt, de a háborúk és az asszimilációs folyamatok miatt nemcsak a településterület zsugorodott, hanem a településszerkezet egysége is felbomlott (Tánczos é. n. [1999]: 10). Ma két szigeten, az északabbra eső Románvásár és a délebbi fekvésű Bákó környékén vannak többé-kevésbé összefüggő területen két nyelvű falvak. A tudomány előbbieket *északi*, utóbbiakat *déli csángó* csoportként tartja számon.

A XVIII. században érkező székely telepesek jórészt a gyéribben lakott, kevésbé jó adottságokkal rendelkező, hegyesebb vidékeken telepedtek le, új, tehát etnikailag és vallásilag homogén falvakat létrehozva (Pusztina, Frumósza, Lészped, Szőlőhegy, Újfalu, Szitás, Bahána, Magyarfalu, Lábnik stb.). Az is előfordult azonban, hogy a már meglévő, középkori magyar lakosságú falvakra telepedtek rá, elsősorban a Szeret völgyében. Ilyen faluként tartjuk számon Diószént, Lujzikalagort, Klézsét és Forrófalvát (Szabó T. 1981: 518, hivatkozva Tánczos é. n. [1999]: 10, l. még 2011: 16).

Tánczos Vilmos harmadik típusként a XIX. század folyamán a székelyföldről vagy más moldvai falvakból való kirajzás és ezzel párhuzamosan román parasztközbetelepülésének eredményeként létrejövő településeket említi. Az ilyen, etnikailag vegyes falvak közé sorol néhány Tatros és Tázló, valamint egyéb kisebb folyóvizek menti települést, például Gerlényt, Lilijecset, Szolonckát, Szerbeket (Tánczos é. n. [1999]: 10, 2011: 16).

A polgárosodó magyar nyelvű városi lakosság XVII. századi pusztulásától kezdve a moldvai magyarság meghatározóan paraszti életmódot folytatott, híján

volt az identitást hatékonyan alakítani képes elitrétegnek. Ennek következménye, hogy történeti tudatuk évszázadokon át és ma is „tagolatlan, szinkretikus, személyes és biografikus jellegű” (Pozsony 2005: 95). A kislétszámú kései, a XIX. században beszivárgott és jórészt Erdélyhez közelebb eső kisebb falvakban élő székely telepeket kivéve a moldvaiak kimaradtak a magyarság nemzetté válási folyamatából, annak jelképes erejű vagy nagy jelentőséggel bíró eseményeiből, mint a reformáció, a szabadságharcok vagy a nyelvújítás.

A történeti tudat formálásában a reformációtól kezdve a XIX. század második feléig az egyház is csak passzív módon működött közre. A katolikus egyház Moldvában képes volt a XVI. században a reformáció részsikereinek ellenére is megőrizni hegemoniáját. Ugyanakkor alkalmas szellemi réteg hiányában már ekkor nehezen látta el a moldvaiak lelki gondozásának feladatát, és ez a „kaderhiány” a XVII-XIX. században krónikus méreteket öltött. Annak a kisszámú olasz és lengyel származású szerzetesnek és papnak, aki a régióban az egyházi szellemet képviselte, közös jellemzője volt, hogy nem beszélt a hívők anyanyelvén – magyarul –, így természetesen nem vett részt a magyar identitás továbbörökítésében, fenntartásában sem. A Moldvától távoli püspöki irányításnak, a súlyos pénzhiánynak és a személyi feltételek e krónikus állapotának egyrészt az volt a következménye, hogy a közösségek identitásának az alakítása a hívőkre és a kántortanítók hagyományára vezethető vissza, akik évszázadokon át, egészen a XIX. századig elterjedt gyakorlat szerint „pótolták” a folyamatos paphiányt. Ezek az erdélyi, székelyföldi származású, magyar anyanyelvű „deákok” jelentették a közösségek kapcsolatát a magyar nyelvű vallásossággal (mindehhez Pozsony 2005: 72–73). Másrészt Moldvában egy Európa egyéb területein már ismeretlen, régi, középkorias jellegű vallási magatartás konzerválódott (Arens–Bein 2003 – értelmezhető ez a Tánzos által leírt és már említett középkori identitástudattal összefüggésben). Ennek jelei, a katolikus papok feltétel nélküli tisztelete és a hívek lelki életén is túlmutató hatalma ma is tapasztalhatók Moldvában.

A katolikus egyház szerepvállalásának a beszélőközösségek magyar identitására nézve kedvezőtlen aktivizálódása a jászvásári római katolikus püspökség már említett 1884-es megalakulásához köthető. Ettől kezdve a moldvai katolikusok lelki gondozását az ott képzett papok látták el, akik a moldvai magyarság köreiből kerültek ki. Ennek ellenére ez a papság „tudatosan kiszolgálta az állampolitikai rangra emelt román asszimilációs törekvéseket, és durva módon állandóan visszautasította híveinek azt az elemi kérését, hogy anyanyelvükön misét hallgathassanak és gyónhassanak” (Pozsony 2005: 150). A helyzet a rendszerváltás után sem változott, az alapvető nyelvi jogokért való küzdelem továbbra is folyik a moldvai egyházi vezetőkkel.

1.4.4. A moldvai magyarok létszáma

Az első, 1859-es népszámlálás óta nemcsak a moldvai katolikusok száma nőtt körülbelül az ötszörösére, hanem az összlakosságon belüli arányuk is a javukra változott. Nagy szerepe van ebben a hívő katolikus közösségek nagycsaládos életmódjának, amely csak a legutóbbi évtizedekben kezdett megváltozni.

Máshogy alakult azonban a népszámlálási adatok szerint a magyar identitásuk száma és aránya. A világi és egyházi fronton folytatott asszimilációs törekvéseknek mára visszafordíthatatlan következményei vannak. Míg 1859-ben 37 825 magyart regisztrált az összeírás (az összlakosság 2,9%-a), addig 2002-ben (önbevalláson alapuló népszámlálási adatok szerint) a magyar nemzetiségűek száma 2015 fő (Gyimesbükk nélkül – Tánczos 2008: 264).

Mindez azt mutatja, hogy az ezredfordulón lényegében már nincsenek magyar anyanyelvű római katolikusok Moldvában, megerősítve ezzel a hivatalos egyházi álláspontot. Ugyanakkor ezek az adatok több okból nem tükrözik a valós helyzetet. Az összeírás során a beszélőknek szigorú kategóriákba (magyar, csángó, román) kell besorolniuk magukat. Éppen a fentebb tematizált összetett identitás miatt viszont számukra nem feltétlen, vagy nem így léteznek ezek a kategóriák. Simon Boglárka értelmezése szerint, melyet a frumószaik (székelyes) közösségben végzett terepmunkája eredményeképpen fogalmazott meg, a moldvaiak újra és újra elmozdítják identitásuk határait, attól függően, hogy aktuálisan mi biztosítja jobban a személy boldogulásának célját. Így az identitáskategóriák súlyozása attól függ, hogy a csoportot, illetve a személyt az adott szituációban a viszonyítási csoportok melyikéhez kívánják közelíteni (Simon 2005: 14). A viszonylag kisszámú magyar, illetve csángó identitás bevallásának az oka lehet ez az identifikációs stratégia, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy a helyi (származású) értelmiség a népszámlálás manipulatív jellegéről, megelőző egyházi propagandáról beszél (Mesterházy 2003: 148 – az 1992-es népszámláláshoz kapcsolódik a megjegyzés; a szerző az akkor még feldolgozás alatt levő 2002-es eredményeket is hasonlóan várja). A 2011-es népszámláláson (néhány diákjával egyetemben) kérdezőbiztosként is részt vevő Tánczos Vilmos részletesen elemzi, hogy miben térnek el a (Moldvában egyébként minden esetben román nyelvű) népszámlálási kérdőívek identitást és anyanyelvet vizsgáló kategóriái a moldvai válaszadók identitásszerkezetétől és anyanyelvképétől; a diszkrépancia okát a modern nemzetállami viszonyokat leképező kérdőív és a kérdezettek prenacionális identitásszerkezetének ütközésében látja (Tánczos 2011: 253–284).

A moldvai katolikusság jelentős része az asszimiláció következményeként már feladta kétnyelvűségét, egynyelvű román beszélővé vált. Tánczos két alkalommal, 1994-1996 között és 2008-2010 között végzett terepkutatásai során egy

általán kidolgozott (és a második kutatásra nagymértékben átdolgozott) módszer szerint, helyszíni tapasztalatai alapján megkísérelte „megbecsülni” a moldvai magyarok, illetve a magyarul (is) beszélő moldvaiak létszámát. Első kutatásakor a nyelvismeretet (aktív vagy passzív nyelvtudás) nem definiálja pontosan, módszerével kapcsolatban elmondja, hogy becslései „a generációs nyelvhatár körülbélüli megállapításán alapulnak” (Tánczos é.n. [1999]: 16), ugyanis tapasztalata szerint „a nyelvvesztés folyamatának előrehaladottsága falvanként változó, ami a generációk anyanyelvi kompetenciájának eltérő voltában érhető tetten” (i. m. 15). Azt is jelzi, hogy „azokban a falvakban, ahol csak nemrég, az elmúlt évtizedekben indult be a nyelvi asszimiláció, a magyarul egyáltalán nem értő gyerekek vagy fiatalok becsült lélekszámát” (i. m. 16.) vonta le a katolikusok számából. Ebből nem lehet egyértelmű következtetést levonni arra nézve, hogy vajon a passzív nyelvtudást is nyelvismeretnek tekintette-e. Erre nézve újabb adatai (2011: 29–108) adnak eligazítást: Második terepkutatása során már négy kategóriát állított fel a nyelvtudás aktív, illetve passzív voltának áttekintésére (anyanyelvi beszélő, második nyelvi beszélő, passzív nyelvismerettel rendelkező beszélők, magyarul már nem értő – terminológiájában nyelvvesztést elszenvedő – beszélők). Közölt adatait az első és a második csoport létszámának figyelembevételével tette közzé. Munkája hiánypótló jellegű, jelenleg az ő eredményei jelentik a legfrissebb, legmegbízhatóbb és legátfogóbb adatokat a magyar nyelvhasználat moldvai elterjedtségét illetően, és ezek (értelemszerűen az első adatgyűjtés eredményei) szolgáltattak kiindulópontként kutatócsoportunk adatgyűjtéseire is.

Tánczos 90-es évekbéli adatai szerint a hét északi csángó falu katolikus lakossága 21 094 fő volt, ebből 8180-an ismerték a magyar nyelvet. 2009-ben ugyanezek a számok: 20 603, illetve 3740. Abban a hat déli faluban, amelyben a lakosság középkori betelepedésű, a következőképpen alakulnak a számok: 1996: 12 979 katolikus, ebből 9520 magyarul beszélő; 2009: 12 354 katolikus, 5676 magyarul beszélő. Az ennél lényegesen nagyobb létszámú, a Szeret, a Tázló és a Tatros folyók mentén élő székely eredetű katolikus lakosság számaival kiegészítve 1996-ban 62 265 főre, 2009-ben alaposabb számítások alapján és a városi lakosság nyelvi kompetenciáját is megbecsülve 48 752 főre teszi Tánczos Moldvában a magyarul is beszélők számát. A két kutatás közti 15 évben tehát 13 513 fővel, azaz több mint húsz százalékkal csökkent a beszélők létszáma: ezek a számok folyamatban levő nyelvcseréről árulkodnak. A további fejezetek ennek jellemző tendenciáival, okaival, következményeivel foglalkoznak.

2. A moldvai magyar nyelvváltozatok és nyelvhasználat általános jellemzői

Ebben a részben az etnolingvisztikai vitalitás elmélete alapján összeállított félstrukturált interjúkat felhasználva azokra a nyelvvel kapcsolatos vélekedésekre, nyelvhasználati szokásokra koncentrálok, amelyek a moldvai magyarság egészére érvényesek. Öt kérdéskör segítségével összefoglalhatók azok a jellemzők, amelyek valamilyen módon összekötik a történeti, szociokulturális és nyelvi szempontból egyaránt heterogén moldvai magyar beszélőközösségek tagjait. Ez az öt kérdéskör tulajdonképpen a beszélők nyelvről szóló vélekedésrendszerét csoportosítja.

1. A helyi nyelvváltozatok és nyelvhasználat heterogenitásáról szóló vélekedések: a beszélőközösségek mindegyikében tudnak a moldvai nyelvváltozatok különbözőségéről, és bizonyos mértékig érzékelik nyelvhasználatuk heterogenitását is.
2. A Kárpát-medencei és a helyi nyelvváltozatok viszonya: a beszélői vélekedések elválasztják egymástól a *csángó* (az általuk beszélt nyelvváltozat) és a *tiszta magyar* (Kárpát-medencei) nyelvváltozatokat. E kettő egymáshoz viszonyított státusát a beszélőközösségek tagjai különféleképpen ítélik meg, a vélekedések közös jellemzője azonban, hogy megítélésük szerint a *tiszta magyar* olyan nyelvváltozat, amit ők nem beszélnek jól, de viszonylag könnyen el tudnak sajátítani.
3. A kétnyelvűség: a beszélők egy kisebb része valamilyen gazdasági vagy ideológiai megfontolásból előnyösnek véli kétnyelvűségét, a többség azonban semleges módon viszonyul hozzá, sorsszerűen öröklött jellemzőnek tartva azt.
4. A nyelvváltozat jövője: az ezzel kapcsolatos beszélői vélekedések sokféleek ugyan (Heltai 2004), közös jellemzőjük azonban, hogy nem korrelálnak a leírt nyelvi helyzet alapján várható jövőbeli tendenciákkal.
5. Nyelvi szocializáció: hasonló jelenségek kísérik a nyelvi szocializáció stratégiáinak változását is. A beszélőközösségeknek az elsődleges magyar szocializációtól az egynyelvű román szocializáció irányába haladó (beszélőközösségenként eltérő fázisban levő) stratégiaváltása folyamatban van.

A továbbiakban e pontok részletes kifejtése során többször idézek az interjúk (a projekt munkatársai által, jelentős részben általam) lejegyzett változataiból

hosszabb-rövidebb szövegrészeket. A részletes átírási konvenciókat lásd az 5. számú mellékletben.

2.1. Vélekedések a nyelvváltozatok és a nyelvhasználat heterogenitásáról. A beszélőközösségek múltja, mint a heterogenitás meghatározója

A vizsgált falvak közül a Tatros és a Tázló menti falvak székely eredetűek, a Szeret mentiek között azonban középkori (mezőségi) eredetű, és későbbi székely betelepülésű falvak is találhatóak. Bogdánfalva, Bukila, Trunk és Nagypatak középkori eredetű falvak. Diószén (Gyoszeny) tudománytörténeti szempontból ellentmondásos. Szabó T. Atila a déli csángó (értsd: középkori eredetű) falvak közé sorolja, de megjegyzi, hogy székelyes nyelvjárási jegyek is előfordulnak a diószéni lakosok magyar beszédében. Ennek oka valószínűleg az, hogy ebben a beszélőközösségben viszonylag újabb időkben mehetett végbe a székely nyelvi rétegek szórványos betelepülése (Szabó T. 1959: 32). Ahogy azt Bodó Csanád bemutatja, az utóbbi évtizedekben az sz-elés például jelentős mértékben visszaszorult Diószénben (Bodó 2007b: 42). A többi Szeret menti falu, Klézse, Kákova, Somoska, Lujzikalagor és Pokolpatak székelyes falvak. Feltételezhető azonban, hogy ezek nem a székely betelepülés XVIII. század végi csúcspontjának idején létrejött, etnikailag homogén székely falvak, hanem olyanok, amelyek már a székelyek betelepülése előtt is magyar etnikumú és nyelvű beszélők által lakottak voltak. Erre a régebbi magyar lakosságra telepedtek aztán rá a székelyek. A három nagyobb északra eső székelyes falu (Lészped, Frumósza, Pusztina) és az érintett Tatros menti falvak ellenben a XVIII. század vége felé a nagy székely betelepülések idején keletkeztek (Tánczos é. n. [1999]: 10, 2011: 16). Mint látni fogjuk, vélekedéseikben, ha nem is történeti indoklással, de maguk a beszélők is elkülönítik egymástól a három régiót.

Általában nem forognak a közösségekben a magyar eredetről szóló narratívák. Természetesen külső, azaz magyarországi vagy erdélyi forrásból sokan hallottak valamit a magyar eredetről, ezeket az információkat azonban a beszélőközösség sehol sem interializálta olyan mértékben, hogy az az erről szóló vélekedéseket komolyan befolyásolta volna.

Ha egyáltalán van, akkor csak töredékes az emlékezet arról, hogyan kerültek Moldvába a magyarul beszélő emberek, közösségek, hogyan került oda a magyar nyelv. Azt, hogy a szóbeliségben él még valamiféle Moldvába településről szóló hagyomány, a Tatros menti székely eredetű, a Székelyföldre közel eső és onnan könnyen megközelíthető, ennél fogva Székelyfölddel máig rendszeresebb

gazdasági kapcsolatot ápoló falvakban (Bahána, Újfalu, Szitás, illetve Szalánc) tapasztaltuk esetenként. Biografikus jelleggel, a saját család vonatkozásában beszéltek az adatközlők történeti emlékekről, mint például a következő 66 éves szalánci nő:

I1 = 66 éves nő

I2 = 40 év körüli nő

I1 [há(t).] (.) na, hogy honnat kaptuk az oláh szót, s honnat kaptuk [a magyart-]

I2 [a román] szó- igen, a rom[án]-

I1 [há(t)]

I2 szót? úgy, ne, na, az öregek vó(l)tak [#####]

I1 [a zöregek]

I2 ###, átaljuttak a verekedés <világháború> idején, (.) akkor el- öö maradtak. s akkor a- (..) vó(l)t a férje vó(l)t román, a (.) tá(r)sa vó(l)t akkor magyar, s akkor összeálltak, s akkor maradtunk csángók.

Azonban még a Tatros menti falvakra is inkább az jellemző, hogy a beszélők semmiféle emléket nem őriznek azzal kapcsolatban, hogy saját felmenőik hogyan kerültek a területre:

I = 30 éves nő, Újfalu

I ...nem, de csángóul beszé(l)getünk, mink beszélünk, nem beszé(l)getünk magyarul.

Tm1 miér(t), a csángó az nem magyar?

I nem.

Tm1 hát mi?

I korcsitúra <keverék>, valami, magyar es, még nem értem-

Tm1 s hát honnan jött ez a nyelv, ez a csángó?

I húú! ki tudja, így lettünk <nevet>

Tm1 <nevet>

I édesanyáék, bunáék <nagyszülők>, ki tudja, honnan.

Tm1 magyarfő(l)dről jöttek ide át, vagy mindig is itt [laktak]?

I [nem]. nem tudjuk, honnét értünk ide, bunáéktól <nevet>.

Tm1 aha.

I ez a falu mind csak is ijen csángó. hogy mondjam, magyar ő, de mind csak nem talál a csá- rendes magyarral.

Az eredetnek, a betelepülés idejének kérdése nem azért fontos tehát a nyelvről szóló vélekedések feltérképezésekor, mintha az erről szóló történeti tudat különböztetné meg a moldvai magyarság beszélőközösségeit egymástól. A beszélők azonban érzékelik a különbségeket, a szintén több faktor által befolyásolt presztízsvizonyoknak megfelelően általában el is határolják magukat a moldvai magyarság más csoportjaitól.

A továbbiakban áttekintem, hogyan rajzolódik ki a beszélők nyelvről szóló vélekedéseiben az a viszonyrendszer, amely tükrözi a beszélőközösségek településtörténete alapján feltételezhető heterogenitást. Az áttekintést a földrajzi, gazdasági és nyelvi értelemben a kovásznai magyarsághoz legközelebb álló Tatros menti falvak ezirányú vélekedéseinek bemutatásával kezdem. Ezekben a falvakban az jellemző, hogy magukat – és nyelvváltozatukat is – egy, a kovásznai (*tiszta*) magyaroktól a Bákó környéki *csángók*ig terjedő kontinuum különféle pontjain helyezik el. Nem tartják sem magukat, sem nyelvváltozatukat a kovásznaiakkal egyezőnek, de élesen elhatárolják magukat a *tiszta csángóktól* is:

I2 = 30 év körüli nő, Újfalu

Tm1 és laknak még valahol itt ilyen csángók? Hol laknak még ilyen csángók?

I2 mindenütt. míg erre keresztül érnek ojtuzba, mind csángók vannak.

Tm2 és ojtuzon túl már seholy?

I2 hogy?

Tm2 ojtuztól elfele már nem laknak csángók, vagy bákó fele, nem?

I2 de igen, arrafelé is.

Tm2 ott is vannak?

I2 maj(d) nem ismerem én a hejeket.

Tm1 de a csángók hol laknak, azt meg lehet mondani vagy akárhol lehet-

I2 vannak tiszta csángók.

Tm1 igen?

I2 mondjam, hogy én nem vagyok tiszta csángó

Tm1 mhm.

I2 há egy ojan korcsitura vagyok.

Tm1 igen.

I2 mert azok a csángók rendes csángók, mejikek vannak ##### azok ülnek- (.) hogy is mondják (.) békéle ülnek, bákó felé.

Tm1 igen?

I2 mondjam, én nem is vagyok csángó, se nem magyar, se nem- (..) essze-vissza.

Tm1 mhm.

- I2 azok beszélnek rendes csángó nyelvet.
 Tm1 az mijen, az a rendes csángó nyelv?
 I2 bre! <na!> azt az akcentot egyebféleképpen mondják.
 Tm2 aha.
 I2 még másképpen, mint a magyar.

A saját csoportnak a csángóktól való elválasztása nem egyedi jelenség a faluban:

I = 58 éves nő

Tm1 ezekre a bákó környékiekre mondják azt, hogy csángók?

I igen, igen (.) igen

Tm1 igen?/

I /mi is csángók vagyunk a magyarokhoz képest, ezek vannak a magyarok, mint magik, de mellettünk azok es tételleg csángók.

A harmadik példa Szaláncról származik. Ebben a beszélő nem csak elválasztja magát a Klézse környéki „csángóktól”, hanem a faluban – a Tatros menti falvakban – jellemző presztízsszempontoknak megfelelően értékeli is e három csoport (*tiszta magyarok*, saját csoport, *tiszta csángók*) nyelvváltozatainak egymáshoz való viszonyát:

I = középkorú férfi

Tm1 itt ül <lakik> valahol?

I itt csángók vagyunk. ### csángók.

Tm1 [még mijen csángók-]

I [oztán münk még] beszé(l)getünk ugy ahogy, de azok a #-iak egészen körű(l) erős(t) rosszul beszé(l)nek.

Tm2 azok rosszul beszélnek?

I még rosszabbul, mint münk e. (.) me(rt) (.) münket es kacagnak a magyarok. me(rt) (.) a éhességkor jártunk oda ki.

Tm2 mikor?

I éhesség vó(l)t, tudják-e, nem vó(l)t (.), nem lehetett kapni élelmet (.) Mentünk oda ki a magyarok ### zerdőbe. (.) s ö # aztá(n) a magyarok (.) kérdeztek: „merre megy, fiú?” (.) gyerekek vó(l)tunk akkó(r), egy tizenhat, tizenhét évesek, „megyek-”, kacagtak, (.) „há mive(l) mész haza?”, a „trínval” <vonattal>. fele magyar, fele (.) román <nevet>.

Minél több különbséget mutat tehát egy nyelvváltozat a Kovásznában beszélteth képest, annál inkább *csángó*. Mivel a Tatros mentén élők nyelvváltozata kisebb mértékben különbözik a magas presztízsű *tiszta magyar*tól, magukat és a maguk beszédjét is szívesen elvásztják a gyakran általuk is pejoratív melléközön-gével használt *csángó* etno- illetve lingvonimától. Ugyanakkor általában nem tesznek különbséget a többi moldvai magyar beszélőközösség között. Tudnak létezésükről, de a (földrajzi) távolság és a (gazdasági) kapcsolatok hiánya miatt nem ismerik őket olyan mértékben, hogy az a differenciálásra alapot adna.

A Szeret menti (vagy Tázló menti) falvak lakói szintén nem vagy ritkán emlegetik a Tatros menti falvakat akkor, amikor más moldvai magyar beszélőközösségeket kell megnevezniük. A saját környezetükben fekvő falvak nyelvváltozatai között azonban érzékelik a különbségeket. Az itt gyűjtött vélekedések sokfélék, mégis összeköti őket két tényező a Tatros mentiekkel: a különbség értékelése itt is a *tiszta magyar*tól való távolság alapján történik, s a nyelvváltozat presztízse általában annál nagyobb, minél közelebb érzik azt a beszélők a *tiszta magyar*hoz.

A következő, Bogdánfalván készült interjú informátorának (26 éves nő) a moldvai viszonyokhoz képest cizelláltak a nyelvről szóló vélekedései. Ez több tényezőnek köszönhető: bár Bogdánfalván lakik, családja bukilai, ő is ott nőtt fel. Ez részben megmagyarázza, hogy fiatal kora ellenére jó magyar nyelvi kompetenciával rendelkezik. Bogdánfalvával ellentétben Bukilán tudtunk még tizenéves beszélőkkel teljes értékű interjúkat készíteni magyar nyelven. Szintén befolyásolja a fiatalasszony válaszait és vélekedéseit az, hogy férje (az adatfelvétel időpontjában) több mint öt éve Magyarországon dolgozik, s az adatközlő elmondása szerint hazajöve otthon is, sőt az utcán is úgy „fordítta, vidítti” a magyar nyelvet, „hogy ő rászokta”, azaz „tiszta magyarosan”. (Az interjú idézett részletében egy másik jelen levő nőnemű adatközlő is megszólal, az ő életkoráról sajnos nem készült feljegyzés.)

I1 = 26 éves nő

I2 = ? éves nő

Tm1 mejik faluban beszélnek jobban magyarul?

I1 klézén isz tisztábban isz, kalagorba isz.

Tm1 klézсэн tiszta magyarul beszélnek?

I1 igen. (.) nem tiszta magyarul, de többet, mind nállunk.

Tm1 többet. kalagorba?

I1 kalagorba isz. szomszidunk kalagari, itt férje e faluszi, s férjéhez jött ide hozzánk.

Tm1 vele magya- vele csángóul beszéltek?

I1 igen, s ő tisztábban beszil magyarul, min(d) mik.

- Tm1 nagypatak?
- I1 nappatak maj(d) < épphogy> hasonlít velink. nappatak, bálceszku.
- I2 lágába(n) jól beszilnek. csak messze van onnen.
- Tm1 pusztinába(n) hogy beszélnek?
- I1 nem, nem tudom, nem, nem, nem vó(l)tam
- I2 maj(d), maj(d), magyarul többet.
- Tm1 többet magyarul? többet mint itt?
- I2 maj(d) nem tiszta magyarul, me(r)t ott csántak mosztan ez iszkolákat isz, sz tanú(l)tak magyarul ez iszkolába(n).

„Jól” ott beszélnek magyarul, ahol a nyelvváltozat közelebb áll az általuk *tiszta magyarnak* nevezett és ideálisnak tekintett nyelvváltozathoz. A második számú informátor szerint Pusztinában már-már *tiszta magyarul* beszélnek. Pusztinában egyébként etnikailag és nyelvileg homogén székely származású beszélők élnek, nyelvváltozatuk kevésbé archaikus, és jóval nagyobb vitalitással rendelkezik, mint a bogdánfalvi nyelvváltozat. Érdekes ugyanakkor, hogy a beszélő mással, a magyar iskola létrejöttével és jelenlétével indokolja azt, hogy Pusztinában „*majnem tiszta magyarul*” beszélnek. Fontos feltevés következik ebből a félmondatból: a magyar nyelvváltozatnak a presztízsét növeli annak az oktatásban való megjelenése.

A beszélgetéstöredék alapján kirajzolódik a pusztinaitól mint magas presztízsű nyelvváltozattól a bogdánfalvi nyelvváltozatig tartó skála, melynek közbülső fokozatain a közeli középkori eredetű, de székely rátelepedésű falu, Lujzikalagor nyelvváltozata található. Az adatközlők azt is megállapítják, hogy Nagypatak és Nicolai Bălcescu (magyarul Újfalu) nyelvváltozata hasonlít az övékére. E két, egyébként Bogdánfalva közvetlen közelében található falu közül Nagypatak Bogdánfalvához hasonlóan középkori eredetű, Újfalu pedig bogdánfalvi kitelepülés eredményeként jött létre.

A következő interjúban, amelyik egy 32 éves fiatalasszonnyal készült Somokán, már Szeret menti beszélőközösségek az összehasonlítás tárgyai, és az adatközlő a középkori nyelvjárás egyik jellegzetes jegyét, az úgynevezett sz-elést említve el is határolja egymástól a középkori nyelvváltozatot és a székelyes nyelvváltozatot használó falvakat:

I1 = 32 éves nő

I2 = ismeretlen korú idősebb nő

Tm1 s itt minden faluban úgy beszélnek magyarul, vagy vannak differenciák?

I1 beszé(l)nek, de-

- I2 patakon többet románul.
 I1 románul beszélnek az is, vannak ##### patakon, s nem tudnak erőst
 <nem nagyon tudnak> magyarul. nagyak. húsz évesek.
 Tm1 a magyar akcentban nincs valami differenciája falvanként?hogy ma-
 gyar, magyar beszédnek az akcentja! az nem differenta?
 I1 hát vagyon (...) magyartól es, csángótul es-
 Tm1 na de, mondjuk ahogy patakon beszélnek?
 I1 igen, vagyon, vagyon.
 I2 vagyon, vagyon diferenca.
 I1 ott beszélnek szövel <sz hanggal>.
 I2 szövel.
 Tm1 hogyan?
 I1 szövel.
 Tm1 és itt nem?
 I1 itt nem.

Szeret menti adatközlőink általában képesek voltak elkülöníteni egymás-
 tól a közelben fekvő sz-elő (tehát középkori betelepedésű, nem-székelyes) és az
 e nyelvjárási jegyet nem alkalmazó székelyes falvakat. Minden esetben jellem-
 ző azonban, hogy a beszélők nem adnak – és nem is keresnek – magyarázatot a
 meglévő különbségekre. Ugyanakkor abban az esetben, ha a Szeret menti falvak
 nyelvváltozata vagy nyelvhasználata a Tatros menti vagy a három nagy székelyes
 falu (a Tázló menti Frumósza és Pusztina, illetve Lészped) e tulajdonságaival ke-
 rül összevetésre, általában a Szeret menti falvak lakói is a *tiszta magyartól* való
 távolság szempontja szerint ítélik meg az egyes nyelvváltozatok presztízsét.

A moldvai magyarság déli csoportjainak az eredettel korreláló belső tagoló-
 dása valamilyen mértékben jelen van tehát a nyelvi tudatban, a nyelvről szóló vé-
 lekedések rendszerében.

2.2. A saját nyelvváltozat definiálásának és pozicionálásának stratégiái

Kutatócsoportunk tapasztalata szerint a saját nyelvváltozat megnevezése kontex-
 tusfüggő. A többségi román nyelvvel kontrasztálva és általában a kevésbé ref-
 lektált beszédhelyzetekben a *magyar* lingvonima a gyakoribb, míg más magyar
 nyelvváltozatokkal összefüggésben és reflektált beszédhelyzetekben a *csángó*
 lingvonimát használják (Bodó 2004b). Utóbbi esetben gyakori a nyelvváltozat
 körülírásának megkísérlése is, amikor különféle sajátos, általában negatív vagy

alacsony presztízst indukáló tulajdonságokkal ruházzák fel saját nyelvváltozatukat. A beszélők ezekben a reflektált metanyelvi beszédhelyzetekben – általában a *csángó* lingvonimával – megkülönböztetik saját nyelvváltozatukat a magyar nyelvterület egészén beszélt, a *tiszta magyar*, ritkábban az *igaz magyar* lingvonimákkal leírt nyelvváltozattól. Utóbbi a beszélők ismereteinek függvényében megjelenhet valós tapasztalatok hiányában a helyi nyelvváltozat kontrasztjaként érzékeltetett olyan elvont nyelvváltozatként, amit a nem moldvai magyar nyelvű beszélők használnak, jelentheti a székely nyelvváltozatokat (jellemzően a Székelyföldhöz közeli Tatros menti falvakban), vagy a Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatokat általában is (jellemzően olyan beszélők esetében, akik erdélyi vagy magyarországi vendégmunkát végeznek vagy végeztek).

A megnevezésnek erre a szituációfüggő váltakozására az interjúkban számtalan példa található, de a beszélők vélekedései a két magyar nyelvváltozat értékeléséről és egymáshoz való viszonyáról nem egységesek. Felállítható egy olyan kontinuum, amelynek rendező elve a két nyelvváltozat egymáshoz viszonyított státusza. A skála egyik végpontján a *tiszta magyar* és a helyi magyar nyelvváltozat két külön nyelvnek minősül, másik végpontján pedig egyazon nyelv két változatának.

A két végponthoz a következő vélekedéseket rendelhetjük:

- A) A *csángó* (a lokális nyelvváltozat) és a *tiszta magyar* (bármelyik megjelenési formájában) két külön nyelv(változat). Az ilyen beszélők a *tiszta magyart* olyan nyelvváltozatnak tekintik, melynek elsajátítása az idegen nyelv elsajátításához hasonlatos.
- B) A *csángó* nyelv ismerete egyet jelent a *magyar* nyelv ismeretével, bár vannak különbségek a helyi nyelvváltozatok és a *tiszta magyar* között.

A legtöbb vélekedés e két álláspont között helyezkedik el. Az ilyen elképzelések arról szólnak, hogy a *csángó* és a *tiszta magyar* ugyanannak a nyelvnek két változata, de a *tiszta magyart* (külön) meg kell tanulni.

A fenti törvényszerűségek az összes beszélőközösségben érvényesek, azonban a vizsgált Tatros menti falvakban jellemző, hogy a saját nyelvváltozatot a *tiszta magyar* és a *csángós beszéd* lingvonimák kontrasztálásakor nem egyértelműen azonosítják az utóbbival, hanem valamilyen köztes változatként írják le. (Már említettem, hogy a Tatros menti falvak történeti tudatukat tekintve is megkülönböztetik magukat az általuk időnként az *igazi csángó* etnonimával illetett Bákó környéki kétnyelvűektől). Ez egészen speciális helyzetet teremt, ugyanis saját nyelvváltozatukat sem a *csángó*, sem a *magyar* lingvonimával nem vélik helyesen megjelölhetőnek abban az esetben, ha azt a Bákó környéki és a székelyföldi

nyelvváltozatok közti viszonyrendszerben kell elhelyezniük. Tanulságos az alábbi két bahánai fiatalasszony ezzel kapcsolatos kísérlete:

I1 = 30-40 éves fiatalasszony, Bahána

I2 = 30-40 éves fiatalasszony, Bahána

Tm s még mije(n) differenciákat tud a magyarba(n) meg itten? itten, hogy mi- (.) mi a különbség? itt hogy beszélnek?

I1 ööö sok #- nagy külön(b)ség van.

Tm mit- és amit itt maguk beszélnek, azt a nyelvet hogy hívják maguk? magyarnak, vagy [csángónak-]

I1 [csángó.]

Tm vagy hogyan nevezik?

I2 [há, nem is csángó, nem is csángó magyar # (.) magyar csángó inkább], mert inkább magyarul beszélgetünk.

I1 [nem #, az anyanyelvünk a csángó.]

Tm mhm.

I2 ööö vannak, na, a csángók ott bákó felé-/

I1 igen, másik felibe(n), itt nem-/

I2 itt ebbe(n) a felibe(n) mi csak szebbecskebben mondunk, min(d) ők.

Tm s mi a különbség a bákói csángók között meg e között?

I1 nagy, erőst nagy.

I2 erőst nagy #, vegyítik össze a rományt magyarra(l).

Tm aha, és a székejek azok hol ülnek?

I2 kovászna megyébe(n).

Tm s azok úgy beszélnek, mint kendtek?

I2 nem, az tiszta magyarul beszélnek.

Tm #-

I1 azok es sok-/

I2 van azokba is- (.) mer(t) azok is harapják, na.

Tm harapják?

I1 [igen.]

I2 [igen.]

A fiatalasszonyok elválasztják saját nyelvváltozatukat mind a *magyartól*, mind a *csángótól* („*nagy különbség van*”). A bákói csángók nyelvváltozatánál magasabb presztízisüként tekintenek a sajátjukra („*szebbecskébben mondjuk*”). A székelyföldi magyar nyelvváltozatra rámondják, hogy az *tiszta*, de aztán módosítják álláspontjukat („*azok is harapják*”), majd ezen módosított álláspont mellett az ellenőrző kérdés elhangzása után is kitaranak.

A különbséget a saját és a bákói csángó nyelvváltozat között abban látják, hogy az ottani nyelvváltozatokban több a jövevényszó. Ez meg is felel a valóságnak, a Tatros menti nyelvváltozatok egyrészt a későbbi kitelepülésnek köszönhetően kevesebb román jövevényszót vettek át, másrészt a Bákó környékihez képest elterjedtebb kisebbségi nyelvhasználat következtében itt kevesebb a kódváltás, ez is tűnhet úgy a beszélők számára, hogy náluk kevésbé „vegyítik össze”.

A legproblematisabb az idézett interjúrészletben a saját nyelvváltozat megnevezése. Ennek egyik oka az, hogy amikor I2 erre kísérletet tesz, I1 vele párhuzamosan beszél. Másrészt I2 a két lingvonima kombinálásával kívánja a saját nyelvváltozatot elhelyezni az általa felállított kognitív skálán, először *csángó magyarnak*, majd megfordítva *magyar csángónak* nevezve azt. Célja ezzel valószínűsíthetően az, hogy a saját nyelvváltozatát elsősorban a magasabb presztízssű *magyar* lingvonimával írhasse le, s mégis érzékeltesse annak a *tiszta magyartól* eltérő voltát.

A saját nyelvváltozat elhatárolása a Szeret menti nyelvváltozatoktól tehát ugyanúgy jelen van a Tatros menti beszélőközösségekben, ahogyan már a történeti tudat tekintetében is elhatárolták magukat az *igazi csángóktól*. Egy, a Szeret mentén készült interjú egyik részletében egy somoskai adatközlő nemcsak a Kárpát-medencei nyelvváltozattal kontrasztálja saját nyelvváltozatát, hanem az Onyesten élő testvérének nyelvváltozatával is.

I = 53 éves férfi, Somoska

Tm2 megvolt már az ebéd?

I voltam, hogy csányjak házat. (...) feleségemnek volt heje <házhelye>, csináltassunk egy- (..) hogy hol?- (..) indítsunk egy életséget- (..) egy életet.

Tm2 igen.

I hogy mondják, nem tudom, hogy- (..)

Tm2 értem.

I hogy értődik-e, hogy mondjam ezt? nem beszélünk mink tiszta magyarul!

<...>

Tm1 s itt a faluba(n), mikor beszéltek többet magyarul, most, vagy mikor kend kicsi gyermek volt?

I ez a- ez a falu úgy van születve, magyar, né, ijen csángó beszédbe.

Tm1 az milyen, az a csángó?

I hogy beszélgetünk mük. nem úgy, hogy magatok beszéltek. tük magyarok vagytok, mert-

Tm1 hát mi a differencia a magyar meg a csángó közt?

- I mi? főként, ahogy beszélünk. nem beszélünk úgy, mint tük, hogy üüü-
(..) nekem van egy bátyám onyesten, oda ki. Vele is még nem talál ve-
lünk az ő nyelve sem, az, ahogy ujan korrektul beszélek. azok majd
vetekedzik veletek.
- Tm2 tételleg? ahogy onyesten beszélnek?
- I igen, igen, onyesten magyarok vannak, hogy-
<...>
- Tm1 hát itt a faluban mijen nyelven tanácsolnak?
- I itt tanácsolnak csángóul.
- Tm1 csak csángóul.
- I s tanyulnak románul.
- Tm1 mhm.
- I úgy tanyulnak.
- Tm1 de hát akkor hogy tanulnak meg a kicsi gyermekek csángóul?
- I én egyet sem tanítottam magyarul, de megtanulták a gyerek a gye-
rektül.

Ez a somoskai férfi rögtön a beszélgetés kezdetén leszögezi, hogy saját nyelvváltozata és a tiszta magyar nyelvváltozat nem egyezik. (Jellemző egyéb-
ként a moldvai beszélőkre, hogy egy magyarországgal vagy erdélyivel a saját
nyelvváltozaton folytatott beszélgetés közben a fentihez hasonló módon folya-
matos visszacsatolást igényelnek arra nézve, hogy a kommunikációs partner ér-
ti-e az üzenetet. Gyakori, hogy ezeket az ellenőrző kérdéseket – mint a példában
is – a beszélők a magyar nyelv stabil szókincsét alkotó alapszavak esetében –
ház körüli tevékenységek, állat- és növénynevek stb. – teszik fel.) A „nem beszé-
lünk mink tiszta magyarul” mondat hangoztatása utal azokra a félelmekre, ame-
lyek az alacsony presztízsű nyelvváltozaton való kommunikáció kapcsán a beszé-
lőkből előtörnek. A Kárpát-medencei beszélőkkel való kommunikációban ugyan-
is nagyon erőteljesen tapasztalják meg az adatközlők a nyelvi hiány jelenségét.
Az ehhez hasonló élményeknek messzemenő következményei vannak: A fellépő
frusztrációérzés, sőt szégyenérzet nagyban hozzájárul a nyelvváltozat presztízsé-
nek csökkenéséhez, s így tovább gyorsítja a nyelvcsere-t (vö. Szilágyi N. 2008:
114). Susan Gal már a felsőőri magyarok nyelvcserejét bemutató, 1979-es köny-
vében a presztízsviszonyok alapvető megváltozását definiálja a második világhá-
ború után felgyorsuló nyelvcsere egyik legfőbb okaként; ahogy eltűntek a magyar
nyelv presztízsét biztosító tényezők, például megszűnt a kálvinista iskola és meg-
gyengült magyar nyelvű nem paraszti életmódot folytató réteg társadalmi befo-
lyása, úgy rendelődött hozzá a lokális magyar nyelv a paraszti státuszhoz. Gal ki-
mutatja, hogy a fiatal generációk nyelv választási gyakorlatainak megváltozása és

a magyar nyelv helyzetének megrendülése legfőképpen ezekkel a folyamatokkal köthető össze (1979: 161–164). Moldvában a magyar nyelvváltozatokhoz évszázadok óta nem kapcsolódnak ilyesfajta presztízsforrások, a moldvai magyarság és nyelvváltozataik története egészen más. Közös vonás a két helyzet között viszont, hogy a hagyományos paraszti életforma presztízisének csökkenése változásokat hoz a nyelvhasználatban is. A moldvai magyar nyelvváltozatok presztízisének kérdéseivel a 3.1.6. fejezet foglalkozik részletesen.

A második részletben a beszélőközösség nyelvét az adatközlő először magyarként, majd rögtön utána – javítva magát – csángóként aposztrofálja. A beszélgetés harmadik idézett részletében pedig arra a kérdésre, hogy milyen nyelven tanácsolnak a faluban, a *csángó*, arra pedig, hogy a gyermekek hogyan tanulnak meg csángósul, már ismét a *magyar* lingvonimát használja. Ez is mutatja, mennyire ingadozó a lingvonima használata. Ugyanakkor az idézetekből látszik, hogy a csángó elnevezést a beszélő a középső részletben akkor használja tendenciózusan, amikor a helyi nyelvváltozatot a terepmunkások által beszélt *tiszta magyar* nyelvváltozattól kell elválasztania. Akkor pedig, amikor a falu nyelvhasználatáról önmagában és önértékében van szó, és a kontraszthatás nem érvényesül olyan mértékben, a *csángó* és a *magyar* lingvonimákat vegyesen, mintegy egymás szinonimájaként használja.

A következő interjúrészletben hasonló szituációban történik meg a két lingvonima elválasztása:

I = 32 éves nő, Klézse

Tm és maga románul csitil <olvas> jobban- (.) vagy románul, magyarul nem tud?

I nem, nem tudak és nem es tudak.

Tm és románul jól tud-e?

I tudak csitilni.

Tm és írni?

I írni es, há.

Tm és magyarul ért-e?

I értek csángósan, magyarul es meg- (.) megértek egy-egy kuvintot <szót> tyár <ugyan> magyarul, magyarul nem az egészet, de-

Tm de legjobban akkor románul tud beszélni?

I románul, románul.

A fenti beszédhelyzet nem a legjobb példa a terepmunkás és az informátor között folyó sikeres kommunikációra, hiszen egyrészt a terepmunkás nem fogalmazza meg a kérdést teljesen világosan: először arra kíván rákérdezni, hogy

melyik nyelven tud jobban olvasni az informátor. Aztán már a kérdés tervezése közben rájön, hogy a kiinduló koncepció téves, és átfogalmazza a kérdést, elkövetve azt a hibát, hogy a szájába adja a várható választ az adatközlőnek. A második kérdés esetében pedig az nem világos, hogy a kérdés a román nyelvi kompetencia egészére, vagy a román nyelven való olvasás képességére vonatkozik-e, az adatközlő mindenesetre utóbbira vonatkoztatva értelmezi a kérdést. A terepmunkás ezután következő kérdése („és magyarul ért-e?”) sajátos helyzet elé állítja az adatközlőt: több lehetősége nyílik a kérdés értelmezésére. Miután az interjú eddig a pontig az adatközlő részéről a helyi, a terepmunkás részéről pedig egy Kárpát-medencei nyelvváltozat felhasználásával magyarul folyt, a kérdést akár értelmezhetetlennek, hibásnak is tekinthetjük. Az adatközlő azonban olyan módon értelmezi, hogy elválasztja egymástól a helyi és a Kárpát-medencei nyelvváltozatokat, s a *csángó* lingvonima segítségével leírt saját nyelvváltozatát kontrasztálja a *magyar*ral. Utóbbiról azt mondja, hogy érti, a félbehagyott megnyilatkozást valószínűsíthetően a „*megértekedzek, megértem*” kifejezésekkel zárhatnánk. Ezután módosítja álláspontját, megnöveli a távolságot a két nyelvváltozat között, s már arról beszél, hogy csak egy-egy szót ért meg, az egészet nem.

Az interjú további részleteiben, ahol a szocializációs szokásokról vagy a különböző nyelvhasználati szinterekről van szó, az adatközlő szintén egymás szinonimájaként használja a két lingvonimát, általában a terepmunkás mintáját követve: ha utóbbi *magyarként* emlegeti a helyi nyelvváltozatot, akkor az adatközlő is ezt teszi, ha pedig *csángóként*, akkor is követi őt ebben:

Tm és még lenne egy kérdésem, hogy mikortól nem beszélnek az anyák a kicsi gyermekeikkel magyarul, és mikortól nem tanítják már?

I tizenöt, húsz esztendeje még jobban es, hogy nem tanulnak magyarul.

<...>

Tm s a kocsnában hogyan beszélgetnek, ott is csángóul a-

I ezek vannak a fiatalabbak, azaz beszé(l)nek olá(h)ul, legények, ezek a leánfélék. legények beszé(l)nek olá(h)ul többnyire, de az öregebbek, ezek- (.) mint hogy az öreg az enyém, vagy más- (.) ezek a izék, azok magyarul beszélnek, csángóul többire.

Itt az első kérdésnél a helyi nyelvváltozatot nevezik meg a beszélgetés résztvevői *magyarként*, a másodiknál pedig az adatközlő szinonimaként használja a két lingvonimát.

Egy másik interjúban viszont a terepmunkás – a közösségben tapasztalt vélekedéseket kiszolgálva – határozottan elválasztja egymástól a *csángó* és a *tiszta*

magyar nyelvi kompetenciát. Előbb rákérdez arra, hogyan érti az adatközlő azt a nyelvváltozatot, amit itt a faluban beszélnek, majd a *tiszta magyar* kompetencia után érdeklődik:

I = 19 éves fiú, Klézse

Tm és ahogy itt a faluba(n) beszélnek, csángósan, úgy jól értesz szerinted?

I csángósan? igen, értek.

Tm s románul?

I románul es.

Tm még jobban? vagy- (...)?

I jobban, mert itt tanultam az iskolában. itt tanultam románul.

(...)

Tm tiszta magyarosan hogyan beszélsz?

I nem ép(p)en jól, mer(t) nem vó(l)t hol tanuljak. nem tanu(l)tam, nem beszélek.

Tm és hogy értesz?

I elég kevest.

Az adatközlő értelmezésében tehát, mint azt fentebb már említettük, a tiszta magyar nyelvváltozatot meg kell tanulni, és erre neki nem volt lehetősége: a faluban csak a csángó nyelvváltozat sajátítható el. Hasonlóan írja le magyar nyelvi szocializációját a következő fiatalamber is:

I = 28 éves férfi, Nagypatak

Tm1 s te kicsi korodtul fogva beszélsz magyarul?

I nem. nem, én vó(l)tam kovásznába. hol voltam, ott megtanultam, még magyarországon még jobban megtanultam.

<...>

Tm1 de mikor kicsi gyerek voltál, akkor itt a faluba(n) nem beszéltél magyarul?

I nem.

Tm1 semmit?

I én semmit sem. csak így csángót. csángó, csángó.

Tm2 de a te tátád, mómád, azok csángók?

I anyám nem. anyám az maj(d)nem tiszta magyar, mondjam, mert temesvári. ő jobban tudja.

Tm1 s ővele is csak románul beszéltél?

I persze. (.) csak románul.

Tm2 s csángósan tud a tátád?

I (...) <nincs válasz>

Tm2 s csá- (.) ők egymással hogyan beszélgetnek? csángósan, vagy románul?

I csak csángósan beszélnek.

Tm egymással csá- s veled meg románul?

I velem csak románul. mer(t) én nem szeretem azt a csángót.

<...>

Tm1 Jó, de hát mámad tud tiszta magyarul, te tudsz tiszta magyarul, s mégis oláhul [tanácsoltok]?

I [én nem tudok] tiszta magyarul. tudok én, de nem tiszta magyarul.

Tm1 hát akkor most hogyan beszélsz?

I magyarul beszélek.

Tm1 <nevet>

I de nem. el van korcsosodva. hogy mondjuk ez a- (..), ez a nyelv. el van-

Tm1 de te akkor csángóul beszélsz?

I hát én most veled magyarul.

Tm1 aha.

I mer(t) csángóul nem, nem tudok beszé(l)ni, mer- (...)

Tm1 s itt a faluba beszélsz valakivel csángóul?

I honne.

Tm1 kivel?

I mindenkivel.

<...>

Tm1 s itt a faluba valók, ez hogy beszélnek, milyen, milyen az a nyelv, amit beszélnek?

I fele román, fele magyar.

Tm1 velünk tudnál úgy beszélni?

I persze, hogy tudnák. tudnák, csak nem- (..) nem értik meg.

<...>

Tm1 s te mit gondolsz, ez a csángó meg a magyar, ez egy nyelv? vagy ez két külön nyelv?

I két külön nyelv.

Tm1 úgy két külön nyelv, mint a román meg az itáliai?

I nem. nem. ez- (...) ez fele magyar, fele román

<...>

Tm1 s jobban személ a csángó nyelv a magyarra, mint amennyire mondjuk a román személ az olasz nyelvre?

I jobban, persze hogy jobban.

(A fiatalember sokat dolgozott az interjú időpontjáig Magyarországon, nagybátyja és húga ott telepedtek le, további két testvére is ott dolgozik). Bár a beszélgetés idézett részletei helyenként nem mentesek félreértésektől, elemzésük mégis több szempontból érdekes információkkal szolgál. Ez az adatközlő is megtanulandó nyelvváltozatként tekint a *tiszta magyarra*, egyértelműen elválasztva azt saját anyanyelvváltozatától. Az interjú idézett része a beszélgetésnek az első olyan szakasza, amikor a helyi nyelvváltozatról esik szó, így tehát az adatközlő az, aki szigorúan elválasztja egymástól a két nyelvváltozatot, mondván, hogy kicsi korában, mikor itt a faluban *csángósul* beszélgetett, nem tudott *magyarul* semmit. Utóbbit csak Kovásznában, majd Magyarországon tanulta meg, már felnőtt korában. Annak ellenére, hogy édesanyja temesvári, (valószínűsíthetően magyar anyanyelvű, bár ez nem derül ki egyértelműen az interjú során), szüleivel kicsi korában csak románul beszélgetett, mert „*nem szerette*” a *csángó* nyelvet.

Ez a megnyilatkozása a helyi nyelvváltozat alacsony presztízsére utal. Emellett a magyarországi terepmunkásoknak azt mondja, hogy nem is értenék a falubeli *csángós beszédet*, ha azt használná. Tehát a két nyelvváltozat között a megértést akadályozó távolságot feltételez. Sőt, azt is állítja, hogy nem tud *csángóul* beszélni (logikája szerint tehát nem tanulta meg, mert nem szerette).

A továbbiakban úgy jellemzi a nyelvváltozatot, mint aminek „*fele román, fele magyar*”. Ez gyakori vélekedés a kisebbségi nyelvváltozattal kapcsolatban, és azt feltételezi, hogy ennek a nyelvváltozatnak két egyenrangú „forrása” a román és a magyar nyelv. Implikálja a nyelvváltozatban található sok kölcsönző és egyéb román nyelvi elem jelenlétéről való metanyelvi tudást, reflektál a beszélőközösségekben gyakori kódváltásra is, viszont alapvetően nem magyar nyelvváltozatként írja le az anyanyelvjárást.

A másik fordulat, amivel a beszélők saját nyelvváltozatukat gyakran illetik, az „*el van korcsosulva*” kifejezés. Abból a szempontból, hogy reflektál a kétnyelvűségi helyzetből következő nyelvi-nyelvhasználati jellemzőkre, és hogy a nyelvváltozatot inkább negatív színben tünteti fel, rokonítható az előbb elemzett fordulattal. Egészen más szemlélet húzódik azonban meg mögötte: az elkorcsosulást egyetlen magyar előzményhez képest lehet értelmezni; a helyi nyelvváltozat a magyar nyelvnek alacsonyabb presztízzsel bíró, nem olyan „értékes” változata.

Bár más interjúkban a beszélők az „*el van korcsosulva*” kifejezést vagy ehhez hasonlót akkor használnak, mikor a helyi nyelvváltozatról beszélnek, az adatközlő ebben az esetben az általa aktuálisan használt nyelvváltozatot mind a közösség által beszélt helyitől, mind a terepmunkások által használt magyarországitól elválasztja, és azt jellemzi az „*el van korcsosulva*” kifejezéssel. A beszélgetésnek ezen a pontján ugyanis némi önellentmondásba kerül, amit megkísérel feloldani. Előbb azt állítja, nem tud *tiszta magyarul*, majd azt, hogy nem tud *csángóul*. A két

párhuzamos állítás mögött feltételezhetően eltérő okok húzódnak meg. A beszélő érzékeli, hogy az erdélyi és magyarországi vendégmunka során saját nyelvváltozata megváltozott, sok tulajonságában közelebb került a *tiszta magyar*hoz. Ezért el tudja határolni már magát az alacsony presztízsi helyi nyelvváltozattól, de vélekedése szerint beszédét továbbra sem azonosíthatja a magyarországgal. Ez a sajátos nyelvi helyzet az oka annak, hogy saját maga számára megkonstruál egy harmadik nyelvváltozatot, ami „*magyar, de nem tiszta magyar*”, „*el van korcsosodva, de mégsem csángó*”.

Az utolsó két idézett részletben a terepmunkások azt firtatják, hogy mekkora pontosan a két nyelvváltozat (*csángó* és *tiszta magyar*) közti különbség. Mivel ez a fiatal beszélő hosszú éveket töltött a beszélőközösségen kívül, az átlagosnál jóval több nyelvi tapasztalattal rendelkezik.

Válasza következik az addig elmondottakból. Abból, hogy korábban a két nyelvváltozat között nagy távolságot konstruált, az következik, hogy két külön nyelvről van szó. Az ellenőrző kérdés (*úgy két külön nyelv, mint a román meg az itáliai?*) után azonban módosítja álláspontját; ekkor mondja, hogy ennek a nyelvnek „*fele román, fele magyar*”. Arra a kérdésre, hogy jobban hasonlít-e a két magyar nyelvváltozat egymásra, mint a két rokon újlatin nyelv, egyértelmű igen a válasz. (Ez egyébként általános vélekedés a beszélőközösségekben).

Következő példám a saját nyelvváltozat státusával kapcsolatos vélekedésekre a Tatros menti Újfaluból való.

I = 30-as éveiben járó fiatalasszony, Újfalú

I nem, de csángóul beszé(l)getünk, mink beszélünk-, nem beszé(l)getünk magyarul.

Tm miér(t), a csángó az nem magyar?

I nem.

Tm hát mi?

I korcsitúra, valami, magyar es, még nem értem- (.) [##]

<...>

Tm de ez a nyelv, ez a csángó, ez inkább román, vagy [inkább magyar]?

I [hát a fele ma-] román, fe- fele romány. ahogy mondd. mondjam akármit rományul is #####.

Tm de melyikkel személ inkább?

I mejikkel személ?

Tm ühüm.

I inkább ott # románval. a mink nyelvünk, igen.

Tm igen?

I sokmindent nem értünk magyarul. csak mind csak is, mind csak jobban értünk, hogy mondjam, értsük a magyart, de vannak sokfajta kuvintok <szavak>, melyeket-

Ez az újfalusi fiatalasszony ahhoz hasonlóan pozicionálja az általa csángónak nevezett nyelvváltozatot, mint az előző példa nagypataki beszélője, még a beszélgetés menete is hasonló. Első kérdésre két külön nyelvnek tartja a *magyart* meg a *csángót*. Átmenetileg arra az álláspontra helyezkedik, hogy a *csángó* inkább a román nyelvre hasonlít. Valószínűsíthető, hogy ez a vélemény annak köszönhető, hogy kétnyelvűségének tényét nem választja el a kisebbségi nyelvváltozat ismeretének tényétől. Ezért érvelhet – egyébként meglehetősen töredezett megnyilatkozásában – a románnal való hasonlóság mellett azzal a beszélő, hogy akármit megért románul is. (Feltételezhető, hogy ez a jelenség gyakran áll azok mögött a vélekedések mögött, amelyek a helyi nyelvváltozatot a románhoz hasonlóknak ítélik.)

Véleményét utolsó mondatában részben revideálja, amikor nem a román felől, hanem a *tiszta magyar* felől közelíti meg a kisebbségi nyelvváltozatot. A magyar köznyelv kapcsán azt a megállapítást teszi, hogy sokmindent nem ért belőle, mert sok olyan szó van, ami számára ismeretlen. Részben ez lehet az oka annak is, hogy a nagypataki beszélővel megegyező módon írja le a helyi nyelvváltozatot: „*korcsitúra*”, ami „*magyar is*”, de „*fele román*”.

A két utóbbi példa azt a felfogást tükrözte, mely szerint a *csángó* (a lokális nyelvváltozat) és a *tiszta magyar* (bármelyik megjelenési formájában) két külön nyelv(változat). Az ilyen beszélők a *tiszta magyart* olyan nyelvváltozatnak tekintik, melynek elsajátítása az idegen nyelv elsajátításához hasonlatos. Van azonban, mint a fejezet bevezetőjében említettem, a vélekedéseknek egy olyan csoportja is, mely szerint a *csángó* nyelv ismerete bizonyos meglévő különbségek ellenére is egyet jelent a *magyar* nyelv ismeretével. Az alábbi interjú egy idős házaspárral Kákován (Forrófalva) készült. A két adatközlő pontos életkorát sajnos nem rögzítette a felvétel, de valószínűsíthetően (gyermekük életkora alapján) hetven év körüliek vagy annál idősebbek. A felvétel elején arról kérdezősködik a terepmunkás, hogy az egymás közti kommunikációban milyen nyelvet használ a házaspár:

II = 70 év körüli férfi, Kákova (Forrófalva)

Tm kend hogy beszél a feleségével? magyarul vagy románul?

I magyarul, magyarul.

Tm mindig magyarul? (..) [és a gyerekeivel?]

I há. [magyarul]. de cángó.

Tm hát mi a diferencia?

- I hát mi é! magyar egy, cángó más. ### értünk, értekedzünk a magyaral. de még mondjuk másképp.
 Tm igen (...). úgyhogy van diferencia?
 I vagyon, vagyon. vagyon hát, hojne.

Ez a megnyilvánulás különbözik az eddigiektől. Bár leszögezi, hogy a „*magyar egy, cángó más*”, mégsem választja el egymástól olyan szigorúan a két nyelvváltozatot, mint a korábban idézett beszélők. Az újfalusi fiatalasszony véleménye szerint a *csángó* nem azonos a *magyar* nyelvvel. Ez az idős férfi a feleségével való kommunikáció nyelveként a *magyart* határozza meg, és csak pótlólag fűzi hozzá, hogy a „*cángó más*”. Véleménye szerint ők értik a *magyart*, csak néhány dolgot másképp mondanak. Jellemző az is, hogy a házaspár az előző példából ismert fordulatot, („*fele román, (...) fele magyar*”) akkor használja, mikor az etnonimáról, identitáskérdésekről van szó:

- I1 = 70 év körüli férfi
 I2 = 70 év körüli nő
 Tm és kendtek mondják, hogy kendtek csángók? vagy hogy- (...)
 I1 csángók, há.
 Tm csángók? azt mondják?
 I1 há.
 Tm és a csángók, azok magyarok?
 I1 magyarok. ááá, ilyen csángó. fele magyar, # fele, fele román #.
 I2 # beszíllünk oláhul es, magyarul es.

A „*fele román, (...) fele magyar*” frázis ebben az értelmezésben – a feleség kiegészítése szerint – inkább azt jelenti, hogy a csángók mindkét nyelvet használják, a *románt* is és a *magyart* is. Ez alátámasztja azt, hogy ez az idősebb házaspár, bár hasonló kategóriákban gondolkodik, mint a korábban tárgyalt fiatalabb beszélők, mégsem úgy tekint a helyi nyelvváltozatra, mint ami félig román, félig magyar, hanem úgy, mint ami a magyarnak egy változata. Nem egyezik azzal, de nem is „félig román”.

A következő idézet is egy olyan interjúból való, amely a Szeret mentén egy idős beszélővel készült:

- I1 = 81 éves nő, Bogdánfalva
 I2 = 60 éves nő
 Tm és azt meg tudják-e mondani, hogy van-e itt a faluba(n) valaki, aki tud tiszta magyarul?

- I1 he, úgy tu(d)nak, min(d) moszt mondunk mük.
 Tm és kentek tiszta magyarul beszélnek?
 I1 [nem]
 I2 [nem], nem
 Tm hát hogy?
 I1 hát mük olyanok vagyunk, **ceangăi** <csángó> (..) úgy moj(d)nak min-
 köt.
 (...) ee mer(t) há(t) mik vigyitettek vagyunk [ez a-]
 I2 [há(t) **lásză**] <várj csak> ő (..) tiszta majarul egy sem beszél ejsze iga-
 zán.
 I1 nem, ne.
 I2 **corcitori** <keverékek> ott nállunk, mind mondjuk, nagypatak beszél
 e(gy) módul, trunk beszél mász-, éppe(n) balcseszku ez, kám <éppen>
 úgy beszél.
 I1 úgy mind mük, há.

Ebben a részletben a beszélők nem választják el explicite a két szokásos lingvonimát. A terepmunkás azt kérdezi, hogy *tiszta magyarul* beszélnek-e a beszélőközösségben. Feltételezi, hogy a beszélők számára az a kiindulópont, hogy a faluban használt nyelvváltozat és a *tiszta magyar* nem ugyanaz. Az idős beszélők válasza nem az, hogy itt nem beszélnek *tiszta magyarul*, hanem az, hogy itt mindenki úgy beszél, mint most ők. A következő kérdésre, hogy ez a beszéd *tiszta magyar*-e, nemleges válasz érkezik, ugyanakkor most sem nevezik meg saját nyelvváltozatukat mint a *tiszta magyartól* eltérő változatot. A terepmunkás magyarázatot váró kérdésére a kákovai idős házaspárhoz hasonlóan az identitás kontextusába terelve a beszélgetést elmondják, hogy ők *csángók* és „*vigyitettek*”. A nyelvváltozatról tehát világossá válik, hogy nem tekintik a *tiszta magyarral* azonosnak, azonban elmentésben sok (általában fiatal) beszélővel, nem nevezik *csángóként* sem meg. Feltételezhető, hogy a „*vigyitet*” kifejezést a beszélők itt nem kizárólag az identitás kérdései kapcsán használják, hanem a nyelvváltozatot is annak tartják. Az, hogy mégsem a nyelvet nevezik meg *csángóként*, hasonlít a kákovai idős házaspár válaszához a stratégiájára. Ugyanakkor az etnonimát román nyelven említik, s hozzáfűzik, hogy „*úgy mojnak minköt*”. Ez azt mutatja, hogy a *csángó* etnonimát ezek az idősebb beszélők nem interializálták, számukra az, hogy *csángó*, kívülről (jelen esetben a román többség felől) érkező megnevezés. Jellemző, hogy a két beszélő az interjú egészében kizárólag a *magyar* megnevezést használja mind etnonimaként, mind lingvonimaként.

Az etnolingvisztikai vitalitás felmérésének céljával készült interjúk kvalitatív jellege nem teszi lehetővé, hogy statisztikai megalapozottságú kijelentéseket

tegyünk a beszélőközösségben zajló változásokra nézve. Mégis, az interjúk mellett a helyszíni gyűjtés tapasztalatai is segítenek annak a feltételezésnek a megfogalmazásában, miszerint a helyi nyelvváltozat megnevezésének módja korrelál az adatközlők életkorával.

Eszerint a már korábban említett skálán, mely a tiszta magyarnak külön nyelvként való interpretálásától a két nyelvváltozat között apróbb-nagyobb különbségeket észlelő elképzelésig tart, a fiatalabb beszélők általában a skála előbb említett pontjához közelítenek, míg az idősebbek inkább utóbbi felé tendálnak. Ezt támasztják alá az idézett interjúrészletek is. A fiatalok egyértelműen *tiszta magyar* és *csángó* nyelvváltozatokat, sőt esetenként nyelvet emlegetnek; az idősebbek leszögeznek ugyan, hogy nem egyezik a tiszta magyarral az, amit ők beszélnek, de nem választják el élesen a két nyelvváltozatot.

A két felfogás közti különbség abban van, hogy miként ítélik meg a beszélők a helyi változatot: leírhatónak tartják-e a *magyar* lingvonimával, vagy valamilyen más lingvonimát, esetleg körülírást használnak a nyelvváltozat megnevezésekor vagy jellemzésekor. Azt illetően, hogy a *tiszta magyar* nyelvváltozatot egy moldvai beszélőnek külön meg kell tanulnia, nagyjából összevágunk a megnyilatkozások, akkor is, ha nyelvváltozatukat magyar nyelvváltozatnak tekintik, meg akkor is, ha külön nyelvnek:

I = körülbelül 60 éves nő, Gyoszeny

I há meénk egyféle csángó, nem lehet, nem lehet lejen magyar, me(r)t a magyaraknál más modul besziltek, **cu totul atfel** <teljesen másképp> ment a beszéd. há, tanú(l)tam att, most nem még tudnék kidiszkurkálódni <elboldogulni>, oda menjek úgy beszé(l)ni.

Tm és akkor hogy vó(l)t, [hogy jut eszébe]?

I [megtanú(l)tam]. (..) legalább két hónap alatt én tudtam írni, tudtam olvasni. mindent megsánytam. ej, de akkortól sak éve. (.) bár tizenkét éves vó(l)tam, mikor haza jöttem. (.) [kisike vó(l)tam] mikor oda mentem.

Ez a beszélő saját korábbi tapasztalatai alapján állítja, hogy a helyi nyelvváltozat nem lehet *magyar*, mert olyan mértékben eltérnek egymástól, hogy az a megértést akadályozza. Ezek a fajta élmények általánosnak mondhatók a moldvai beszélők köreiből. Az a tapasztalat, hogy a helyi kommunikációs kultúrára sokszor felkészületlen magyarországi látogatókkal nehéz a beszélgetés, vagy Magyarországon a helyi nyelvváltozat használatával csak nehézségek árán lehet boldogulni, biztosan nagyban hozzájárul e vélekedéstípus kialakulásához.

Egyébként a többségi társadalom helyi képviselőinek véleménye, vagy ha tetszik propagandája is erősíti ezeket a meggyőződéseket. Érdekes egyik fiatal pokolpataki adatközlőnk vélekedése a témáról, aki az interjú készítésének idejében szeminaristaként tanult Jászvásáron, és akivel szünidő idején Pokolpatakon egy véletlen találkozás során készítettünk interjút. Vélekedései részben összevágtnak a közösség többi tagjának vélekedéseivel, részben pedig kiegészülnek azokkal a véleményekkel, amelyek egyértelműen a hivatalos egyházi álláspontot képviselik: mondataiban összekapcsolódik a saját negatív tapasztalat a magyar nyelven való írás-olvasás nehézségeiről és a Dumitru Martinas-féle eredetmagyarázat.

I = 20 éves férfi, Pokolpatak

Tm de talál a beszédünk, nem?

I talál.

Tm s mit gondolsz, a csángó az egy másik limba, vagy azért magyar az is, csak egy kicsit más?

I ezt én gondolom, hogy izé a román, s meg a magyar esszeizélt, s egy csángó lett. melyik értekezik jobban magyar- többen mondják van e magyar izé influ- hogy mondják-

Tm #####

I de nem t(ud)am aztá(n), hogy izé, me(r)t nálunk tudam, hogy mikor ide moldovába jöttek a misszionárok ingáriéből (.) es azok meg kellett kondicionálják-, az ember nem tudta, hogy mit mond a mise, akkor megtanú(l)t, a papak megtanyították mind most es, hogy egy tanyíssa meg a nyelvet, s akkó(r) megtanú(l)ták a magyart, **sau** <vagy>, nem eppé kám úgy vó(l)t itt, úgy hiszem, nem t(ud)am.

Tm de ahogy mondjuk az itáliai meg a román az két másik nyelv, de erőst személ <hasonlít>, a csángó meg a magyar azok is más nyelvek csak erőst személnek, vagy azok azért, az azé(rt) egy nyelv?

I csángó, magyar nem, nem hiszem, hogy bírad mondani, hogy nyelv, mert egy mikó(r) magyar, én héjábét <hiába> izé tudak csángó, mert ha adak egy izét, nem eppé bíram csitilni <olvasni> magyar izét. Vannak azok a tetején, ## vannak azok az izék, s é nem es, **sau** <vagy> ír. Mondja vaj egy, s én íram. Íram, csak hogy értem én a csángós, nem jó ki semmi magyar izé. (...)

A saját nyelvváltozat státusával kapcsolatos vélekedések tehát 1. nem egységesek 2. a nyelvváltozat presztízsét kicsire értékeli 3. feltételezhetően változóban vannak. A beszélőközösségekben a *tiszta magyarról* alkotott ideáltipikus képhez való viszonyításban a saját nyelvváltozat státuszának és presztízsének értékelése

Moldva-szerte hasonló markerek felhasználásával megy végbe. Ezek közül a legfontosabbak a nyelvváltozat kevertségére utaló megállapítások.

A vélekedések sokszínűsége elsősorban a beszélők életkorával összefüggésben értelmezhető. Az idősebb beszélők, bár saját anyanyelvváltozatuknak a köznyelvtől való eltérését határozottan érzékelik, a *csángó* lingvonimát egyrészt kisebb mértékben használják, másrészt saját nyelvváltozatukat hajlamosabbak úgy leírni, hogy ennek a lingvonimának a használatát mellőzik. Ha mégis használják, akkor jellemzően a *magyar* lingvonimával szinoním értelmében. A fiatalabbak a két lingvonima (*magyar*; *csángó*) segítségével általában határozottabban elválasztják anyanyelvjárásukat a *tiszta magyar* változattól, és az előbbihez igen alacsony presztízssértéket rendelnek.

A tanácstalanság a két nyelvváltozat egymáshoz viszonyított státusát illetően, valamint az a tény, hogy a beszélők vélekedései nem egységesek a kérdésben, a metanyelvi tudás hiányosságait is tükrözi. Ez az állapot a csak az utóbbi évtizedekben éledező, de korábban szinte teljes mértékben hiányzó Kárpát-medencei kapcsolatok és a magyar (nyelvpolitikai) befolyás hiányának következményeként is felfogható.

A két nyelvváltozat közti differencia kiemelése kedvez a nyelvcsere folyamatának. Azzal ugyanis, hogy a beszélő a nagy presztízű Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatokat a helyi nyelvváltozatoktól elkülönítve, mintegy idegen nyelvként kezeli, nem növekedik az utóbbiak presztízse, s elveszik a motiváció a gyakran *korcsitúrának*, keveréknyelvnek nevezett anyanyelvváltozat megtartására.

Mint már utaltam rá, a *csángó* lingvonima belső használata az utóbbi évtizedekben terjedt csak el. Korábban, akár még a rendszerváltást megelőző évtizedekben is, ez csupán külső etno- és lingvonima volt, a közösségek tagjai nem is feltétlen ismerték. Az idősebb beszélők interjúit szemlélve megállapítható, hogy ők ma is elsősorban etnonimaként használják ezt a megjelölést, a nyelvváltozatot csak ritkán nevezik így meg. A fiatalok körében ellenben sokkal elterjedtebb ez a megnevezés. Már külső etnonimaként is negatív jelentéselemeket implikált, ez pedig felerősíthette azt a kontraszthatást, amit a beszélők nyelvi tapasztalataik alapján is leszűrhettek: a Kárpát-medencei nyelvváltozatok ismerete sokkal több gazdasági előnnyel járt az elmúlt évtizedekben, mint a helyi nyelvváltozatoké. Így a negatív jelentéselemeket hordozó külső etnonima azzal párhuzamosan vált belső etnonimává, hogy a kiszélesedő gazdasági-kulturális kapcsolatok következtében a helyi nyelvváltozatok presztízse a Kárpát-medence nyelvváltozataival opponálva csökkent.

Ráadásul ezzel párhuzamos a nyelvcsere előrehaladása, a román nyelv dominanciájának kialakulása a beszélőközösségekben, elsősorban a fiatalabb generációk körében. A kisebbségi nyelvi kompetencia csökkenése egyrészt tovább erősíti a

fiatalok vélekedéseinek negatív jellegét az anyanyelvváltozat használhatóságának vagy értékességének tekintetében. Másrészt hozzájárul e vélekedések további divergenciájához: a csökkenő nyelvi kompetenciával feltételezhetően párhuzamos a kisebbségi nyelvről szóló ismeretek elbizonytalanodása is. Az anyanyelvváltozat térvesztésével és a kompetencia szűkülésével párhuzamosan erősödhet az a fajta vélekedés, amely szerint ez a nyelvváltozat „keveréknyelv, korcsitúra”.

Az elemzett jelenségek közös jellemzője, hogy egymást erősítve hatnak a nyelvcsere felgyorsulásának irányába.

2.3. A kétnyelvűséggel kapcsolatos vélekedések rendszere

Természetesen a vizsgált moldvai beszélőközösségek mindegyikére alapvetően jellemző a román-magyar közösségi kétnyelvűség. A mindennapok nyelvhasználatában jelen van egy többségi (román) nyelvváltozat és egy kisebbségi (magyar) nyelvváltozat. A moldvai beszélőközösségek összetett identitás szerkezete maga után vonja azt is, hogy a (közösségi) kétnyelvűséggel kapcsolatos, az egyén szintjén realizálódó nyelvhasználati szokások, továbbá a beszélőknek a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdjei csak a maguk komplexitásában közelíthetők meg. Fokozottan érvényes tehát az a megállapítás, hogy az identitás és a nyelvhasználat összefüggéseinek feltárása nem végezhető el statikus faktorok mentén. A csoport nyelvhasználati szokásairól csak az egyének különféle identitásfaktorainak és nyelvhasználati szokásainak egyidejű és sokdimenziós feltárásával tehetünk megállapításokat (Bartha 1999: 62).

Ilyen módon vizsgálhatók a moldvai beszélőknek a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdjei. A vélekedések, hiedelmek vizsgálatának a fontosságát támasztja alá az a – a szubjektív etnolingvisztikai vitalitás elméletétől egyébként független – tapasztalat is, hogy a nyelvi tervezést nem (csak) a politikai döntések sorozata, hanem a beszélők nyelvi viselkedése legitimizálja vagy lehetetleníti el (vö. pl. Blommaert 1996). A nyelvi viselkedés felmérése tehát e felismerésnek megfelelően is elengedhetetlen a hatékony nyelvi tervezéshez.

Az ebben és a következő fejezetben tárgyalandó két vélekedéscsoport egymással szorosan összefügg. A kétnyelvűség értékelésével és a kisebbségi nyelvváltozat jövőjével kapcsolatos vélekedések gyakran implikációs jellegűek; az egyik kérdéskörrel való valamilyen típusú vélekedés nagy valószínűséggel előrejelezhetővé teszi a másikkal alkotott elképzeléseket.

A félstrukturált kérdőívek alkalmazásával szerzett tapasztalatok összegzésével különféle beszélői csoportok definiálhatók a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök csoportosítása alapján. Ezek olyan csoportok, melyeknek képviselői az

összes vizsgált beszélőközösségben fellelhetők, eltérések abban a tekintetben vannak, hogy melyik beszélői felfogás képviselői milyen arányban találhatóak meg az egyes beszélőközösségekben.

A magyar-román kétnyelvűség értékelésének tekintetében a következő jellegzetes beszélői típusok definiálhatók:

- A) A kétnyelvűséget praktikus (általában gazdasági) megfontolások miatt fontosnak tartó beszélők szerint a kétnyelvűség jó, mert kézzelfogható (gazdasági, társadalmi) előnyök származnak belőle.
- B) A kétnyelvűséget a magyar identitással kapcsolatos megfontolások miatt fontosnak tartó beszélők szerint a kétnyelvűség azért jó, mert összeköt a magyarokkal, és elválaszt az ortodoxoktól, akik egynyelvűek.
- C) A kétnyelvűséget sorsszerűen öröklött jellemzőnek tekintő beszélők gyakori véleménye, hogy a kétnyelvűség jó, mert „ahány nyelvet tudsz, annyi embert érsz”, illetve hogy mindegy, milyen nyelven beszél az ember.
- D) A román nemzeti identitásukat hangsúlyozó kétnyelvű beszélők román identitásukat a kétnyelvűség nyújtotta előnyöknél fontosabbnak tartják.

Az osztályozás alapját tulajdonképpen a nyelvi tudatosság mértéke jelenti. A kisebbségi nyelvváltozat megmaradásának leginkább az A) típusú vélekedés kedvez, hiszen az ezt megfogalmazók saját jól felfogott érdeküknek tartják a magyar nyelv ismeretét. Ez a beszélői csoport a korábban említett *tiszta magyar* vs. *csángó* kontinuumon nem helyezhető egy ponton el, hiszen változó, hogy tagjai a kisebbségi nyelvváltozatra mint versenyképes (tehát Moldván kívül is kommunikációs érvényű) nyelvre, vagy pedig mint a *tiszta magyar* tanulásához megfelelő kiindulási alapra, (attól távol álló nyelvváltozatra, esetleg külön nyelvre) tekintenek.

A kétnyelvűség gazdasági előnyei természetesen nem a többségi társadalommal való kapcsolatban jelentkeznek, ezért az A) csoportba sorolt vélekedéstípus képviselői olyan beszélők, akiket valamilyen gazdasági érdek köt a magyar nyelvterülethez. A közösségek létszámához viszonyítva kis számú, de az átlagosnál nagyobb presztízzsel és így mintaadó potenciállal rendelkező csoport két jellemző módon kapcsolódik a magyar nyelvhez, ezáltal további két jellemző alcsoportra bontható. Ezek közül az egyik – képviselői számát tekintve – erőteljes visszaesést könyvelhetett el az elmúlt néhány évben, a másik képviselőinek száma viszont, sokkal kisebb mértékben bár, de stabilan emelkedett és emelkedik.

Az első alcsoportot jelentő vélekedéstípus azokra a beszélőkre (és családtagjaikra) jellemző, akik hosszabb időt töltöttek magyarországi munkahelyeken.

Mivel a külföldi munkavállalás révén létrejövő gazdasági kapcsolatok a közösségek életében fontosak, az érintett beszélők számára a kétnyelvűségi állapot fenntartása ezáltal motivációs támogatást nyerhet.

Azoknak a beszélőknek a nyelvhasználatáról, akik hosszabb-rövidebb időt Magyarországon töltenek és az ottani nyelvhasználat bizonyos elemeit elsajátítják, a közösségek egészen speciálisan, jellemzően azonban döntően pozitívan vélekednek. A közösség tisztelettel tekint azokra, akik „hiteles” módon sajátították el a tiszta magyar nyelvváltozat bizonyos elemeit. Az alábbi interjúrészletben egy idősebb újfalu asszony a következőket mondja a kérdésről:

I = 60-70 éves asszony

(a lánya gyerekeiről van szó, akik most Olaszországban vannak, de a lány Kézdivásárhelyen járt két évig iskolába)

Tm1 és ott román isko- osztályba járt, vagy- vagy magyarba?

I románba.

Tm1 románba. mhm.

I de olyan szépen beszélnek magyarul, mint magik. (...) nagyon szépen beszélnek. rendesen, hogy-

Tm1 hm. hát de itt is szépen beszélnek, nem? (...)

Tm2 [igen]

Tm1 [⟨felnevet⟩] szépen.

I szépen beszélnek. (.) nem, (.) mondja meg, ha itt vó(l)na valaki, akkó(r) minnyá(rt) ingem kacagnának, hogy én hogy beszélgetek magikval.

Tm1 mié(r)t? mer(t) mos(t) nem úgy beszél, mint ahogy a faluba(n)- (.) -ból valókkal szokott, [azér(t), vagy?]

I [nem, ekkicsit] nem. ekkicsit még tartodzik abból a- ö iskolábó(l)- ⟨nevet⟩

Tm1 ⟨nevet⟩ (..) értem. mhm. és ezt így kacagják, hogyha valaki úgy beszél- (.) vagy úgy [akar beszélni, mint ahogy a magyarok?]

I [nem is i- nem is kacagják], me(r)t e most, hogy jönnek haza magyarországró(l), most má(r) ugy ki van (.) ez a faluk- nem csak ez, (.) egisz község. leányok mennek, asszonyok mennek dó(l)gozni ki magyarországra. (.) és akkó(r) mindenki mikó(r) hazajő, akkó(r) a nyelve többet nem csángó. (.) akkó(r) el van fordú(l)va, és akkó(r) ők nem- nem kacagják.

Tm1 már nem kacagják?

I [nem].

Tm1 [x] itt a faluba(n) azt mondják, hogy-/

I /-ne, mijen szépen beszé(l)getnek, mijen okosak, mijen hamar fe(l)vették a fejükbe-

A párbeszéd egy „félreértéssel” kezdődik, pontosabban a kommunikációban részt vevő felek az eltérő kommunikációs stratégiáknak köszönhetően a kommunikációs szituációt és a beszélgetés tárgyát eltérő módon értelmezik. A lánya családjáról az adatközlő azt mondja, hogy ők nagyon szépen beszélgetnek magyarul. A terepmunkások ezt úgy értelmezvén, hogy az ottani nyelvváltozatot találja szépek a beszélő, egy megerősítendő kérdést tesznek fel az adatközlő számára, miszerint a helyi nyelvváltozaton is lehet szépen beszélgetni. Az informátor ezt félreérti. A kérdést ugyanis nem a helyi nyelvváltozat dimenziójában, hanem a helyi nyelvváltozat–Kárpát-medencei nyelvváltozat kontinuum vonatkozásában értelmezi, és úgy válaszol, hogy ha itt valaki megpróbál szépen (értsd: tiszta magyarul) beszélni, annak erőfeszítéseit a közösség többi tagja csak kikacagja.

Ezután a terepmunkások explicit módon rákérdeznek arra, hogyan reagál a közösség akkor, amikor valaki úgy beszél (vagy akar beszélni), mint egy magyarországi vagy erdélyi, (tehát „szépen”). Ekkor fejti ki az adatközlő, hogy az előbb mondottak csak abban az esetben érvényesek, ha valaki a Kárpát-medencei magyar nyelvterületen szerzett tudás nélkül próbál meg „*magyarosan*” beszélni. Azokat a nyelvhasználókat ellenben, akik Magyarországi vagy erdélyi tartózkodásuk ideje alatt megtanultak magyarul, már nem kacagják. Ennek oka, hogy az ő nyelvük „*többet nem csángó (...), el van fordúlva*”. Ez a fajta nyelvhasználat viszont már nem kacagásra ingerlő, sokkal inkább tiszteletet parancsoló, hiszen az ilyen beszélők „*szépen beszélgetnek*”, idiolektusuk presztízisértéke magas.

De a magyarországi munkavállalásnak egyéb nyelvhasználati vonatkozású hatásai is vannak, melyek az egész közösséget érintik. Egy idősebb asszony értékelése szerint közvetve például a gyermekek nyelvi szocializációjára is kihat:

I = 58 éves asszony, Újfalú

(Téma: a gyerekekkel az iskola miatt románul beszélnek a szülők, de később megtanulják a kisebbségi nyelvváltozatot is.)

i /mikó(r) igen, a gyerekek, há(t) ott mellettem az unokák hogy öö laknak, még öö kicsi koriktól beszé(l)getnek románul es. mán hogy most kivégzették a nyó(l)cadikat, kilencedik osztájt, akkó(r) beszé(l)getnek magyarul, hogy többet nem lehessen még káromkodni se, meg <nevet> szidni őket, semmit.

Tm hát amikor kivégzik az iskolát, akkor kezdenek-/

I /[nem, nem nem]

Tm [akkorra tanulnak meg magyarul, vagy már?]/

- I /öö kicsike koriktól. csak addig nem hallja, öö melyik az édesanyjáék hogy beszé(l)gessenek magyarul, hogy (.) ne felejtsék a rományt, hogy értsenek, s tanuljanak jobban. de osztá(n) abba(n) a könybe(n) <?> ## örökké. (.) gyermekeknek magyarul- kívül beszé(l)getnek egyik a másikval.
- Tm értem. s amikor kivégzik az iskolát, akkó(r) má(r)-
- I /# beszé(l)getnek magyarul.
- Tm akkó(r) má(r) engedik a-/
- I má(r) igen, mer(t) most engedik a szülők es, mert megvan ez a magyarország, hogy menjenek dó(l)gozni, akkor az buta, ki nem tud magyarul, nem tud jól forogni odakint.

Ez az asszony, miután az iskolára való hivatkozással magyarázatot ad a többségi nyelvű elsődleges nyelvi szocializációra, azt is megmagyarázza, hogy miért „engedik” a szülők a gyermekeknek, fiataloknak, hogy magyarul is beszéljenek. (Érdekes, hogy tréfából megemlíti az adatközlő, hogy ennek az az ára, hogy a kisebbségi nyelvvaltozatnak az idősebb korosztályok számára alkalmazható „titkosnyelv”-funkciója elveszik). A magyarországi munkavállalást jelöli meg annak okaként, hogy a kisebbségi nyelvnek a másodlagos nyelvi szocializáció során való elsajátítását a közösség támogatja. Ennek az idős asszonynak a vélekedése nem feltétlen tükrözi a közösség valós szocializációs gyakorlatát, alátámasztja azonban azt az állítást, hogy a magyarországi vendégmunka felértékeli a helyi nyelvvaltozatot is a közösség vélekedésrendszerében.

Azonban nem csak a nyelvi szocializáció (vélt) stratégiáira van kihatással az elemzett magyarországi munkavállalási gyakorlat. A külföldön dolgozók szinte kivétel nélkül a fiatalabb aktív korosztályok tagjai, ráadásul általában a közösségek vagyonosabb feléből kerülnek ki; a külföldi vendégmunkához szükség van némi induló tőkére. Tehát a közösségeknek elismert tagjai, olyan beszélők, akik-től érdemes tanulni, mint például a következő interjúalany 31 éves, tíz esztendeje minden évben 5-7 hónapot Magyarországon töltő férjétől:

I = 26 éves nő, Bogdánfalva

- I nem mondja csángóul, mondja tiszta magyarul, s sokan nem értik meg. én jártam is, megszoktam vele is, megértem, de nem- (..) túl sokan nem értik meg. hasonlít, de nem értődik, nem minden.
- Tm szeretik itt a faluba(n), ha a férje tiszta magyarul beszél?
- I nem mindenki, más igen. mások aszandják, még mondjon még. sokan szeretnék, hogy tudják, hogy mi még hogy mondják (.) tiszta magyarul vagy...

- Tm és aki nem szereti, az mit mond?
 I az nem mondják neki meg sem, hogy ez van vagy az van <nevet>. másnak megmondják, na ez, ez nagy magyar. beszí(l)get románul, de...
 Tm ezt mondják, nagy magyar?
 I megmondják másoknak, <felnevet>, és a faluba vagyunk, mindenki, kilelődik, megmondják egyike másnak, másnak is. meghallatszik.

Jellemző, hogy a férj hazatérve családjában használja a magas presztízsű „tisztá magyar” nyelvváltozatot. A feleség elmondása szerint ez a közösség tagjaiban ellentmondásos érzelmeket vált ki. Említi, hogy vannak, akik érdeklődők, szívesen tanulnának köznyelvi fordulatokat, mások viszont pletykálnak a hátuk mögött, és „*nagy magyarnak*” nevezik a férjét, összekötve a nyelvhasználat kérdését az identitáskérdéssel. Ez a megnevezés arról árulkodik, hogy a közösség feltételezi, hogy az a beszélő, aki *tiszta magyarul* beszél, egyúttal a magyar (nemzeti) identitást is inkább felvállalja. Ez természetesen és nyilvánvaló módon annak is vonzata, hogy milyen üzeneteket közvetít a férj erről a közösségnek. Erről sajnos az interjú nem tartalmaz információkat. Ugyanakkor összefügghet a nyelv és az identitás kérdésének ilyen közvetlen, Moldvában egyébként inkább szokatlan összekapcsolása azzal is, hogy a román értelmiség helyi képviselői, azaz a papok és a tanárok az adatközlő beszámolója szerint – ellenkező előjellel – szintén összekapcsolták nyelv és identitás kérdését. Annak kapcsán, hogy kisgyermekkorában szüleivel – és ennél fogva mindenki mással, aki a környezetében felbukkant – magyarul beszélt (ami egyébként a kortársai között feltételezésem szerint már nem volt feltétlenül természetes), említi, hogy a „*páte(r) szokcor monda (...)* *ha román vagy, román kicsuda, min(d) nállunk, akkó(r) m(i)é(r)t nem felelsz ugy*”. Az iskolában ugyancsak hasonló volt a helyzet, bár ennek kapcsán nem kifejezetten említi az adatközlő az identitás és a nyelvhasználat összekapcsolásának szándékát a tanítók részéről:

- Tm és az iskolába beszé(l)gettek még a gyerekek (.) egymással...
 I igen, igen, igen.
 Tm és a professzorok mit szóltak?
 I nem, me(r)t nem vó(l)tak a falusziak, és nem tudtak csángóul.
 Tm nem tudtak.
 I nem tudtak, azé(r)t, hogy kérték, hogy beszéljünk románul az iskolába(n). (...) Hát. (.) köztünk beszí(l)gettünk magyarul, de...
 Tm és akkó(r) mondták, hogy beszéljeteink inkább [románul]?
 I [románul], igen, s mondták, úgy tanulyunk írni, olvasni, úgy beszí(l)gesszink.

Az ilyenfajta (közelmúltbeli – az adatközlő 26 éves!) vélemények hozzájárulnak ahhoz, hogy csökkenjen a kisebbségi nyelvváltozat presztízse, melyen nem tanulnak írni és olvasni. A nyelvhasználati kérdések ilyen jellegű kiélezése (legalábbis részben) megmagyarázhatóvá teszi azt is, hogy miért reagál a beszélőközösség időnként szélsőségesen arra, ha valaki (demonstratív módon) *tiszta magyarul* kezd el beszélni a közösségben, mintegy ellenpólusát képviselve annak, amit a többségi társadalom helyi képviselői az elmúlt évtizedekben közvetítettek.

Ennek ellenére előfordul az is, hogy a magyar köznyelvet ismerőkre a beszélők megkülönböztetett figyelemmel tekintenek, és a tőlük való tanulást nem zárják ki nyelvtanulási stratégiáik közül. Erről tanúskodik az alábbi interjú is, amely egy 12 éves újfalui fiúval készült:

I = 12 éves fiú, Újfalu

Tm3 s te m(i)ér(t) mondd, hogy persze? mhm? hol tanultad?

I <egy elhaladó lovaskocsi miatt a pontos válasz nem hallható a felvételeken, lényege, hogy az adatközlő unoka(?)testvére(i)? magyar nyelvterületen járnak iskolába, akivel (akikkel?) szünidőben szokott a faluban találkozni és beszélgetni>

Tm4 tőle tanultad ezt, hogy persze?

I da, igen, tőlük.

Tm4 <a többi jelenlevő gyerekhez beszélve> és ti is tudjátok? persze-

I s há itt majd az egész tudják.

Tm4 persze?

Tm3 tudják? de nem mondják!

I há nem éppen mondják. hát sok- egysze(r)-egysze(r) beszé(l)getünk igaz magyarul. mi- (.) nem jó magyarok vagyunk, ezek-

A legfiatalabb korosztály tagjai is tanulnak tehát ezt-azt a nem helyi magyar nyelvváltozatokból, és ezt (legalábbis a magyarországi és erdélyi terepmunkásokkal való beszélgetésben) hasznosítják is.

Ugyanakkor a legutolsó hat-hét év eseményei azt is megmutatták, hogy a tézis, mely szerint a magyarországi munkavállalás közvetlen, illetve közvetett módon hatással van a nyelvhasználatra, mennyire esetleges. A 2001-ben kezdődő kutatási program első éveiben a magyarországi munkavállalás a közösségek egyik legalapvetőbb megélhetési stratégiája volt, mára pedig marginálissá vált. Feltételezhető, hogy ezzel együtt a *tiszta magyar* nyelvváltozat megtanulásának presztízsertéke is csökkent.

A kétnyelvűséget gazdasági megfontolások miatt fontosnak tartó beszélők második alcsoportját azok alkotják, akik részt vállalnak a legújabb időkben

Moldvában is fellendülő falusi turizmusban, amelynek elsődleges (és tulajdonképpen kizárólagos) célcsoportját a magyarországi vendégek jelentik. Ez a fajta tevékenység ugyan még nem jellemző az összes beszélőközösségben, de a falusi turizmusban mint alternatív megélhetési formában rejlő lehetőségek realizálása a kevésbé zárt és megfelelő kisebbségi nyelvi kompetenciájú lakosokkal rendelkező moldvai beszélőközösségekben már elkezdődött. Lészpeden például az elmúlt években készült fel a falu arra, hogy autóbusznyi vendéget magánházaknál elszállásoljon. Megjelentek az első prospektusok is, ami azt jelenti, hogy a tevékenységet elindítói hosszabb távon is művelhetőnek vélik. A falu lassan alkalmassá válik ilyenfajta – egyébként feltételezhetően komoly növekedési potenciállal rendelkező – igények kielégítésére. A vendégek fogadásával kapcsolatos tevékenységek során a beszélők széles rétegei kerülhetnek kapcsolatba a Kárpát-medencei nyelvváltozatokat beszélő emberekkel. Bár egyelőre elhanyagolható az ezzel foglalkozó családok száma, a magyarországi vendégmunkával összehasonlítva ez a típusú gazdasági kapcsolat nyelvi-nyelvhasználati szempontból tagadhatatlan előnyökkel is jár:

Jellemzően nem csak a férfiak kerülnek közvetlen kapcsolatba a helyitől eltérő nyelvváltozattal; a nemi és korbéli megoszlást tekintve kiegyenlítettebb a magyarországi nyelvváltozatokkal kapcsolatba kerülők aránya, hiszen a vendégfogadással kapcsolatos feladatokból a család minden tagja kiveszi a részét.

A beszélőknek a más nyelvváltozatokkal való kapcsolat létrejöttéhez nem kell kilépniük saját életük keretei közül, a *tiszta magyar* nyelvváltozattal való ismerkedés nem kötődik automatikusan össze nyelvi hátrányos helyzettel.

Ellentétben a magyarországi munkavállalás gyakorlatával, ami időben korlátozott, hiszen vagy Magyarországra való kitelepüléssel, vagy a beszélőközösségbe való visszatéréssel (de jellemzően utóbbival) végződik, a falusi turizmusra való berendezkedés perspektivikus lehetőséget kínál a kapcsolattartásra.

Ma egyelőre inkább csak kihasználható potenciálról, mint a beszélőközösséget nyelvi szempontból bármilyen módon befolyásoló jelenségről van szó. A turizmus beindítása és pillanatnyi működtetése a Moldvai Csángómagyarok Szövetségéhez (MCSMSZ) valamilyen módon kapcsolódó személyekhez köthető, tehát, bár a közösség aktív közreműködésével zajlik, nem nevezhető belső kezdeményezésnek, legfeljebb olyannak, amit a közösség tagjai többé-kevésbé elfogadtak. Pedig a moldvai nyelvváltozatok akár gazdasági potenciált is jelenthetnének. Ha feltételezzük, hogy „*a nyelvek piaca*” (Kiss 2009: 68) nem csak szupranacionális viszonylatban értelmezhető fogalom, akkor a moldvai nyelvváltozatok Kárpát-medencei szempontból „érdekes”, archaikus volta a magyar nyelvközösségben akár gazdaságilag is kiaknázható értékke, eladható „áruvá” teszi őket: az „értékesítés” sikere pedig természetes módon vonja magával a nyelvváltozat presztízsének,

„eszmei értékének” emelkedését is. A magyarországi munkavállalási lehetőségek leépülésének és a falusi turizmus kezdetleges állapotának következtében azonban ma a kétnyelvűséget praktikus okoknál fogva fontosnak tartó beszélők száma igen kevés.

Számszerűen hasonlóan kicsiny azon beszélők csoportja, akik a kétnyelvűséget a magyar identitással kapcsolatos megfontolások miatt tartják fontosnak, és akik szerint a kétnyelvűség azért jó, mert összeköt a magyarokkal, és elválaszt az ortodoxoktól. Ezek a magyar identitású beszélők tehát a nyelvet etnikai és/vagy kulturális különállást hordozó médiumnak tartják. Kis létszámuk, valamint a rájuk különösen jellemző nagyfokú elvándorlás miatt ez a vélekedés összességében kevés hatással van a kisebbségi nyelvváltozat megőrzésére. Ezek a családok az átlagosnál lényegesen gyakrabban kísérlik meg gyermekeik magyar nyelvterületen való taníttatását. A sikeres magyarországi tanulás azonban nem feltétlenül erősíti e beszélői csoport helyi társadalmi pozícióját, hiszen a magyar nyelven tanuló fiatalok csak részben térnek vissza tanulmányaik elvégzése után Moldvába. Az elvándorlás így ebben a csoportban a legnagyobb mértékű.

Van egy másik csoportja is azoknak, akik életében a magyar nyelv az identitás szempontjából a közösség többi tagjához képest kiemelt szerepet játszik. Ezek a beszélők kivétel nélkül a legidősebb korosztályból kerülnek ki. Ők sokszor nem, vagy alig tudnak románul, és minden kommunikációs szintéren a magyar nyelvet használják. A Tatros menti falvakban vannak olyanok is, akiknek domináns magyarnyelvűsége egyértelmű magyar (etnikai) identitással kapcsolódik össze. A kérdés elemzéséhez több részletet is idézek a beszélgetésből:

I = 82 éves asszony, Bahána

Tm1 ebben a faluban mindenki beszél magyarul?

I vannak románok es.

(...)

Tm1 neki az embere oláh?

I az embere oláh, de magyar hitre állott

Tm1 igen?

I há igen.

Tm1 ott van abba(n) a faluba(n) magyar templom?

I nincs.

(...)

Tm1 s mondja kend, ismer olyan (.) katolik falut, ahol nem beszélnek magyarul?

I nem. beszélgetnek. Szításba maj(d) még magyarul beszélgetnek #.

Tm1 [igen, igen] mhm.

- I [####] majd magyarl. aztá(n) ha alábmenysz, akkó(r) van (.) ott es majd magyarok. vannak sokan.
- Tm1 s csángók vannak itt?
- I kik?
- Tm1 csángók!
- Tm2 tudja, hogy hol vannak?
- I nem, nem tudom, hogy tudunk csángóul. csángó van ott ojnyest #, messzébb
- Tm2 hol vannak?
- I bákó felé.
- Tm1 járt ott kend? a csángóknál?
- I nem csángó, nem csángó. csak magyarul.
- Tm1 de hogy járt-e ott kend Bákó felé a csángóknál?
- I hej, vadnak azok es, vannak. csak én erőst nem is tudom, me(r)t én öreg vagyok, én má(r) nem tudom

Ez az idős asszony valószínűleg egyike azon kevés beszélőknek, akik ma is tanúskodnak arról, milyen lehetett a Tatros (és a Tázló) menti székely származású magyarságnak a „hagyományos”, világháború előtti öndefiníciója. A katolikus vallás és az etnikai azonosságtudat eszerint szorosan összefonódott, az adatközlő „*magyar hitről*” beszél, és az ortodox és katolikus templomokat is a román–magyar viszonyrendszer segítségével különbözteti meg egymástól. A *csángó* kifejezést a saját csoport tekintetében sem lingvonimaként, sem etnonimaként nem használja, teljes mértékben elválasztja magát és nyelvváltozatát a Bákó környéki *csángóktól*.

Ezeknek az idős beszélőknek a kétnyelvűségét a magyar nyelvváltozat dominálja, román nyelvi kompetenciájuk általában csak minimális mértékű:

- Tm1 kend tud románul?
- I én?
- Tm1 igen.
- I igen.
- Tm1 jól tud?
- I hát tudok én, nem (..) nem, nem erőst, me(r)t én nem tanú(l)tam. hol mink vó(l)tunk Szitásba(n), ott nem is vó(l)t egy román es.

Ezek az idős beszélők minden kommunikációs helyzetben minden partnerrel a magyar nyelvet használják, s nem ritkán arról számolnak be, hogy unokáikkal ők a magyar nyelvváltozaton, míg unokáik velük románul beszélnek. Ezeknek

a beszélőknek a közösség egészére gyakorolt nyelvi hatása természetesen elhanyagolható, hiszen olyanokról van szó, akik a huszadik század második felében meginduló társadalmi mobilizáció és modernizáció előtti idők képviselői. Számuk egyre csökken, társadalmi helyzetüket tekintve pedig marginalizálódnak.

A magyar nyelvváltozatot és a magyar identitást tudatosan összekapcsoló beszélők száma tehát mindkét csoportot egybevetve is meglehetősen alacsony. Ugyanakkor Hegyeli Attila – a 2011/2012-es tanévig az MCSMSZ oktatási programfelelőse – szerint korábban célszerűbb volt a magyar nyelv tanulása mellett azzal érvelni, hogy a megszerzendő tudás hasznosítható a magyarországi vendégmunka során, ma már ez az érv nem hatásos. Ezzel párhuzamosan azonban születőben van az igény a közösség tagjaiban arra, hogy jobban megismerjék közösségük magyar nyelvváltozatát és kultúráját, s ilyesfajta érvekkel ma már inkább elérhetők az oktatási program számára (Hegyeli Attila személyes közlése, 2008 nyara).

A kétnyelvűséggel kapcsolatos vélekedések alapján kialakítható harmadik, C) csoportba azok tartoznak, akik a kétnyelvűséget sorsszerűen öröklött adottságnak, jellemzőnek tekintik. Véleményük a kétnyelvűségről általában pozitív, de nem gondolják, hogy feladása bármilyen negatív következményekkel járna számukra. A kisebbségi nyelv megőrzésének igénye kisebb, egyben a nyelvi tudosság szintje alacsonyabb, mint az előző két csoport beszélőinél. Gyakran hangoztatnak olyan fordulatokat, hogy nem jó, ha nem beszélsz magyarul, mert elkerülsz a magyarokhoz, s nem tudsz kérni egy kenyeret sem. Azt is gyakran említik, hogy tulajdonképpen mindegy, hogy melyik nyelven beszél az ember; vagy hogy a kétnyelvűség jó, mert ahány nyelvet tudsz, annyi embert érsz. Ezek az egyszerűsítő-általánosító vélekedéstípusok természetesen nem csak a moldvai beszélőkre jellemzők. A „minél több nyelven tud az ember, annál jobb” fordulat adatközlők általi rendszeres alkalmazására utal például Zelliger Erzsébet is (2005: 53). Az ilyesféle általánosító beszélői fordulatok helyes interpretációjához szükséges mind a szociokulturális körülményeknek és szokásrendszereknek, mind az interjúszituáció hatásának az ismerete és elemzése (vö. Erb 2007: 150).

E csoport képviselőinek közös vonása, hogy nyelvhasználati szokásaikat és ezzel párhuzamosan a nyelvváltozattal, a kétnyelvűséggel kapcsolatos véleményüket kizárólag a mindennapok praktikus szükségletei alapján alakítják ki, tehát hogy megpróbálnak a lehető legnagyobb mértékben alkalmazkodni az aktuális szociolingvisztikai helyzethez. Ez pedig a kisebbségi nyelvváltozat megtartását a jelen körülmények között egyre kevésbé írja elő számukra, hiszen egyre kevesebb szociolingvisztikai szintéren van annak ismeretére szükség. Ebbe a csoportba tartozik a moldvai beszélők elsöprő többsége, a „mindennapok emberének” nyelvi vélekedésrendszere leginkább ebben az erőterben írható le. A vélekedésrendszer

illusztrálására egy 32 éves klézsei fiatalasszony interjújából idézek. Ez a fiatalasszony a közösségben végbemenő nyelvhasználati változásokat érzékeli, de a változások okaival és következményeivel csak annyiban törődik, amennyiben azok a mindennapi életvitelt befolyásolják.

I = 32 éves nő, Klézse

Téma: hogy kezdtek el románul beszélni az emberek a faluban

I ...magyarok ada elé vó(l)tak, magyarul beszé(l)tek az öregeim, zöregbek. mámóm, apóm <nagyanyám, nagyapám> ezek ada elé régik, s aztá ## most ezek tineri tot <fiatalok mind>, olá(h)ul beszé(l)nek, én akkó(r) fogtam egy kicsit belőle, magyarból, # me(r)t magyarul beszé(l)tek, misére jártam, hall(ot)tam a magyar misét itt.

<...>

Téma: románul vagy magyarul tanítják-e a gyerekeket

I **mai bine** <jobb>, jobb hogy tanuljon olá(h)ul, hogy mondjam, megtanul magyarul es, me(r)t nekem az öcsém olá(h)ul-, van egy kisebb, húsz esztendő, most azt olá(h)ul tanyítottuk műk, me(r)t akkorjában-, de most má(r) megtanult magyarul es **de la sine** <magától>, magától tanult.

<...>

Tm de azér(t) a barátokkal találkoznak?

I a testvérekkel?

Tm nem, a barátokkal.

I a templomnál att a mise, mint kitelik e mise, s aztá-

Tm s ott magyarul beszélnek egymás között, vagy olá(h)ul?

I hát, hogy talál, gyerekekkel több(ny)ire olá(h)ul, s műk a nagyobbak magyarul.

<...>

Téma: szeretné-e, ha lennének magyarországi/erdélyi/ortodox barátai?

I nem kantál <számít>, mer(t) én azt nem-, izé, nem, hogy mondjam, nem- (..) akaszt(t) el ingemet az semmivel, ha magyar, ha csángó, ha olá(h). én tudam, hogy én olá(h)ul, többire olá(h)ul beszélék. s ingemet nem akaszt el, hogy másik hogy beszél, vaj az egyik. nem, nem kantál, ki hogy bírja, ki hogy tudja beszélni, (.) kinek jó, hogy jobban jó, úgy beszélni. Arról nincsen semmi harag, semmi izé, hogy ki hogy beszél.

Ez a fiatal klézsei beszélő az első részletben tárgyyszerűen elmondja, hogy a régi öregek többet beszéltek a kisebbségi nyelvváltozaton, de a mai fiatalok jobbra

románul beszélgetnek. A második részletben annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a gyermekek/fiatalok ennek ellenére megtanulnak a kisebbségi nyelvváltozaton is beszélni. Ezt a meggyőződését a saját öccsének példájával támasztja alá, aki annak ellenére, hogy a család őt már románul szocializálta, fiatal felnőtt korára szerzett valamilyen szintű kisebbségi nyelvi kompetenciát „magától” is. Ezt a szocializációs mintát alkalmazhatónak tartja a jelenlegi kisgyermekek generációjának esetében is, jellemző módon nem reflektálva arra a kérdésre, hogy a közösség folyamatosan változó nyelvhasználati szokásai ezt a fajta másodlagos szocializációt meddig teszik lehetővé. A harmadik részletben a saját nyelvhasználati szokásairól van szó, a negyedikben pedig arról, hogy milyen véleménnyel van a kétnyelvűségről. Bár a kétnyelvűséget nem szégyenli és nem ítéli el, nem fogalmaz meg semmilyen ellenvetést azzal kapcsolatban, hogy a kétnyelvűség a fiatal generációk körében visszaszorulóban van. Ennek oka, hogy számára természetesen a kommunikáció sikere az elsődleges, vélekedéseiből hiányzik mindennemű érzelmi szempont a két nyelvváltozatot illetően.

E beszélői csoportnak tehát két fontos jellemzője van: 1. A kétnyelvűséggel és a nyelvi változásokkal kapcsolatos várakozásait nem a múltban lezajlott nyelvi változások figyelembevételével és rájuk reflektálva, hanem kizárólag a mindenkori jelen nyelvhasználati jellegzetességei alapján alakítják ki. Ez sajátos kettősséget jelent, mert egyrészt érzékelik és hangoztatják, hogy az elmúlt évtizedekben megváltoztak a közösségek nyelvhasználati szokásai és ezzel a kétnyelvűség jellege, másrészt viszont a saját maguk által tapasztalt sémákat a jövőben változatlanul alkalmazhatónak tartják. 2. Nincsen reflektált érzelmi viszonyulásuk sem az egyik, sem a másik nyelvváltozathoz. Ez nyilvánvalóan összefügg speciális identitásstruktúrájukkal, amely mindkét nyelv használatának a lehetőségét implikálja; a beszélő nem érzi, hogy identitása közvetlenül és azonnal megváltozna a nyelvcseré végrehajtásával.

A kétnyelvűséggel kapcsolatos vélekedés alapján a negyedik beszélői csoport tagjai vagy pesszimista-reális módon a prioritásaik között nem szereplő kétnyelvűség feladását valószínűsítik, vagy nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget annak a kérdésnek, hogy mi lesz a nyelvváltozat jövőbeni sorsa. Ez a csoport – a B) csoporthoz, tehát a magyar identitást hangsúlyozó beszélők csoportjához hasonlóan – kis létszámú. A kákovai házaspár szerint csak néhány olyan család van a faluban, amely román identitását hangsúlyozza.

I1 = 60 év feletti férfi, Kákova (Forrófalva)

I2 = 60 év feletti nő, Kákova (Forrófalva)

Tm és vannak itt a faluba(n), kik azt mondják, hogy ők nem csángók, hanem ők románok?

- I1 nincsen. itt nincsen, nincs, más faluba(n) még egy-egy, á sá <ügy>.
 Tm de az mind csak katolik? <értsd: aki mondja>
 I1 kátolik, há, kátolik. <értsd: a falu>
 Tm milyen más faluk? melyik falvak?
 I1 há(t) milye(n)? patakon es van egy-kettő, melyik nem katolik.
 Tm de nem, olyan katolik, aki innét van a faluból, és mondja, hogy én román vagyok, nem csángó, olyan van-e?
 I1 vagyon, de keves, keves. egy öt-hat, á sá.

A részlet első felében az adatközlő és a terepmunkás nem teljesen értik egymást. Elsőre előbbi úgy értelmezi a beszédshituációt, hogy a terepmunkás az ortodoxok falubeli jelenlétére kérdez rá, de a pontosítás után a válasz egyértelművé válik: Kákován van öt-hat katolikus ember, aki a román identitását hangsúlyozza. Ennek a csoportnak a tagjai, akárcsak a B) csoport tagjai, sokszor átlag feletti mintaadó potenciával rendelkeznek. Annyiban pedig a C) csoport beszélőire hasonlítanak, hogy ők sem motiváltak a kisebbségi nyelv megtartásában, sorsa számukra közömbös. Identitásuknak a nyelvnél fontosabb eleme vallásuk, illetve állampolgárságuk, sokszor csángóul beszélő román katolikusként definiálják magukat. (A román katolikus kifejezést egyébként a C) csoportba sorolt beszélők is használják időnként mind az ön-, mind a csoportidentifikáció tekintetében; ezt az egyház tudatosan terjesztette/terjeszti.)

A D) csoport beszélői közé lehet sorolni azokat a papokat is, akik valamelyik kétnyelvű moldvai katolikus faluban születtek, és gyerekkorukban magyar nyelven (is) szocializálódtak. A moldvai katolikus papság nem elhanyagolható része ilyen.

A nyelvi tervezés hatékonyságához az A), B) és C) csoportban az járulhat hozzá, ha a beszélőkben a kisebbségi nyelvváltozat veszélyeztettségének mértéke tudatosul. Az e három csoporthoz sorolható beszélők körében ugyanis nem artikulálódik az a tény, hogy a folyamatban levő nyelvcsere az aktuális nyelvhasználati szokásokra már néhány éves-évtizedes távlatban is hatással van. Egyes beszélők a meglévő gazdasági-kulturális kötődésüket elegendő motivációnak gondolják a nyelvmegtartáshoz, a kevésbé reflektált vélekedéseket megfogalmazók pedig az esetek többségében nem számolnak más, a jelenlegitől eltérő nyelvi helyzettel. A D) csoport beszélőinek ellenben valószínűleg nem is céljuk a kisebbségi nyelv megtartása, számukra tehát eleve közömbös jövőbeni sorsa.

2.4. A kisebbségi nyelvváltozat jövőjével kapcsolatos vélekedések rendszere

A kisebbségi nyelvváltozat jövőjével kapcsolatos vélekedések rendszere szintén értelmezhető a négy beszélői csoport vonatkozásában. Az előző kérdéskörhöz hasonlóan ebben az esetben is a nyelvi reflexió tudatossági fokának szempontjából osztályozhatók a vélekedések. A „*Mi lesz a nyelvváltozat sorsa 20-30 év múlva?*” típusú kérdésekre a négyféle beszélői csoport összesen ötféle tipikus válasszal rendelkezik.

- A) A kétnyelvűséget gazdasági megfontolások miatt fontosnak tartó beszélők szerint ez a nyelvváltozat nem vész el, mert fontosak a gazdasági kapcsolatok Magyarországgal (esetleg Erdéllyel vagy a Székelyfölddel).
- B) A kétnyelvűséget a magyar nemzeti identitással kapcsolatos megfontolások miatt fontosnak tartó beszélők szerint ez a nyelvváltozat megmarad valamilyen egyéb okból: magyar nyelvű vallási tevékenységek, magyartanítás. (Illetve megmaradna, ha a magyar nyelvű mise és a magyar iskola elterjedne.)
- C) A kétnyelvűséget sorsszerűen öröklött jellemzőnek tekintő beszélőkre kétféle vélekedés jellemző:
 - a) a pesszimista-reálisnak nevezhető csoport szerint ez a nyelvváltozat elveszik; *mikor ők* (értsd: a jelenleg még kétnyelvű idősebb beszélői csoportok) *elhalnak, nem lesz ki beszélje,*
 - b) az optimista-irreálisnak nevezhető csoport szerint ez a nyelvváltozat megmarad, mert *ez a nyelv nem vész, nem veszhet el.*
- D) A román nemzeti identitásukat hangsúlyozó beszélők általában nem fogalmaznak meg explicit véleményt a kérdéssel kapcsolatban.

Az A), B) és C) csoportok közös jellemzője, hogy a kisebbségi nyelvváltozat veszélyeztetettségének valós mértékével nem egyeznek az erről megfogalmazott vélekedések. A beszélők körében tehát – a pesszimista-reális beszélői csoport kivételével – nem artikulálódik az a tény, hogy a nyelvcseré folyamatban van.

Az A) csoport tagjai a magyarországi gazdasági kapcsolatok miatt fontosnak tartják a kétnyelvűségüket. A kérdéssel kapcsolatos felfogásukat ebben a tekintetben érdekes kettősség jellemzi: egyrészt érzékelik a folyamatban levő nyelvi változásokat, másrészt viszont a kétnyelvűség és ezzel párhuzamosan a kisebbségi nyelvváltozat megmaradását nem látják veszélyeztetettnek. Ezt a vélekedéstípust egy 35 éves újfalu férfi példáján mutatom be, aki az interjú időpontjáig 9-10 éve folyamatosan Magyarországon dolgozott, csak szabadságra megy haza, és

feleségét és lányát évente egy hónapra kiviszi magával Magyarországra. Az interjú időpontjában hatéves kislánya elsődleges nyelvi szocializációja román, nevelésében azt a szocializációs mintát alkalmazza, hogy otthon a leánnyal románul beszél, míg a család idősebb generációinak kommunikációja a kisebbségi magyar nyelvváltozaton zajlik. Állítása szerint azonban a hatéves kislány tud „magyarul es, románul es”, (...) mert „*mennek játszadoxni, ki az uccára, mindenki magyarul beszélget, ők es magyarul beszélgetnek*”. Azt is állítja, hogy a „*mostani fiatalság erőst nem*” szeret magyarul beszélgetni. Ennek ellenére a következőképpen vélekedik a kisebbségi nyelvváltozat megmaradásának esélyéről:

I = 35 éves férfi, Újfalú

Tm s azér(t) nem érdemes megtanulni magyarul, hogy akkor könnyebb elmenni magyarba dolgozni?

I hát ha itten is beszélünk magyarul, akkor ott is tudunk. úgy beszélnek ott is mint otthon.

Tm1 csak hogy előbb azt mondta, hogy a fiatalság már kezdi elhagyni, hogy magyarul beszéljen.

I nem hagyja el! ##### megtanulsz, azt nem lehet elhagyni!

A nyelvváltozat megmaradása mellett való érvelés a korábban elmondottakhoz képest és azok alapján motiválatlanak tűnik. Ráadásul első idézett mondatában a beszélő – a közvetlen kommunikációs célnak, a megmaradás melletti érvelésnek alárendelve – teljesen szokatlan, a beszélőközösségben elfogadottal merőben ellentétes véleményt fogalmaz meg a magyarországi és a helyi nyelvváltozatok közti különbség mértékének tekintetében.

A következő adatközlők átmenetet képeznek az A) és a B) csoportok között. A fiatal, hosszabb időt Kárpát-medencei magyar nyelvű területeken eltöltött klézsei házaspár aktívan részt vett, részt vesz a magyar mise és a magyar iskola bevezetéséért zajló küzdelemben:

I1 = 30 körüli férfi, Klézse

I2 = 30 körüli nő, Klézse

Tm lehetne itt csinálni az iskolában magyartanítást?

I2 jogilag lehetne, meg lenne a jog. de nem akarják megadni. kértük nem egyszer. én is kértem, én vó(l)tam ezekkel, az istókok mind kérték, az egész <mindenki>.

Tm húsz-harminc év múlva lesz vajon?

I2 remélem, hogy legyen, hogy ha kitartnak többen úgy, hogy- (...) hogy még es akarom én ezt, akarom akkor igen, de- (...) fáradtságos.

Ez a házaspár a moldvai nyelvváltozat jövőjét végső soron és megfáradtsága ellenére is pozitívan ítéli meg, azonban vélekedésük nem sorolható egészen egyértelműen a B) csoport beszélőinek vélekedései közé. A nyelvváltozat rövid távú megmaradásának zálogát ugyanis az iskola sikertelen kérvényezése következményeképpen értelemszerűen nem a magyar identitással kapcsolatos tevékenységekben, hanem az aktuális gazdasági kapcsolatokban látják. Hosszútávon ugyanakkor mégis csak a magyar iskola és a magyar nyelvű egyházi élet széles körű elterjedését tartják a nyelvmegtartást elsődlegesen támogató faktornak:

- Tm kik vannak többen a faluban, akik csak románul tudnak, vagy akik úgy is tudnak <helyi nyelvváltozaton>, mind a kettőt tudják?
I2 mind a kettőt tudják. mindenki tudja. ahogy az öregek, aki mostani vó(l)tak, melleik nem tudtak románul.
Tm húsz-harminc év múlva hogy lesz?
I2 aszem e(l)fordul románra. de nem fordul el tejjesen, mert sokan kimennek magyarba, sokan, (..) sokan- visszajez magyartudás. ammiat. de másképp, ha nem járnának ki, az(t)hiszem, hogy elveszne. hogy ijjen (..) amelikek az én korú korácsaink <kortársaink>, ezek ha elhalunk, elhaldosunk, ugye amejikek úgy tanultunk magyarul es, mind magyarul beszélünk, akkor gondó(l)nám, hogy- (..) gyerekek, amejikek jönnek (..) igen.

Ezután az adatközlő az északi csángó Szabófalvára hivatkozva arról beszél, hogy vannak olyan csángó falvak, ahol „*régebben tudtak vó(l)tak, öregek, melleik most már kihaltak, az öregek, s nemmeg tudnak magyarul, nem ért meg senki*”. A kérdésre, hogy vajon később Klézsén is ez lesz-e a helyzet, a következőképpen válaszol:

- I2 nem hiszem, hogy az legyen, itt nálunk még húsz-harminc evig, valamikor látszik, azt nem tudom. ha sikerülne ezt a magyar iskolát bé vezetni, ugy es magyar misét. akkor biztos nem halna ki, me(rt) akkó(r)- (..) me(r)t vannak itt a falubó(l) melleik ellene vannak ennek a magyar iskolának, nem mindenki szereti. de úgy akkó(r) elválnék, hogy én ha akarom, adom a magyar iskolába, te ha egészen román akarsz, adod a román iskolába. s akkor- (...)

Tehát abban az esetben, ha a magyar identitással kapcsolatos kulturális-társadalmi törekvéseket siker koronázza, biztosítva látják a helyi nyelvváltozat megmaradását. A beszélgetésben nincs arról szó, hogy magyarnyelv-oktatásra, vagy

inkább magyar nyelvű (kéttannyelvű) iskolára gondolnak-e, de az elmúlt évek hasonló törekvései heti néhány magyar nyelvóra iskolai keretek közötti beindítására koncentráltak, feltételezhető tehát, hogy az adatközlők is erre gondolnak, mikor a magyar iskola bevezetéséről beszélnek.

Összességében tehát a B) típusú beszélői csoportra is jellemző az, hogy a nyelvváltozat megmaradásának esélyét annak ellenére sem feltétlenül kötik össze a jelenlegi nyelvhasználati szokásokkal és a közelmúltban lejátszódott nyelvhasználati változásokkal, hogy a közösségeknek a társadalmilag talán legaktívabb, sokszor az átlagosnál tájékozottabb rétegét jelentik. Jellemző az is, hogy az ebbe a beszélői csoportba tartozók sokszor iskolázottabbak, és/vagy gyermekeiket jellemzően magyar nyelvterületen iskoláztatják.

A C) típusú beszélők népes tábora megoszlik a nyelvváltozat jövőjére vonatkozó vélekedések tekintetében. A két típusú vélekedést azok passzív jellege köti össze. Az egyik a kisebbségi nyelvváltozat megmaradásának szempontjából a pesszimista-reálisnak, a másik az optimista-irreálisnak nevezhető vélekedés. A kétféle válasz részben regionális eloszlást mutat. Diószénban például, ahol a szomszédos Ketrís és Tamás falvakban sokkal kisebb a magyarul is beszélő katolikusok aránya, jellemzőbb a nyelvcsere-tartózkodhatatlannak tartó vélekedés. (Diószén speciális helyzeténél fogva – bizonytalan eredetkérdés és etnikai összetétel, gyorsan zajló nyelvi változások – különösen érdekes tárgya a nyelvi-szociolingvisztikai elemzésnek. Nem véletlen, hogy kutatócsoportunk két tagja ebben a faluban – és Nagypatakon – készült interjúk elemzésével végzett kódváltás-kutatásokat is: Bodó–Eriş 2004). Ennek a pesszimista-reális hozzáállásnak egyik elképzelhető oka az, hogy a szomszédos falvakban a közelmúltban lejátszódott nyelvi változások ebbe az irányba befolyásolják a véleményeket. A Szeret jobb partján fekvő kétnyelvű falvak mellett észak felől közvetlen szomszéd a Szeret bal partján fekvő Ketrís, amelyben már csak az idősebb korosztályok néhány beszélőjével lehet magyarul beszélni. Diószén közvetlen környezetéhez tartozik továbbá a Ketríssel lényegében összenőtt Tamás (Tămasi), amely 90%-os ortodox többségű falu, és ahol a mintegy száz katolikus közül Tánzos Vilmos becslése szerint körülbelül tíz rendelkezik magyar nyelvi kompetenciával.

A többi Szeret menti faluban és a Tatros mentén mindkét vélekedéstípusra van példa, de nem dominál olyan mértékben a pesszimista-reális vélekedés, mint Diószénban. Feltételezhető tehát a kisebbségi nyelvhasználat kiterjedtségének és a kisebbségi nyelvváltozat megtartásáról szóló optimista vélekedések bizonyos mértékű összefüggése, mind ami a területi szempontot, mind ami az életkorral összefüggő korrelációt illeti.

Az idősebb adatközlők, akiknek nyelvi szocializációja még magyar nyelvű volt, és akik sokszor nem vagy alig tudnak románul, vélekedéseikben jellemzően

a kisebbségi nyelvváltozat megmaradását valószínűsítik anélkül, hogy bármilyen érveléssel alátámasztanák vélekedésüket. Viszonylag ritka az olyan eset, amikor egy idősebb adatközlő, akinek saját nyelvhasználati gyakorlata szinte kizárólag kisebbségi nyelvű, negatív véleményt formáljon nyelvhasználatának sorsával kapcsolatban. Az alábbi 73 éves klézsei asszony ezeknek a kivételeknek az egyike. Az adatközlő az interjú során elmondja, hogy nem járt iskolába, az édesanyjától tanult meg magyarul, és hogy minden kommunikációs partnerrel (életkoruktól függetlenül) a magyar nyelvet használja, beleértve az unokáit is, akik elmondása szerint szintén tudnak magyarul is. A falu többi kisgyermekével azonban úgy kommunikál, hogy ő magyarul mondja, a gyerekek meg románul. A román nyelvet megfogalmazása szerint „*kifogta a gyerekektől*”, és egy kicsit érti. Ennek ellenére arra a kérdésre, hogy húsz-harminc esztendő múlva vajon beszélnek-e még itt magyarul, a következőt válaszolja:

I = 73 éves nő, Klézse

Tm1 és jobb lenne-e, hogyha mindenki itt magyarul beszélne?

I mos(t) több(ny)ire úgy beszélnek...

«rászól egy jelenlévő kisfiúra, hogy ne zavarja a csirkéket evés közben»

I ...e most ez a rend öregek úgy telnek el (.) magyarul, de ezek az ifjak nem-

Tm hát akkor itt, itt e most húsz, harminc év múlva, itt azér(t) már román több lesz, olá(h)?

I há! úgy beszé(l)nek olá(h)ul. há. katolikusok, de ha úgy beszé(l)nek olá-hul!

Tm akkor azt mondja maga, hogy most hal ki a magyar. magukkal aztá(n) így [el is megy].

I [há, há]. mikor ez a rend öreg eltelik, akkor (.) aztá(n) ne, mensz az utcán, ne, s e csak olá(h)ul beszélnek az ifjak, az ifjuság úgy beszél!

Az idősebb korosztályra mindezzel együtt jellemzőbb az a vélekedéstípus, amit egy szintén klézsei, 70 éves asszony a következő szavakkal fogalmaz meg: „*nem fog elveszni* «értsd: a magyar nyelvváltozat», *mert úgy szokták mondani, (...) hogy kell legyen egy vezető és egy király annak*”. Nem világos, hogy miről szól az idézett fordulat, de a magyar nyelv megmaradásáról formált vélekedés egyértelmű.

A D) csoportba sorolt, román identitásra törekvő beszélők vagy pesszimista-reális módon a prioritásaik között nem szereplő kétnyelvűség feladását valószínűsítik, vagy nem tulajdonítanak jelentőséget annak a kérdésnek, hogy mi lesz a

nyelvváltozat jövőbeni sorsa. A már idézett 20 éves szeminarista például a következőképpen látja a helyzetet:

I = 20 éves férfi, Pokolpatak

Tm de itt a faluba édesanyádhoz magyarul beszélsz?

I csángósan, románul, hogy izé, zöregekvel még beszélek én magyar-, csángósan, hogy izé-

Tm s a gyerekek kitől tanulnak meg itt csángósan?

I zöregektől, azaktól, mert mondam most az ifjuk nem éppe(n) kám izé, nem éppe(n)-

Tm de a húszévesek azok azér(t) tudnak már?

I tudnak, de nem még beszélnek sakan, ei mondam, itt felfelé még tudnak, att az alsó felibe nem még tudnak, nem éppe(n).

Tm s ez vajon később is így lesz, szóval meg fog itt maradni ez a csángó nyelv?

I nem hiszem, hogy mondják, sakan vannak, mely(i)kek nem még tudnak. mint van ez tizenhét, tizennyó(l)c esztendő, s nem ért, s vannak sakan.

Az adatközlő azt mondja, hogy Pokolpatakban a főúttól távolabb, mélyen a völgyben fekvő (szegényebb) részén még inkább beszélnek az ifjak a kisebbségi nyelvváltozaton. Abból azonban, hogy a falu másik felében a húsz év körüliek már nem rendelkeznek kisebbségi nyelvi kompetenciával, azt szűri le, hogy a nyelvcsere folyamata folytatódni fog. A papnak tanuló ifjú – az egyház hivatalos álláspontjához illeszkedve – nem viszonyul pozitív érzelmekkel a magyar nyelvváltozathoz, de nem is utasítja mereven el. Eltűnését szükségszerűnek, a közösség életének szempontjából mellékesnek tartja.

A moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőket az utóbbi két fejezetben a kétnyelvűség értékelésének és a kisebbségi nyelvváltozat jövőjéről szóló vélekedéseknek a vizsgálata alapján csoportosítottam, és a két kérdéskörre adott tipikus válaszok felhasználásával négy beszélői csoportot különítettem el. A csoportosítás alapját mindkét esetben a nyelvi tudatosság mértéke, illetve jellege jelentette. Az első két csoport más-más okból, de fontosnak tartja a kétnyelvűséget, s ezzel párhuzamosan a jövőben is jelentős szerepet tulajdonít a kisebbségi nyelvváltozatnak. A harmadik csoport a kétnyelvűséget sorsszerű állapotnak tekinti, és jövőbeni megmaradását nem köti sem gazdasági, sem kulturális-etnikai jellegű feltételek teljesüléséhez. A negyedik csoport beszélői a kétnyelvűségnek, s így a kisebbségi nyelv eltűnésének nem tulajdonítanak igazán nagy jelentőséget.

2.5. A nyelvi szocializációról szóló vélekedések rendszere

Ebben a fejezetben a moldvai kisebbségi nyelvi szocializációs szokásokat és a velük kapcsolatos vélekedéseket két szempontból elemzem: a fejezet első felében elkülönítem a közösség tagjai, csoportjai által használt nyelvi szocializációs modelleket. A fejezet második felében pedig arra koncentrálva tekintem át a szocializációs szokásokat, hogy a gyermekek, illetve a fiatalok milyen életkorban milyen kisebbségi nyelvi szocializációs szokásokkal találkoznak.

A moldvai beszélőközösségek által alkalmazott kisebbségi nyelvi szocializációs stratégiák elkülönítése egy olyan skála segítségével írható le, melynek végpontjait a kizárólagos kisebbségi nyelvi szocializáció (A) és a kizárólagos többségi nyelvi szocializáció (E) jelentik. E két végpont között három jellemző szocializációs stratégia vázolható fel (B, C, D). A vélekedések szerint ezek mindegyikének azonos eredménye a kétnyelvűség kialakítása. Elkülönítésük alapja a nyelvi szocializációban domináló beszélők vagy beszélői csoportok különbözősége. A C) és D) típusú szocializációs stratégiákat Bodó késleltett másodnyelvi szocializációnak nevezi (2004c). Alkalmazásuk ugyanis azt vonja maga után, hogy a kisebbségi nyelv elsajátítása időben kitolódik – l. a fejezet későbbi részeit).

- B) Primér kisebbségi nyelvi szocializáció.
- C) A szocializáció a többségi nyelven folyik, de a gyermek a családban mégis megtanul a kisebbségi nyelvváltozaton, mert a román mellett (a szülők, esetleg a nagyszülők) így is beszélnek hozzá, vagy a felnőtt családtagok egymás közötti kommunikációját hallva tanulja meg a kisebbségi nyelvváltozatot.
- D) A családi kommunikáció nyelve a román, de a gyermek a tágabb közösség idősebb beszélőitől elsajátítja a kisebbségi nyelvváltozatot.

A moldvai magyar (kétnyelvű) beszélők töredék része szocializálja gyermekeit elsődlegesen a kisebbségi nyelven. E szocializációs stratégia az utóbbi években, évtizedekben minden beszélőközösségben visszaszorult. A folyamat nem párhuzamosan zajlik az összes beszélőközösségben, a primér kisebbségi nyelvű szocializáció háttérbe szorulása minden faluban más-más időpontban kezdődött el. Ez az egyik legfőbb oka a beszélőközösségekben meglévő nagy nyelvhasználati különbségeknek: a mindennapi, közösségen belüli nyelvi szituációkban (az elsősorban még) a kisebbségi nyelvváltozatot használó generációk életkora eltérő. A primér többségi (román) nyelvi szocializáció terjedésének kezdete, okai, az új minták terjedésének társadalmi motiváltsága azok a kérdések, melyeket a téma vizsgálata során elkerülhetetlen elemezni.

Nem kizárólag XX. századi jelenségről van szó. A vallási és etnikai asszimiláció már a középkor óta érinti kisebb-nagyobb mértékben Moldva katolikus lakosságát (Tánczos 2006: 33). A nyelvet, nyelvhasználatot érintő asszimilációs folyamatok felerősödése azonban a katolikus egyház 1886-os döntésének következménye, melynek értelmében létrejött a jászvásári római katolikus püspökség és teológia, amely a katolicizmus moldvai fennmaradásának biztosíthatóságát a román nyelvben látta. Így tehát, bár a huszadik század előtt – széles tömegeket elérő közoktatás hiányában – a kisebbségi nyelvváltozat intézményes támogatottságát elsősorban a katolikus egyház biztosíthatta volna, az a román utat választva nem támogatta a magyar nyelv használatát. Moldvában hiányzott és hiányzik az intézményes magyar nyelvű közoktatás is. Kivételt az 1947/48-as és 1958/59-es tanév közötti időszak jelentett, amikor a Magyar Népi Szövetség több-kevesebb sikerrel és falvanként eltérő időtartamra megszervezte a magyar nyelvű oktatást Moldvában (Pozsony 2005: 51–54).

Történetileg ez a két tényező – az egyházi és az iskolai magyar nyelvhasználat lehetőségének hiánya – befolyásolta alapvetően a kisebbségi nyelvhasználati szokásokat. A faluközösségek felbomlásával a huszadik század második felében megjelent harmadik alapvető befolyásoló tényezőként a magyar nyelvváltozat munkaerőpiaci értéktelensége is. Egyre több beszélőnek kellett és kell különböző okokból elhagynia a faluközösséget. Ezek a beszélők a közösségből kikerülve nem használhatják a kisebbségi nyelvváltozatot; nincs kommunikációs értéke a közösségen kívül. Mindezek az elmúlt évszázadokban súlyos következményekkel jártak a nyelvváltozatról, annak használhatóságáról való vélekedésekre nézvést.

A mai beszélők arról szóló vélekedéseiben, hogy miért nem szocializálják a felnövekvő generációkat a kisebbségi nyelvváltozaton, csak részben jelenik meg ez a történelmi meghatározottság. A primér kisebbségi nyelvű szocializációs stratégia visszaszorulásának okát a beszélők legáltalánosabban abban jelölik meg, hogy nincsen magyar nyelvű iskola. Érvrendszerükben a központi elem az a meggyőződés, hogy a kicsi gyerekeknek meg kell tanulniuk románul, különben nehéz dolguk lesz az iskolában. Vélekedéseik szerint ehhez elkerülhetetlen, hogy a kicsikhez románul szóljanak, még akkor is, ha különben a családi kommunikáció nyelve a magyar. Ritkábban, de hivatkoznak a beszélők más okra is, nevezetesen arra, hogy a közösségen kívüli kommunikációs helyzetekben elengedhetetlen a többségi nyelv használata, és ez a tény megköveteli azt, hogy románul szocializáljanak. Ennek az érvek legáltalánosabb „megtestesülési formája” a kórház, az orvoslátogatás: ez az a helyzet, amelyben az (adatközlők vélekedései szerint) elengedhetetlen a román nyelvtudás.

Az, hogy a román nyelv a hitéletben való részvétel biztosítója, érdekes módon soha nem fogalmazódik meg a beszélők érvrendszerében, beleértve a legidősebb

generációkat is. Ennek oka feltételezésem szerint – amellet, hogy a vallási tevékenység nyelve évszázadok óta a román – az, hogy a vallási eseményekben való aktív részvételhez elegendő egyrészt passzív nyelvtudás, másrészt bizonyos kötött szövegek ismerete. Minden bizonnyal hozzájárul azonban ennek az érvnek a hiányához az is, hogy a vallási eseményekben való aktív és személyes részvétel az utóbbi évtizedekben a mégoly mélyen hívő moldvai katolikusok körében is vesztett jelentőségéből: az iskolai és a munkaerőpiaci helytállást fontosabb „feladatnak” érzik a beszélők.

A vélekedésekben megfogalmazott érvek ebben az esetben is árulkodnak a nyelvvaltozat objektív vitalitásáról. A román nyelvű szocializációra való átállás a beszélők releváns válasza a mai szociolingvisztikai helyzetre, az iskolának mint mindenható érvnek az emlegetése csupán annak leképezése, ahogy ezt a külső kényszert a beszélőközösség tagjai a maguk számára dekodolják:

I = 58 éves asszony, Újfalú

Tm de akkó(r) m(i)ér(t) van az, hogy a kicsi gyerekekkel meg románul beszélnek?

I ez az iskolák miján.

Ez messze a legtöbbet emlegetett érv tehát, de ritka esetben előkerülnek egyéb indokok is:

I = 30 körüli fiatalasszony, Újfalú:

Tm s miért románul tanítsák őket?

I azért(t), hogy # ugyanaz a nácia <nemzet>, hogy mondják, ujan- úgy tanultuk, s úgy-

Tm s kendet is már csak románul tanították?

I igen.

Tm igen?

I2 ohh majd engemet nem is tanítottak rományul, csak csángóul ##

Ez a fiatalasszony, bár a saját elsődleges szocializációja minden bizonnyal magyar nyelven zajlott, gyermekét már románul szocializálja. Ezt azonban nem az iskola vagy a kórházi tartózkodás szokásos érveivel támasztja alá, hanem egy másfajta érvvel: „*ugyanaz a nácia*”. Az ilyen érvek forrása nem a közösségekben keresendő, hanem azon kívül. A többségi társadalom helyi képviselői, a tanítók ugyanis általában arra buzdították az elmúlt évtizedekben a beszélőközösség kétnyelvű tagjait, hogy hagyjanak fel a primér kisebbségi nyelvű szocializációval. Érvrendszerükben – amellet, hogy a gyermekek könnyebben, sőt csak így

boldogulhatnak az iskolában – olyan nacionalista típusú érvek szerepeltek, mint hogy Romániában románul kell beszélni stb.

A kívülről érkező nyomásgyakorlásnak több szintje különíthető el. Gyakran számolnak be az adatközlők arról, hogy a tanítók kérték, javasolták, hogy románul szocializálják a gyerekeket, mert akkor könnyebben boldogulnak az iskolában. Ehhez kapcsolódik, hogy az iskolai sikertelenség okaként a román nyelvtudás hiányos voltát jelölték meg számukra – mely vélemény interializálódott, s a közösség vélekedésévé vált:

I = 56 éves asszony, Diószén

Tm mikor tanult meg románul?

I mikó(r) menni fogtam én is az iskolába.

Tm igen?

I de akkó(r), mikor mentél az iskolára, nem erőst szeretted, hogy beszél-tél magyarul, no olá(h)ul. s nehezen vetted bé az olá(h)t fejedbe, me(r)t ha te kicsi korától vetted a magyart mind izé, nehezen, de aztá(n) **cu timpu** <idővel> meg kellett tanuljad.

Gyakran beszámolnak – elsősorban idősebb – adatközlők arról is, hogy az iskolában a szünetekben sem volt szabad használni a magyar nyelvet. A kisebbségi nyelvhasználatról való „leszoktatáshoz” nemritkán megdöbbentő módszereket vettek igénybe a tanítók:

I = 73 éves férfi, Kákova (Forrófalva)

I igen, há(t), há(t), há(t), s akkor abba(n) az üdőbe(n) (.) **să nu ne su-părăm uni pe alții** <nem haragudtunk egymásra>. ha beszél-tünk ott az iskolába(n) aaa- (.) izét, ugy, **o recreație întelegi în orele libere** <a szabad időben, érted, a lyukasórák alatt>, (.) ha beszél-tünk ott künn ját-szadz- (.) játszadzásba(n) (.) magyarul, így, csángóul, akkor vetted a nagy- (.) nagy követ így, s tette- (.) tetette fel a fe(j)edre, hogy vigyed, s az amelyik meghall(ot)ta másikat, beszél így csángóul, így magya-rul, vette el a követ s tette fel a fejire, nem lehetett beszé(l)ni.

Tm nem lehetett beszélni?

I nem

Tm de ez, hogy mondjam én, megvolt tiltva **în scris** <írásban>, vagy csak úgy kitalálták az emberek, vagy vó(l)t **regulă de la centru** <központi szabály>?

I megvó(l)t tiltva- (.) nem, nem, de tudad mié(r)t vó(l)t ez a baj? azé(rt), hogy a nép tanul-, tanuljan románul.

Tm igen, me(r)t nem tudtak.

I nem tudtak, románul nem tudtak, románul nem tudatt senki, senki (.)
nem....

Ma már ilyen drasztikus lépésekre nincs szükség a magyar nyelvhasználat visszaszorításához. Az évtizedes asszimilációs nyomás eredményeként ma már „nem divatos” a magyar nyelvű szocializáció. A pokolpataki szeminarista korában idézett soraiban fogalmazza meg, hogy már csak a falu belső felében találni egy-két olyan családot, amelyik a primér kisebbségi nyelvű szocializáció gyakorlatát folytatja. Ez a fele a falunak igen távol esik a főúttól és látványosan szegényebb is. Lészpedi adatközlőim is azt állították, hogy magyar nyelvű szocializáció ma már csak nagyon szegény családokban folyik, ott, ahol sok a gyerek, és nincs biztos megélhetésük a szülőknek. Az alábbi újfalui interjúrészlet is azt támasztja alá, hogy a magyar nyelvű szocializáció ma már – eltekintve néhány tudatosan magyar identitásra törekvő családtól – csakis a közösségek perifériáján jellemző:

I = 19 éves lány, Újfalu

Tm1 aha, és m(i)ért vannak rosszul felnevelve, akik tudnak magyarul, kisgyerekek?

I mert velik magyarul beszélnek. és a románt nem éppen/

Tm1 /nem jól tudják a [gyerekek?]

I [nem jól tudják].

Tm2 s azok akkó(r) rosszul vannak nevelve?

I igen, de mondom, hogy a rendes magyar nyelvet itt az idevalók nem tudják.

Tm1 aha.

Ez a lány, aki eladóként dolgozik egy helyi kisboltban, az édesapjával kétszer volt eddig kirándulni Magyarországon, és gyermekkorában megszerzett magyar nyelvi kompetenciáját ott fejlesztette tovább. Véleménye szerint ma már csak a rosszul nevelt gyerekek tudnak magyarul. Ez a vélekedés meglepett minket, ezért más falubeli tinédzsereket is megkérdeztünk. Ők nem csak megerősítették ezt a véleményt, hanem – legalábbis részben – a hátterére is rávilágítottak:

I = 17 éves lány

Tm2 a boltban, ott fõnn, azt mondta nekünk a lány, hogy csak az a gyerek beszél csángóul, vagy úgy magyarosan is, aki rosszul van nevelve. ez igaz?

I2 lehet.

Tm2 igen?

I2 hát lehet a mómája s a tátája se tud eröst románul.

Feltételezhető, hogy azok a családok, ahol a munkaképes korú generációk (a fiatal szülők generációja, tehát a 25-35 évesek) nem tudnak románul, s így a gyermekek szocializációja a mai napig a kisebbségi magyar nyelvváltozaton folyik, általában a falu szegényebb rétegébe tartoznak, hiszen a közösségen kívüli munkavállaláshoz szükséges a többségi nyelv ismerete is. Aki azt nem ismeri, inkább a hagyományos életformához kötődik, kevésbé részese a modernizáció következményeinek, az azzal járó anyagi előnyökből is kimarad. Ilyen módon kapcsolódhat össze a kisebbségi nyelvi szocializáció és a rossz nevelés kérdése.

Azokban a falvakban, amelyekben kutatásainkat végeztük, az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején a magyar iskolák bezárásának idején még minden bizonnyal (szinte) száz százalékban a magyar nyelvű szocializáció volt a jellemző. A nyelvcsere itt tehát a huszadik század második felében kezdődött. A román többség képviselői a beszélőközösségeket időnként erőszaktól, fenyegetéstől, lelki nyomásgyakorlástól sem visszariadva terelték a román nyelvű szocializáció irányába. Azok a családok, akik tulajdonképpen a helyzetet elfogadva és stratégiájukat a lehető leghatékonyabb módon a külső körülményekhez igazítva felhagytak a primér kisebbségi nyelvű szocializációval és gyermekeikkel a számukra is idegen többségi nyelven kommunikáltak, gyors és erőteljes külső megerősítést kaptak a többségi nyelv képviselőitől stratégiájuk helyes voltát illetően. Ehhez gyakorlati előnyök – több munkalehetőséggel több pénz – is társultak. Így jöhetett létre az az állapot, hogy a faluban a magasabb presztízsű, másoknak mintául szolgáló – gazdagabb – családokban a gyermekek szocializációja egy bizonyos időponttól kezdve primér módon a többségi nyelven zajlott.

Falvanként eltérő időpontban, de mára mindenütt eljött az a fordulópont, mikor a beszélőközösség tagjai a román nyelvű elsődleges szocializáció eleinte külső nyomás alapján létrejött kényszerét interializálták, s így egyre inkább közösségi elvárássá vált ez a gyakorlat. Ennek a jelenségnek a következménye annak a vélekedésnek az általánossá válása, hogy a gyerekeknek tulajdonképpen „szükségük van” a román nyelvi szocializációra, hiszen különben nem tudnak helytállni a többségi nyelv által egyre inkább uralt mikrovilágban. S ehhez köthető az a korábban már elemzett vélekedéstípus is, mely szerint a fiatal generációk „nem szeretik” a magyar nyelv helyi változatait, ezért nem tanították azt meg nekik. Azokat a beszélőket, családokat pedig, akik az újonnan interializált közösségi normához nem akarnak, vagy nem tudnak alkalmazkodni, a közösség stigmatizálja.

Hogy melyik beszélőközösségben mikor változott meg a primér szocializáció nyelve, sok tényező együttes hatásának eredményeként alakult. A vizsgált

falvak közül néhányban már a 60-as évek vége, néhányban viszont csak a 90-es évek közepe jelentette a fordulópontot. Erre elsődlegesen annak alapján lehet következtetni, hogy körülbelül hány esztendő az adatközlőknek az a generációja, amelynek elsődleges nyelvi szocializációja még kevés kivétellel magyar nyelven folyt. Biztos, hogy a korán változtató közösségek közé tartozik például Nagypatak, és a későn változtatók közé például Lészped. Általában – de ellentmondásoktól szinte sosem mentesen – meghatározhatóak olyan körülmények, amelyek befolyásolják azt, hogy egy-egy beszélőközösség szocializációs stratégiája mikor változott meg. Ilyen például az, hogy az etnikailag tisztán székelyes falvakban általában később indult meg a változás – kivétel például Szalánc. Ilyen például az, hogy a Bákóhoz közel eső falvakban általában hamarabb indult meg a változás – kivétel például Lészped. Ilyen az, hogy a nehezebben megközelíthető falvakban tovább megmaradt a magyar nyelvű szocializáció – kivétel például Diószén.

A fentieknek megfelelően a vizsgált beszélőközösségek legnagyobb részében a másik két – C) és D) – stratégia valamelyikének felhasználásával folyik a nyelvi szocializáció. E stratégiák részletes elemzése előtt bemutatom lészpedi szállásadóink példáján, hogyan változott a nyelvi szocializáció az utóbbi évtizedekben. A szűkebb család három tagú. A legidősebb az özvegy, ma 70 év körüli nagymama. 50 év körüli menyje és 20 év körüli fiúunokája lakik vele. (Ez a fiatalember 3 éves koráig szüleivel Magyarországon élt). 2002-es, 2003-as és 2004-es látogatásunkkor ideiglenesen a telken lévő kisházban lakott még a menyje tőle néhány évvel fiatalabb húga, annak általában külföldi (németországi) vendégmunkán tartózkodó férje, 2001-ben született kislányuk, továbbá rövidebb ideig a nagymama menyjének még egy jóval fiatalabb, ma 26 éves húga is. (2008-as ott-tartózkodásunkkor utóbbiak már a falu másik végén laktak, a középső nővér és férje a testvérek édesapjának telkén épített új házat, a fiatalabb férjhez ment, és férjével – aki szintén németországi vendégmunkán van – édesapjáék házába költözött.)

A család otthon élő nőtagjai ottlétünk alatt kizárólag a magyar nyelvű változaton kommunikáltak egymással, és elmondásuk szerint ez így van akkor is, amikor mi, a „magyarok” nem vagyunk jelen. A fiúunokával a nagymama mindig, az édesanya az esetek többségében magyarul beszélt. Elmondásuk szerint kiskorában is magyarul beszéltek vele, az első találkozásunkkor tízéves fiú nyelvi kompetenciája ennek megfelelő volt. 2002-ben két héten át egy magánháznál magyarórának nevezett foglalkozásokat tartottam a falu érdeklődő gyerekei-fiataljai számára, így képet alkothattam arról, hogy a kislány kortársai milyen kompetenciával rendelkeznek. A „táborban” körülbelül 20 gyerek volt állandó résztvevő, ők általában olyan családból származtak, amelyekben magyarul beszéltek velük. Ugyanakkor természetesen a foglalkozásokra jobbra olyan gyerekek merészkedtek el, akik „jobban beszélnek” magyarul, tehát nem lehet kijelenteni, hogy az 1990–91

körül született korosztály teljes egészére jellemző lenne, hogy elsődlegesen magyar nyelven szocializálódott.

Amikor a tábort követő években (először 2003-ban) hosszabb időt ennél a családnál töltöttünk, megfigyeltük, hogy a fiú unokahúgával, az akkor körülbelül másfél éves, az első szavakat tanuló kislánnyal édesanyja szinte kizárólag románul beszélt. Többször rákérdeztünk arra, hogy mi ennek az oka, hiszen látjuk, hogy a fiúval magyarul beszélnek, akkor a kislánnyal miért nem. Sem a kislány édesanyja, sem nagynénje (tehát a fiú édesanyja) nem ismerte el a román nyelvű szocializáció tényét, hanem mindig azt mondták, hogy mindkét nyelven beszélnek vele, magyarul is, románul is. Ennek illusztrálásaként ottlétünk alatt előfordult néha, hogy a kislányhoz demonstratív módon magyarul szóltak, természetesen elsősorban akkor, ha a mindennapi élethez szükséges egyszerű utasításokat fogalmaztak meg. Összességében azonban ennek a 10 évvel később, 2001-ben született kislánynak a nyelvi szocializációja már a többségi román nyelven folyt. Érdeklődésünkre végiggondolták az asszonyok, hogy van-e még valaki a faluban, aki „csak magyarul” beszél kicsi gyermekével, és egy-két, általuk nem sokra becsült, nagyon szegény, részben lumpen életmódot folytató családot tudtak megnevezni. A faluban szerzett tapasztalataink is rendre azt mutatták, hogy a 90-es évek közepe után született generációk már nem rendelkeznek aktív kisebbségi nyelvi kompetenciával.

A kislánnyal 2008-ban is találkoztunk, éppen az iskola megkezdése előtt állt. Tiszteletünkre vendéglátóink a három nővér édesapjának a kertjében vacsorát rendeztek, ahol a család éppen belföldön tartózkodó tagjai jelen voltak. Az asztalnál természetesen magyarul folyt a szó, a hat-hét éves kislány végig jelen volt. Magyarul elhangzó kérdésekre nonverbális módon vagy románul reagált, tehát némi passzív kisebbségi nyelvi kompetenciára szert tett.

Összefoglalva, Lészpeden valamikor a 90-es években zárult le az a folyamat, aminek következtében a közösség egyöntetűen átállt a többségi nyelvi szocializáció modelljére. Míg 1990 körül a faluban mindkét szocializációs minta jelen volt még, az ezredfordulóra már csak a román nyelvű elsődleges szocializáció volt a jellemző. Hasonló folyamatok már az összes általunk vizsgált faluban lezajlottak, a rendszerváltás körül született korosztályok nyelvi kompetenciája még Pusztinán, Szitásban, Újfaluban, Bahánán és Frumószán volt a lészpedivel összevethető, a többi vizsgált faluban az átállás már korábban megtörtént: Klézsén például a 80-as években, Nagypatakon vagy Bogdánfalván már a 70-es évek végén (de például Bogdánfalva Bukila nevű részében a 80-as évek végén). A kutatás idején a 6-16 éves gyerekek korosztályát jelentő, a 80-as évek végétől a 90-es évek végéig született generációk ennek ellenére is rendelkeznek bizonyos kisebbségi nyelvi kompetenciával, ami az elsődleges román nyelvi szocializációval

párhuzamosan kialakuló, a magyar nyelvi kompetencia megszerzését lehetővé tevő, sőt bizonyos tekintetben előíró újfajta szocializációs stratégiáknak köszönhető.

A közösségben érvényes szocializációs stratégiákra és az azokkal és eredményükkel kapcsolatos vélekedésekre természetesen minden alkalommal rákérdeztünk. Az így szerzett tapasztalatok alapján vált lehetővé a C) és D) típusú szocializációs minták elkülönítése. Ezek közös vonása az, hogy a gyermekek az elsődleges román nyelvű szocializáció ellenére is szereznek bizonyos mértékű kisebbségi nyelvi kompetenciát. A fő különbség pedig abban van, hogy mi jelenti az elsődleges szocializáció közegét: a család játssza-e az elsődleges szerepet, vagy ezt átengedi a tágabb közösségnek. Míg ugyanis bizonyos gyerekek magyar nyelvi kompetenciájáért indul fejlődésnek, mert a családon belül hallja a magyar nyelvet, másoknak erre kevesebb lehetőségük van, s ilyenkor az utcán és/vagy az egyéb közösségen belüli kommunikációs színtereken találkoznak a kisebbségi nyelvvaltozattal.

Ezeknek a szocializációs stratégiáknak a megjelenési formái jól nyomon követhetők az interjúkban is. Az informátorok általában reális képet alkotnak arról, hogy közösségükben hogyan sajátítják el a beszélők a kisebbségi nyelvet. Ez alól csak néhány, jobbára idős ember jelent kivételt. Egy már idézett klézsei idős asszony például, bár szembesül azzal, hogy a fiatalok már románul beszélnek („*most ez a rend öregek úgy telnek el- (.) magyarul, de ezek az ifjak nem*”), ezt nem köti össze a szocializációs szokások változásával – talán azért, mert ő maga bevallása szerint 15 unokájával is magyarul beszél:

I = 73 éves nő, Klézse

Tm1 s maga, hogy gondolja, románul, olá(h)ul mért kezdtek el beszélni a gyerekekkel?

I tudad mikor, az eskolába tanú(l)ták, aztá(n)-

Tm1 de mejik- itt sokan már kiskoruktól beszélgetnek, ahogy megszületik a gyermek, oláhul beszélgetnek.

I nem, nem, nem, magyarul. aztá(n) az eskolába(n) tanú(l)nak meg.

Tm2 igen?

I igen, az eskolába(n)- (.) az eskolába(n) tanú(l)nak meg.

Az idős beszélő saját (és gyerekei) szocializációs mintáját érvényesnek tartja ma is, annak ellenére is, hogy a közösség nyelvhasználatáról szerzett mindennapi tapasztalatai ennek ellentmondanak. Abból, hogy a fiatalok már jobbára románul beszélnek, számára nem következik, hogy a közösség szocializációs stratégiája megváltozott volna.

A következőkben egy-egy interjúrészlet segítségével érzékeltetem, hogy milyen fokozatai vannak az átalakulásnak, a kisebbségi nyelvű szocializáció elhagyásának.

Bahánán például készítettünk olyan interjúkat, amelyekből azt a következtést lehet levonni, hogy a primér kisebbségi nyelvű szocializációval egyes családok csak az elmúlt években hagytak fel. Találkoztunk olyan testvérpárokkal, ahol az idősebb, tízes évei elején járó gyermeket még magyarul, a fiatalabb, tíz év alatti már románul szocializálták. Egy másik interjúban egy harmincas évei elején járó, kétgyermekes fiatalasszonyt kérdeztünk arról, milyen nyelven szocializálja gyermekeit:

I1,2 = 30-35 éves fiatalasszonyok, Bahána

Tm s kend a gyermekecskéivel? hogyan beszél, magyarul vagy románul?

I1 hát egy nyelvet beszé(l)hetek akárhogy, a köjöknek mindegy, magyarul is tud, oláhul is, románul is-

Tm s hogyan szokott neki mondani valamit?

I1 ahogy?

Tm hát hogyha beszélget vele, mi volt a skólába(n), meg ilyesmik, mi lesz az ebéd, azt hogyan, magyarul, vagy románul?

I1 # románul, mert- #

Tm de kend, kend mit mond?

I én magyarul es, én hogy elérem, én úgy # mondom

Tm s hogy jobb magának, vagy hogy jobb neki?

I én magyarul jobban kitalálom, na, de így, hogy én tudok magyarul, nem hogy mint magik, öö-

Tm úgy, ahogy kend tud. [és ők] hogyan értik jobban, hogyha románul mondja, vagy hogyha magyarul?

I [igen]. nekik majd egy <elhalkulva, elgondolkodva beszél> majd egy.

Tm hogyan értitek jobban, románul, vagy magyarul <gyerekektől>?

I2 akárhogy

Tm akárhogy?

I1 ők akárhogy értik.

Tm s melyiket szokott mánátok többet mondani nektek, románul, vagy magyarul?

I2 mind a kettőt.

Tm mind a kettőt? fele-fele?

<...>

I1 nem, én magyarul jobban kitalálok mindent, verekedni is magyarul jobban tudok <nevetés> ááá, verekedni is tudok, nem hallgatnak meg ezek!

- Tm nem hallgatnak? rossz gyerekek?
 <...>
 I1 na de nekünk, ez a rossz, mer(t) az iskolába(n) románul beszélnek.
 ##
 Tm jó lenne magyar iskola?
 I1 jó vó(l)na, [de (.) kitől telik ez], kitől? ki a nagyobbtság? mert én- öö
 hiába mondom, mert én [kicsike vagyok].
 I2 [legalább egy nyelvet] (...) [másfelé van].
 I1 # tanú(l)nak magyarul, s van egy óra román, s tanú(l)nak magyarul,
 egy óra magyar
 Tm1 hol van ilyen?
 I1 s fenn nyújtódon, s kézdivásárhelyt.

A két bahánai fiatalasszony nem adta semmilyen jelét annak, hogy ahhoz a beszélői csoporthoz tartozna, amelyet a rendszerváltás után megjelenő, a magyar etnikai tudatot és/vagy nyelvhasználatot erősíteni kívánó törekvések valamelyike érintett. Ez annál is kevésbé valószínű, mivel a Tatros menti falvak némelyikében az MCSMSZ csak az adatfelvétel időpontját követően indított magyartanítást, és általában véve sem esnek ezek a falvak az érdeklődés középpontjába. Bahána viszont nagyon közel van az emlegetett Nyújtóddhoz, ami a Onyesti-szoros Erdély felőli oldalán fekszik. Talán ennek tulajdonítható, hogy a két fiatalasszony Moldvában (ma már) szokatlan módon el tudná képzelni, sőt szívesen venné a magyar nyelvű oktatást a faluban. A nyelvi szocializáció tekintetében is ma már (más falvakban) kivételnek tekinthető módon jár el ez a két fiatal beszélő: többszörösen is megerősítik, hogy gyermekeikhez nem csak a többségi nyelven, hanem a kisebbségi nyelven is beszélnek. Ennek oka feltételezhetően az, hogy egyrészt igyekeznek megfelelni a román nyelven való szocializálást követelő növekvő nyomásnak (ami nem csak a többség helyi képviselői felől, de a már románul szocializáló két-nyelvűek felől is eredhet), másrészt viszont jobb kisebbségi nyelvi kompetenciájuk végett mégis beszélnek a gyerekekhez magyar nyelven is. A faluban szerzett tapasztalataim alapján feltételezhető, hogy ez a fajta szocializációs minta Bahánán nem egyedülálló, de nem is általánosan elterjedt. (Az elzárt kis faluban – annak ellenére, hogy Tánczos Vilmos százalékosan szignifikánsan kevesebb magyar nyelvi kompetenciával rendelkező katolikust (1996: 77%; 2009: 73%) jelöl, mint a szomszédos Újfaluban (100%, illetve 93%) – ugyanolyan könnyedén találtunk magyarul szocializált tinédzsereket, mint Újfaluban.)

Jellemzőbb (már a Tatros menti falvakban is), hogy a közösség fiatal tagjai egyértelműen a C) és D) modell valamelyikének a felhasználásával sajátítják el a kisebbségi nyelvváltozatot. Ezek közül a román egynyelvű szocializáció felé

haladva a következő az az eset, amikor a családi kommunikáció nyelve egyértelműen a magyar, de a kicsi gyerekekkel ennek ellenére románul beszélgetnek:

I = 20 éves lány, Klézse

Tm mikor kisgyerek voltál, akkor románul beszéltél inkább, vagy csángóul?

I igen (...) románul, engemet nem tanítottak csángóul. csak mennyit hall(ot)tam én.

Tm hány klászát csináltál?

I tizet.

Tm kitől tudsz csángóul? kitől tanultál?

I aa- (.) anyámtól, apámtól, testvéremtől. ők tudtak, csak ingemet megtanú(l)ták románul <értsd: románul tanítottak>. (...) testvéremeket (.) csángóul megtanú(l)ták.

Ez a fiatal lány tehát arról számol be, hogy idősebb testvérei szocializációja még magyarul zajlott, az ő magyar nyelvi kompetenciája azonban már annak köszönhető, hogy a családban „ráragadt” a magyar nyelv, ahogy a többi családtag beszélté azt. Ez az információ például megerősíti azt a feltevést, hogy Klézsen valamikor a 80-as évek elején állt át a beszélőközösség széles körben az elsődlegesen román nyelvű szocializációra.

Más esetekben arra hivatkoznak az adatközlők, hogy a gyermekek nem a szülőktől, hanem a nagyszülőktől, a tágabb értelemben vett családtagoktól tanulják meg a kisebbségi nyelvváltozatot. A következő, körülbelül 60 éves adatközlő először tanácstalan azzal kapcsolatban, hogy miért kezdtek el a kicsi gyerekekkel románul beszélni, majd azt az indokot találja, hogy „*Romániában élünk*”, tehát a külső kényszer következményeként fogja fel a szocializációs stratégiák változását. Ennek ellenére úgy gondolja, a fiatal generációk mindkét nyelven tudnak:

I = 60 körüli férfi, Újfalú

I ## romániába(n) élünk.

Tm értem.

I na. akkor? <agresszívan> én tudok magyarul es, rományul es <lassan, fontoskodva>

Tm s a gyerekek csak rományul tudnak?

I #, tudnak magyarul es.

Tm megtanulnak?

I tessék?

Tm megtanú(l)nak a gyerekek?

- I há(t) hogyne, hát aztá(n) <hezítál>
 Tm de hogy tanú(l)nak meg, hogyha csak románul beszé(l)getnek velük?
 I úgy hogy (.) eljönnek hezzám, nagytátáikhoz. nagytátáikho(z), nagymámiká- mámiájához, asszonyval mink beszé(l)getünk magyarul. s akkor a ##- hogy es mondjam én magának, mer(t) maga fiatal, lehetne a fiam, de hány éves?

Ez az informátor a nyelvcsereét egyirányú, intergenerációs folyamatként leíró, és a többségi nyelv fokozatos és egyenletes térnyerését megfogalmazó elképzeléseknek (vö. pl. Hamers és Blanc 1989-es modelljét) megfelelően az idősebb korosztályokat említi a kisebbségi nyelv „átörökítőjeként”. Eszerint az idősebb adatközlők játszanak döntő szerepet ebben a késleltetett másodnyelvi szocializációban: a gyerekek a közösség idősebb tagjaival kommunikálva, azok egymás közti megnyilatkozásait hallva sajátítják el a kisebbségi nyelvet.

A legelterjedtebb vélekedésforma azonban arról szól, hogy a gyerekek nem (kizárólag és elsősorban) a családban tanulják a kisebbségi nyelvet, hanem a tágabb közösségben, az utcán, játék közben, az idősebb generációkkal való kommunikáció során. (Ez a D) típusú szocializációs stratégia).

- I = 35 éves férfi, Újfalu
 Tm s a gyermekecskékkel- kendnek vannak gyermekei?
 I van, van egy kislányom.
 Tm övele románul beszélget kend/
 I /igen/
 Tm /vagy magyarul?
 I igen.
 Tm ro- s miér(t) románul?
 I há(t) tud beszé(l)ni magyarul es, meg románul es.
 Tm hány éves ő?
 I hat.
 <...>
 Tm de a kislány, az kitől tanul meg magyarul, [ha kend] románul beszél?
 I [tőlem]
 Tm de kend nem románul be-/
 I /na de hallja az.
 Tm hallja?
 I # oda mennek játszodozni, ki az utcára, mindenki magyarul beszé(l) get, ők es magyarul beszé(l)getnek.

A tágabb közösség szerepét a nyelvi szocializációban a beszélők többféleképpen írják le. Bizonyos vélekedések szerint a gyerekek a kortárs csoporton belüli kommunikáció során tanulnak meg magyarul. Ahogy egy 53 éves somoskai adatközlő a saját gyerekeiről mondja, *„én egyet se tanítottam magyarul, de megtanulták a gyerek a gyerektől”*. Egy 2001-ben 20 éves, szintén somoskai női adatközlő is arról számol be, hogy körülbelül *„egy öt esztendő”* korára megtanulta a kisebbségi nyelvváltozatot, mert hallotta a *„beszédeket a kölköktől. egyik a- szovot, másikat, s úgy tanú(l)tam meg. hamar bévettem én fejembe”*.

Ez a fajta magyar nyelvi szocializáció a 80-as években Somoskán valóságos lehetett, mert ebben a faluban akkor még jelentős volt azoknak a családoknak a száma, ahol primér magyar nyelvű szocializáció folyt. Ebben az esetben az utcán játszódó *„kölkeknek”* az a része, melynek elsődleges nyelvi szocializációja (legalább részben) magyarul folyt, előírta a kortársak számára a kisebbségi nyelvű kommunikációt. A másik lehetséges forgatókönyv szerint a kisebbségi nyelvváltozat kisgyerekkori, kortárs csoportbeli átadása is intergenerációs jellegű: eszerint ez az azt követő években lehetséges, hogy a beszélőközösség többsége átállt a primér többségi nyelvű szocializációra, és ezt követően néhány évig a még magyarul szocializálódott korosztályok a másodlagos szocializáció terepén biztosítják a kisebbségi nyelv átadását. Ez Moldvában az utca, ahol a gyerekek játszanak.

Az eddigiekben a kisebbségi nyelvi szocializációról szóló vélekedések alapján vizsgáltuk a nyelvi szocializációs stratégiák változásának okait, folyamatát. Az ilyen módon megszületett megállapítások kiegészítendőek azzal, hogy milyen következményei vannak a változásoknak, illetve milyen várakozásokat fűznek a beszélők a megváltozott szocializációs stratégiák segítségével szocializált generációk nyelvhasználatához. E „terminális”, a kisebbségi nyelvet csak részben elsajátító, ritkán használó és jobbra csak perceptív nyelvi képességekkel rendelkező beszélők (Dorian 1981) nyelvhasználatáról, illetve e jelenség várható hatásairól a korábbi normákat (még) fenntartó „folyékony” beszélők némileg ellentmondásos vélekedéseket fogalmazznak meg. Bár érzékelik, hogy a felnövekvő generációk kisebbségi nyelvi kompetenciája szűkül (vagy eltűnik) – vö. az *„ért, de nem beszél”* típusú vélekedéseket), a nyelvváltozat visszaszorulását (vagy eltűnését) a közösségen belüli kommunikációban mégsem feltétlenül valószínűsítik (lásd a nyelvváltozat jövőjéről szóló vélekedések elemzését). Ugyanis a beszélők explicit módon nem fogalmazzák meg azt, hogy a késleltetett nyelvi szocializáció korlátozott nyelvi képességeket von maga után: időnként ugyan megjegyzi, hogy a fiatalok *„inkább csak értnek”*, de legalábbis a korábban optimista-irreális jelzővel illetett beszélők csoportja feltételezi, hogy a fiatalok legkésőbb harmadlagos szocializációjuk során szert tesznek az övékhez hasonlítható nyelvi kompetenciára, és ezzel képesek lesznek a kisebbségi nyelvváltozat intergenerációs továbbadására is.

Ennek az ellentmondásnak a feloldását abban érdemes keresni, hogy a késleltetett nyelvi szocializációs stratégiák hosszú távú alakulásáról, illetve hatásáról a beszélőknek nincs tapasztalatuk, így – a kérdés feltevésének függvényében, a beszélő privát tapasztalatai alapján, pillanatnyi hangulata miatt – változhat az arról szóló vélekedés, hogy milyen következményei lesznek a nyelvváltozat hosszú távú sorsára az új szocializációs stratégiáknak.

Bodó Csanád más szempontból elemzi a moldvai késleltetett nyelvi szocializációs gyakorlatot (2004c). A késleltetett nyelvi szocializációs stratégiákat nem a szocializálást végző közeg (család – szülők vagy nagyszülők; kortárs csoport; közösség), hanem a kisebbségi nyelvi szocializáció megkezdésének ideje segítségével különíti el (kortárs csoportban való, illetve a felnőtt faluközösségben való megjelenés ideje). Ennek során kimutatja „a közösség nyelvi repertoárjának átrendeződését háromféle szocializációs gyakorlat különbségében”, majd megkísérli azokat a társas motivációkat azonosítani, amelyek a szocializáció gyakorlatát alakítják. A nyelvi szocializációs stratégiák változását egy implikációs táblázat segítségével mutatja be:

Szocializációs gyakorlat		A nyelvi szocializáció szakaszai		
		elsődleges	másodlagos	harmadlagos
1.	Hagyományos kétnyelvű	magyar	magyar és román	magyar és román
2.1.	Késleltetett (másodlagos)	román	magyar és román	magyar és román
2.2.	Késleltetett (harmadlagos)	román	román	magyar és román
3.	Román egynyelvű	román	román	román

(Forrás: Bodó 2004c: 45)

A szerző kiemeli, hogy a táblázat „felülről lefelé olvasandó sorai időbeli folyamatot ábrázolnak, amely a kétnyelvű szocializáció korábban általános gyakorlatától a román egynyelvű szocializáció jövőbeli kiteljesedéséig tart” (i. m. 46). Egy (nem meghatározott), 20–30 éve a változások útjára lépő beszélőközösség példája kapcsán a következőképpen különíti el azokat a generációkat, amelyek a három (elsődlegesen magyar, másodlagos késleltetett, harmadlagos késleltetett) minta alkalmazásával szocializálódtak: idősebb beszélők, huszonévesek, tizenévesek.

A nyelvcsere folyamatában a primér magyar nyelvűtől a román egynyelvű felé haladó szocializációs stratégiák egymásutánisága és egymásrautaltsága tagadhatatlan, azonban a generációknak és a szocializációs stratégiáknak ez a fajta

lineáris megfeleltetése véleményem szerint túlzott absztrakció eredménye: a különböző szocializációs minták a beszélőközösségekben ugyanis sokkal inkább egyszerre vannak jelen. Ennek köszönhető például a szórás azoknak a vélekedéseknek a tekintetében, hogy hány évesek a gyerekek, amikor már rendelkeznek a közösségben elvárt kisebbségi nyelvi kompetenciával: a beszélők ezt – akár ugyanabban a beszélőközösségben is – 5 és 20 éves kor közé teszik.

A kétféle késleltetett másodnyelvi szocializációs stratégiát azonban Bodó nemcsak időbeni egymásutániságuk, hanem a kisebbségi nyelv elsajátításának alapvetően másféle motivációja alapján is elválasztja egymástól. Eszerint a kisebbségi nyelvet a másodlagos szocializáció során elsajátító beszélők „kétnyelvűvé válásának motivációja abban rejlik, hogy a kortárs csoport eltérő szocializációs háttérű beszélői a románnál jóval nagyobb gyakorisággal használják a helyi magyar nyelvjárást” (i. m. 49). Az eltérő szocializációs háttérű beszélők csoportját természetesen az elsődlegesen magyar nyelven szocializált kortársak alkotják, tehát ez a megközelítés is feltételezi a két szocializációs gyakorlat időbeli párhuzamosságát.

A harmadlagos szocializáció motivációit Bodó az idősebb beszélői nemzedékek körében élő nyelvhasználati normák elemzése révén tartja megragadhatónak, amihez az expliciten megjelenő vélekedések mellett – Kroskirty 1998 nyomán – az implicit nyelvi ideológiák azonosítását is szükségesnek tartja, melyek a beszélők explicit metanyelvi állításai mellett a nyelvhasználati gyakorlatban „diskurzív tudatosság” nélkül vannak jelen. E megközelítés alapján a magyar és a román nyelv társas jelentésének változását a beszélői identitás aktusaiként (Le Page és Taboruet-Keller 1985) elemzi, és olyan beszélői fordulatokkal érvel, amelyek a román nyelvváltozatot dajkanyelvi regiszterként, a magyar nyelvváltozatot pedig a közösség hagyományos tevékenységi területein (mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, ház körüli teendők) belül folyó munka regisztereként jellemzik.

Nyomon követhető a kisebbségi nyelv térnyerése a fiatal generációk kommunikációs kultúrája alapján például az alábbi interjúrészletben, melyet Bodó is idéz. A két bukilai fiatalemberrel 2001 nyarán készült az interjú, egyikük 16, a másik 17 éves. Mindketten befejezték már az iskolát, és a hagyományos, közösségen belüli mezőgazdasági munkával foglalkoznak. Saját nyelvi szocializációját a 17 éves fiú (I1) úgy írja le, hogy románul tanították, de „*mámám mikor mondta tátának, na, hozd a vizát, menj, hozz ilyent, akkor mink is halltuk*”, s ilyen módon harmadlagos szocializációjuk idején otthon a családban mindkét nyelvet használják. Az iskolát azért kellett abbahagyniuk, mert a családoknak szükségük volt a fiatalok munkáerejére. I1 a nyolcadik osztály elvégzése után hagyta abba a tanulást: „*van dó(l)gom honn, többet nem bírok menni*”. A fiatalok úgy vélekednek saját kisebbségi nyelvi kompetenciájukról, hogy az korlátozott, tisztában vannak azzal is, hogy nyelvi kompetenciájuk különböző szintű, I1 jobban beszél, mint I2:

- I2 ő jobban tud magyarul.
 I1 én többet tanultam, mint ű, magyarul.
 I2 nekem nem úgy beszél a nyelvem, mint neki.

Amikor szabadulni szeretnének a beszélgetésből, azzal érvelnek, hogy az idősebb generációk többet segíthetnek nekünk, több információval szolgálhatnak a nyelvhasználati szokásokat feszegető kérdésekkel kapcsolatban, mert jobb a magyar nyelvi kompetenciájuk:

- I1 de még vannak bábák, azok kendteket jobban megtanítnák.
 I2 de még vannak emberek isz.

Azt, hogy a felnőtt beszélők – a tízes éveik végén járó fiatalok – mindennapjaiban az iskola befejeztével és a közösségen belüli munkavégzés megkezdésével az elsődlegesen román nyelvi szocializáció ellenére is bővül a magyar nyelv szerepe, adatközlőink az élet természetes velejárójaként élik meg. Ezt mutatja az is, hogy ezt a mintát az utánuk következő generációkban is érvényesíthetőnek és érvényesülőnek tartják:

- Tm1 aztán mit gondoltok, úgy tíz esztendő, vagy sok esztendő múlva, lesz itt aki magyarul beszél?
 I1 honne, ők igen, ha tuggyák... <a kérdést azokra az unokatestvéire vonatkoztatja, akik Magyarországon jártak, valószínűleg gyermektáborban vagy népművészeti fesztiválon előadóként>
 Tm1 hát ha te is a te familiádba(n) majd románul akarsz beszélni, akkor hogy beszéljenek magyarul?
 I1 ők meg- (..) a testvéreim?
 Tm1 nem, majd ha neked lesz. asszony lesz. gyerek. ha te románul beszélsz vele, akkor honnan tanul meg magyarul?
 I1 megtanulnak a nagyobbaktul.
 Tm2 de kitől?
 I1 mind csak tőlünk.
 Tm2 tőletek. na de hát magyarul beszélsz velük, vagy románul?
 I1 hamarább, mikor kicsike, oláhu, aztán magyarul. menj ki az erdőbe, hozd a fát, menj ki szekérrel, vágd le a fát, hozd bé. mind csak úgy.
 Tm2 s miér(t) nem beszéltek már magyarul, mikor kicsik, akkor is?
 I1 mer(t) nem tanul, azt az iskolába(n) nem tud.

Bodó a harmadlagos szocializáció megkezdését a társadalmi mobilizáció hiányával köti össze. Eszerint „a közösségi szolidaritás kódját, a helyi magyar nyelvváltozatot csak akkor választják a fiatalokkal szemben, mikor már egyértelművé válik, hogy a tizenéves beszélők társadalmi mobilitása román egynyelvű szocializációjuk ellenére sem reális lehetőség” (i. m. 53). Ekkor a közösségi összetartozás erősítésének jegyében az idősebb generáció áttér a fiatalokkal folyó kommunikációban is a magyar használatára, s mivel a fiatal generációk érdekeltek az idősebbekhez való alkalmazkodásban, kialakul a fiatal felnőttek aktív kétnyelvűsége.

Bodó szerint ez a szocializációs gyakorlat nem állítja le a nyelvcsere folyamatát, hiszen a harmadlagos szocializáción áteső nemzedékek az intragenerációs kommunikációjukban már a román nyelvet is a közösséget összetartó státus nyelveként értelmezik (a közösséget számukra a többségtől nem a nyelv, hanem elsősorban a vallás különíti el), így a harmadlagos szocializáció intergenerációs folytonossága nem lehet biztosított.

Ezt a trendet az is erősíti, hogy a fiatal beszélők egy jelentős részének elmarad a magyar nyelvi (harmadlagos) szocializációja. A továbbtanulók, a közösségen kívül munkát vállaló beszélők – például nagypataki szállásadó gazdáink akkor húsz év körüli lánya – passzív kisebbségi nyelvi ismeretei ebben az életszakaszban sem aktivizálódnak, hiszen esetükben a kisebbségi nyelv használatát elkerülő szocializációs stratégia megváltoztatását nem indokolják a körülmények: a többségi nyelv ismeretének szempontjából tekintett nyelvi hátrányt legyőzve szert tesznek némi társadalmi mobilitásra. Az ő esetükben a közösség nem (feltétlenül) alkalmazza a harmadlagos kisebbségi nyelvi szocializáció gyakorlatát (sem).

Bodó a harmadlagos kisebbségi nyelvű szocializáció jelenségét, azaz a közösség fiatalokkal szembeni normatív nyelvválasztásának megváltozását (a román nyelvről a magyar nyelvű kommunikációra való áttérést) a társadalmi mobilitásra való törekvés kísérletének kudarcaként értelmezi. Magam szerencsésebbnek tartom ezt a jelenséget abban a kontextusban értelmezni, hogy a beszélőközösségek tagjai ebben a tekintetben is igyekeznek a számukra a többségi társadalom és annak helyi képviselői által előírt szociolingvisztikai helyzethez a lehető legoptimálisabban alkalmazkodni.

A moldvai nyelvi szocializációs szokások ebben, a kisebbségi nyelvi szocializáció idejét előtérbe helyező kontextusban tehát az alábbi módon foglalhatók össze: az elsődleges szocializáció nyelvénél szinte kizárólagosan a román nyelvváltozat vált, hiszen az elemzett okok miatt a közösségekben elterjedt az a vélekedés, miszerint a közoktatásban ellenkező esetben behozhatatlan hátrányokat szenvednek a gyerekek. Az elsődleges szocializációs stratégia megváltoztatását a többségi társadalom az utóbbi évtizedekben olyan erővel és elszántsággal

képviselte a kisebbségi beszélőközösségben, olyan mértékű társadalmi nyomást gyakorolt, amelynek a beszélőknek nem volt lehetőségük ellenállni.

A másodlagos és harmadlagos kisebbségi nyelvű szocializáció gyakorlatai e logika szerint azért alakulhattak ki, mert az élet és a nyelvhasználat ezen területein olyan keretek között maradt a többségi társadalom felől érkező nyomás, hogy a nyelvhasználati szokások „átírása” elkerülhető maradt. Bár az iskola nyelve csak a román volt, és az ettől való eltérést a legszigorúbban büntették, a kortárs kommunikáció nyelve iskolán kívül maradhatott a magyar, hiszen nem volt és nincs olyan körülmény, amely feltétlenül ennek ellenkezőjét írta volna elő. Ezért alakulhatott ki a másodlagos kisebbségi nyelvű szocializáció gyakorlata. A harmadlagos szocializáció során a közösség feltételezésem szerint annak függvényében alkalmazza a kisebbségi nyelvváltozaton való szocializálást, ahogy azt a fiatal beszélők életkörülményei megkívánják. Abban az esetben, ha a beszélők közösségen kívüli nyelvi kapcsolatai aktívak és rendszeresek maradnak az iskola elvégzése után is, a közösség elvárásai nem feltétlenül írják elő számukra a kisebbségi nyelvi kompetencia kiteljesítését. Az ő esetükben megmarad az a fajta és mértékű kompetencia, amit gyerekkorukban az elsődleges román nyelvi szocializáció mellett és után a családban vagy a szélesebb beszélőközösségben megszereztek. Azok között a fiatalok között ellenben, akik az iskola befejeztével munkájukat a közösségen belül, hagyományosabb keretek között kezdik meg, sokkal nagyobb arányban vannak olyanok, akik betagozódnak az idősebb generációk magyar nyelvű kommunikációjába, és ezáltal kisebbségi nyelvi kompetenciájuk aktivizálódik. A közösségnek tehát nincs preskriptív elvárása azzal kapcsolatban, hogy milyen nyelvű legyen a harmadlagos szocializáció.

A fenti interjúrészlet két fiatal beszélőjének életében előtérbe került a kisebbségi nyelv, de használata számukra továbbra sem kizárólagos sem a kortárs, sem az intergenerációs kommunikációban. Beszélgetnek, ahogy ők mondják, „*románul es, magyarul es*”. Ezek a fiatalok saját bevallásuk szerint intragenerációs helyzetben szívesebben és könnyebben használják a többségi nyelvet, amelyen gyerekkori szocializációjuk elsődlegesen zajlott. Az, hogy saját kisebbségi nyelvi kompetenciájuk korlátozottságának felismerése mellett is megismételhetőnek látják szocializációjuk történetét a következő generációk esetében is, a nyelvi reflektáltság már többször emlegetett alacsony fokára utal. A kisebbségi nyelvváltozatnak a külső szemlélő által érzékelt nyelvi valóság alapján megjósolható jövője a jelenlegi körülmények között meglehetősen kilátástalan, de ez a beszélői vélekedésekben közel sem érzékelhető ilyen drasztikusan. A két idézett fiatal beszélő a kisebbségi nyelvváltozat intergenerációs továbbadásának gyakorlatát feltételezésem szerint azért nem látja veszélyeztetettnek, mert a külső körülmények további

változását nem érzékeli. Azt gondolják, hogy a ma optimális válaszok a jövőben is alkalmazhatók lesznek.

Ugyanakkor számukra a nyelv nem a közösségi összetartozás, tehát a kisebbségi státusz szimbóluma, hiszen a közösség hagyományos kereteiben is elfogadottá vált már, hogy a fiatal generációk elsődlegesen a többségi nyelven kommunikálnak. Mivel az elsődleges cél a körülményeknek való megfelelés (és nem a kisebbségi nyelvváltozat megtartása), feltételezhető, hogy a nyelvi szocializációs stratégiák változni fognak, hiszen az intragenerációs kommunikációban az elsődlegesen a többségi nyelvet használó generációk számára semmi nem fogja előírni a következő generációk kisebbségi nyelvű szocializálását.

Összefoglalva a moldvai nyelvi szocializációról leírtakat, a következő fontos megállapításokat tettük: 1. A kisebbségi nyelvi szocializációnak Moldvában több, az egynyelvű magyartól az egynyelvű románig tartó kontinuumon elhelyezkedő stratégiája van. 2. Ezek a stratégiák leírhatók és megkülönböztethetők mind a szocializáló közeg, mind a szocializáció ideje szerint, közös vonásuk ugyanakkor, hogy (3.) a nyelvcsere folyamatában értelmezendők. 4. Ennek ellenére a kontinuumon elhelyezkedő szocializációs stratégiák mégsem értelmezhetők egyértelműen időbeli egymásutániségben, hanem párhuzamosan vannak jelen az egyes közösségekben. 5. A stratégiák alkalmazásának motivációi eltérők, de közös vonásuk, hogy a mindenkori (többségi) környezet által indukált körülményekre adják az aktuálisan leginkább megfelelő választ. Ezek a stratégiák (6.) korlátozott kisebbségi nyelvi kompetenciához vezetnek. 7. Megtörik a nyelvcsere intergenerációs kontinuitását, de (8.) nem törik meg a nyelvcsere folyamatát.

2.6. A moldvai magyar kétnyelvű beszélőközösségek általános nyelvi jellemzői – összefoglalás

E fejezetekben a moldvai nyelvi valóság olyan aspektusait elemeztem öt szempont szerint, amelyek az egész beszélőközösségre jellemzőek. Az elemzés kiindulópontja minden esetben azoknak a beszélői vélekedéseknek a vizsgálata volt, amelyeket az etnolingvisztikai vitalitás elméletére alapozott, félstrukturált kérdőívek segítségével az általam és a kutatócsoport többi tagja által vezetett és rögzített beszélgetések alapján gyűjtöttem össze.

Elsőként azt vizsgáltam, hogy a beszélőközösség tagjai hogyan definiálják saját nyelvváltozatukat, milyen vélekedéseket alakítanak ki nyelvváltozatuk státusáról. Másodsor, hogy milyen viszonyrendszerben látják saját nyelvváltozatukat a többi magyar nyelvváltozattal való összehasonlításban. Ezután sorra vettem, milyen vélekedések élnek a moldvai beszélőközösségekben a kétnyelvűséggel és

a kisebbségi nyelvváltozat jövőjével kapcsolatban, illetve hogy ezek hogyan befolyásolják a közösségekben végbemenő nyelvhasználattal kapcsolatos változásokat. Az utolsó fejezetben a kisebbségi nyelvi szocializációnak azokat a stratégiáit mutattam be, amelyek különféle mértékben ugyan, de jelenleg párhuzamosan vannak jelen a közösségek életében.

Mindegyik mai moldvai kétnyelvű beszélőközösségben folyamatban van a nyelvcsere. Ezt a kijelentést a következők alapján tehetjük:

1. A saját nyelvváltozat státusát a beszélői vélekedésekben nagyfokú bizonytalanság övezi, presztízse pedig régióként eltérő okokból és mértékben, de összességében véve rendkívül alacsony. A beszélők számára igen gyakran nem egyértelmű, hogy anyanyelvváltozatuk a magyar nyelv egyik változata.
2. A saját nyelvváltozatnak és a Kárpát-medencei magyar köznyelvnek a távolságát különböző okokból nagynak látják. A két nyelvváltozat közti nagy távolságról szóló vélekedések a saját nyelvváltozat stigmatizációjának irányába hatnak, azt erősítik.
3. A beszélőközösségeknek a saját kétnyelvűségükhöz való viszonya többféle. A beszélők számára nincs a kétnyelvűségnek önértéke, a kétnyelvűség fenntartásának (érzelmi, intellektuális vagy akár racionális alapú) motiváltsága a legtöbb esetben hiányzik. A kétnyelvűség gyakorlati értéke külső hatások összefüggő rendszerében értelmezhető, és folyamatosan változik. A magyar kisebbség- és nyelvpolitika Moldvában elhanyagolható hatású, Magyarország kulturális és gazdasági tökevonzó képessége gyenge. Így a beszélők elsöprő többségének (és ezáltal a közösségek egészének) a mai körülmények között nincs kellő motivációja a kétnyelvűségi állapot fenntartásának irányába tett lépések foganatosítására vagy/és a kétnyelvűségről szóló vélekedések módosítására.
4. A kisebbségi nyelvváltozat jövője az összes vizsgált beszélőközösségben veszélyeztetett. Ugyanakkor a nyelvváltozat jövőjéről szóló beszélői vélekedések általában nem korrelálnak a jelenleg zajló nyelvi folyamatok elemzése alapján kialakítható várakozásokkal. Ha a beszélők vélekedéseikben előre is jelzik a nyelvváltozat visszaszorulásának, illetve eltűnésének lehetőségét, az esetek elsöprő többségében nem fogalmaznak meg semmilyen értékítéletet ezzel a jelenséggel kapcsolatban. A kisebbségi nyelvváltozat ismerete részben a közösségek történelmi-etnikai meghatározottsága, részben az elmúlt évtizedek nyelvi, nyelvpolitikai eseményeinek köszönhetően nem feltétlenül döntő marker az identitás meghatározásakor. Éppen ezért nyelvváltozatuk eltűnésének lehetőségével a beszélők nem

kötik össze az identitás fenyegetettségének érzését, sem annak egyéni, sem közösségi vonatkozásaiban. Más esetekben a beszélőközösségek tagjai nem jelzik előre vélekedéseikben a kisebbségi nyelvváltozat eltűnésének lehetőségét. Mivel nem veszik tudomásul a változásokat, az ilyen beszélők a nyelvmegtartásban érzelmileg szintén motiválatlannak tekinthetők.

5. Egyértelműen a folyamatban levő nyelvcsere utalnak a kisebbségi nyelvi szocializáció megváltozott stratégiái is. A nyelvcsere folyamatának döntő szakasza az elsődleges kisebbségi nyelvű szocializáció folyamatos, immár végletes és véglegesnek látszó visszaszorulása, és ezzel párhuzamosan a többségi nyelv térnyerése a közösségi kommunikáció olyan színterein is, amelyekben a legutóbbi évtizedekig a magyar nyelvváltozat használata volt a jellemző. A nyelvcsere kísérőjelenségeiként értékelhetők a feltételezhetően átmeneti jelleggel megjelenő újfajta (késleltetett) szocializációs stratégiák, amelyek a folyamatokat módosítják, esetleg lassítják, de nem állítják le vagy fordítják vissza.

A fenti öt pontban felsorolt megállapításokban említett nyelvi-nyelvhasználati jellegzetességek legtöbbszörre jellemző az a kettősség, hogy egyszerre jelzik és alakítják is a nyelvcsere folyamatát. A nyelvváltozat presztízsének alacsony volta és visszaszorulása, a drasztikusan és a nyelvmegtartás szempontjából negatívan változó nyelvhasználati jellemzők, a kétnyelvűséggel és a nyelvváltozat jövőjével kapcsolatos vélekedések bizonytalansága, széttartó jellege és a felmérésünk alapján feltáruló képtől való relatíve nagy távolsága, a szocializációs stratégiák átalakítása nemcsak biztos jelei a közösségekben zajló nyelvcsere, hanem okai és aktív alakítói is a folyamatoknak. Hatásuk összeadódik, és gyorsítja a nyelvcsere folyamatát. Elkülönítésük, definiálásuk, egyenkénti vizsgálatuk az együttesen kifejtett hatás ellenére is elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a nyelvi helyzet pontos ismeretében olyan nyelvi tervezési lehetőségeket fogalmazzunk meg, amelyek hozzájárulhatnak a kisebbségi nyelvmegtartás szempontjából pozitív változásokhoz. A dolgozat bevezető fejezeteiben már említett okokból azonban nem elégséges olyan nyelvhasználati jellegzetességek vizsgálata, amelyek az összes beszélőközösség közös tulajdonságai. Legalább ugyanolyan fontos a közösségek nyelvhasználati szokásaiban meglévő különbségek bemutatása is.

3. A moldvai nyelvhasználati szokások regionális eltérései

3.1. Adatfelvétel

A 2005-ben megkezdődött és itt bemutatandó kutatás része volt a már említett 25 kérdéses szociolingvisztikai kérdőív (2. sz. melléklet) elkészítése és alkalmazása. A gyűjtést kutatócsoportunkkal együttműködve és a gyűjtésre Bodó Csanád által és általam „felkészített” kolozsvári magyar és néprajz szakos egyetemisták végezték.

A kutatópontok kiválasztásának kritériuma az volt, hogy a falu katolikus lakosságának legalább húsz százaléka beszéljen magyarul (Tánczos Vilmos adatai szerint; Tánczos é. n. [1999]: 17–19). Az adatközlők kiválasztásánál alapvető feltételnek azt tekintettük, hogy a megkérdezettek rendszeresen használják a magyar nyelvet (nem mindenki, de egyes helyzetekben igen). További feltétel volt a helyi születés és a megszakítás nélkül a közösségben eltöltött gyerekkor. Nem lehetett adatközlő olyan beszélő sem, aki városban vagy külföldön vásárolt/bérelt ingatlant és tartósan ott lakik; feltétel volt, hogy az adatközlő az adatfelvétel pillanatában is a falu lakosa legyen.

Azokban a falvakban, ahol közösségi szinten a legfiatalabbaknak is van olyan mértékű magyar nyelvi kompetenciájuk, amely a kikérdezést lehetővé teszi, összesen 18 embert kérdeztünk meg kvótamintás eljárás segítségével, a következők szerint: A beszélőket három generációra osztottuk, minden generációból 6 embert kérdeztünk meg, 3 férfit és 3 nőt. A legidősebb nemzedék tagjai közé azokat a beszélőket soroltuk, akik 55 évesek vagy annál idősebbek. A középnemzedék tagjait az 54-25 évesek, a legfiatalabbakat pedig a 24 év alattiak jelentették. Olyan esetekben, ha a fiatalabb nemzedékek már nem használják rendszeresen a magyar nyelvet, csak 12, illetve 6 főt kérdeztünk meg.

Összesen 13 beszélőközösség (Bogdánfalva, Klézse, Diószén, Trunk, Frumósza, Pusztina, Lészped, Szoloncka, Szerbek, Újfalu, Szitás, Bahána, Szalánc) adatai alapján mutatom be vizsgálataimat. A 13 beszélőközösségben összesen 205 interjú készült. A falvak közül négy (Újfalu, Szitás, Bahána, Szalánc) a Tatros menti településeket, öt (Pusztina, Frumósza, Lészped, Szoloncka, Szerbek) a Bákótól északra, északnyugatra fekvő székely eredetű falvakat reprezentálja. (Utóbbiakat – a Beszterce partján fekvő Lészped földrajzi elkülönülése ellenére – a közös etnikai-történeti-nyelvhasználati jellemzők alapján egy egységként kezelem, és a továbbiakban az egyszerűség kedvéért Tázló menti településcsoportnak nevezem.) Az utolsó négy beszélőközösséget pedig (Bogdánfalva, Diószén, Klézse,

Trunk) a Szeret menti települések csoportjából választottam ki. Az egy-egy régióban készült interjúk száma a következőképpen oszlik meg:

Az adatközlők száma régiók szerint		
Szeret mente	Tázló mente	Tatros mente
70	61	74

Minden régióban három-három falu olyan beszélőközösségeket képvisel, ahol a legfiatalabb generációk tagjai között is található magyar nyelvi kompetenciával rendelkező beszélők. Ezekben a falvakban tehát legalább 18, kor és nem szerint az előírtaknak megfelelő arányban felvett interjú készült. Frumószán a 20 nyelvtalasz-kérdőív közül 5 esetében nem vették fel a terepmunkások a szociolingvisztikai adatokat, ezért innen csak 15 interjú áll rendelkezésre. A többi nyolc beszélőközösségben a felvett interjúk száma 18 és 20 között mozog.

Ugyanakkor vizsgálok egy-egy (a Tatros menti régióban két) olyan beszélőközösséget, ahol a legfiatalabb generációkkal már nem készültek interjúk. Ez természetesen nem teszi lehetővé, hogy a nyelvcsereben előrehaladottabb állapotú falvak a valós arányoknak megfelelő mértékben reprezentálódjanak a vizsgálatban, hiszen már a kutatóponttá való válás alapvető kritériuma is az volt, hogy legalább a lakosság 20%-ának legyen még magyar nyelvi kompetenciája. Ez azt jelenti, hogy az olyan falvak, ahol már csak igen kevés beszélőnek van kisebbségi nyelvi kompetenciája, eleve kimaradtak a gyűjtésből. A négy vizsgált falu, ahol a fiatalok már nem beszélnek magyarul: a Szeret mentén Trunk (Tánczos szerint 69% (1996), illetve 62% (2009) beszél magyarul; itt 15 interjú készült, ebből 2 fiatalal, 6 középkorúval és 7 időskorúval); a Tatros mentén Szalánc (Tánczos szerint 62% (1996), illetve 45% (2009), itt 18 interjú készült, ebből 6 középkorúval, 12 időskorúval); a Tázló mentén két olyan falu (Szoloncka és Szerbek) volt kutatópont, ahol nem minden generációnak van kisebbségi nyelvi kompetenciája. Mivel ebben a két faluban összesen 10 interjú készült, és mivel a két – viszonylag kicsi – falu nyelvhasználati szempontból tereptapasztalataim alapján nagyon hasonlóan mondható, az e két faluból származó adatok szembeállíthatók a másik két régió hasonló falvainak adataival. Itt összesen 10 adatközlővel készült interjú, ebből 2 középkorú, 5 időskorú, a többi három – valószínűsíthetően idősebb – adatközlő életkorát pedig nem rögzítette a felvétel.

A terepmunkások nem minden esetben tudták tartani a kvótamintát, a generációk és a nemek aránya csak körülbelül felel meg az előírtaknak. Az időskorúak (84-en 55 év felett, 69-en 25 és 54 év között, 52-en 24 év alatt) és a nők (98 férfi, 105 nő, 2 adathiány) némileg felülreprezentáltak (a fiatalok száma elsősorban a

négy olyan közösség bevonása miatt kisebb, ahol nem találtak a terepmunkások a 25 év alattiak között kétnyelvűeket).

A vizsgált régiók bontásában a kor szerinti megoszlás:

	24 év és alatta	25–54	55 év és felette
Szeret mente	17	25	28
Tázló mente	18	18	25
Tatros mente	17	26	31

Eltérő mértékben ugyan, de minden régióban felülreprezentáltak az idősebb beszélők. (A Tatros menti fiatalok minimális alulreprezentáltsága annak köszönhető, hogy Bahána faluban – ahol személyes tapasztalataim szerint és a dolgozat előző fejezeteiben írottaknak megfelelően a fiatalok közül sokan igen jó kisebbségi nyelvi kompetenciával rendelkeznek – nem készült kellő számú interjú fiatal adatközlőkkel.)

Az adatok elemzésének és értelmezésének megkezdése előtt szükség van néhány kiegészítő megjegyzésre. Tapasztalataim szerint az, hogy a fiatal beszélőket is „kiállítani képes” falvakban elkészült a 18 interjú, korántsem jelenti azt, hogy a nyelvhasználati jellemzők azonosak minden faluban. Míg ugyanis például Bogdánfalván csak kevés olyan beszélőt lehet találni, akivel magyarul végig lehet csinálni a nyelvföldrajzi atlasz kérdőívét, ez a Tázló vagy a Tatros menti falvakban lényegesen könnyebb.

A Tatros menti és a Tázló menti falvak a Szeret mentiekhez képest mind nyelvi, mind etnikailag egységesebbek. Ennélfogva a Szeret menti régióból kiválasztott beszélőközösségek etnikailag és nyelvjárási szempontból nagyobb mértékben eltérnek egymástól. Nyelvhasználat tekintetében azonban korántsem ilyen nagy a különbség. Mivel dolgozatomban szociolingvisztikai szempontú elemzést végzek, a kétnyelvűséget, a nyelvről szóló vélekedéseket, a nyelvhasználati szokásokat vizsgálom, a négy közösség ilyen jellegű hasonlósága nem csak lehetővé teszi, de elő is írja az elemzés számára az azonos csoportba való sorolást.

3.2. Eredmények

3.2.1. Az iskolázottság kérdései

A beszélők iskolázottságában némi eltérés tapasztalható a három régió csoportjai között a Szeret mentiek javára. A 205 adatközlő közül összesen hét végzett el tizenkét osztálynál többet (három a Szeret, három a Tázló, egy a Tatros mentiek

közül). A két idősebb generáció beszélőit tekintve a nyolc osztálynál többet végzetek aránya azonban a Szeret mentén kiemelkedően magas; pontosan 50%. A Tázló mentén ugyanez 35%, a Tatros mentén 33%. (A fiatalok közül sokan még tanulmányaikat végzik, ezért ebből a mérésből kimaradtak.) A Szeret mentiek némileg jobb iskolázottsági mutatóit magyarázhatja a nagyvároshoz (Bákó) való közelség, az ezzel együtt járó nagyobb mobilitási és iskoláztatási lehetőségek.

Az összes korcsoportot vizsgálva jól látszik, hogy a magyar iskolát végzetek aránya igen alacsony. Abban az esetben is, ha egy beszélő járt magyar iskolába, az esetek döntő többségében csak egy-két, esetleg három osztályt végzett el magyar nyelven. Négy osztályt magyarul összesen négy beszélő végzett, ennél többet további négy. Az alábbi táblázatból kiolvasható, hogy Moldvában magyar nyelvű iskolai oktatásban csak a megkérdezettek töredéke részesül(t), és ők is csak korlátozott ideig.

Beszélők száma szerint:

magyar iskolában elvégzett évek	Szeret mente	Tázló mente	Tatros mente	összesen
0	56	42	61	159
1	6	7	3	16
2	1	5	4	10
3	1	4	2	7
4	1	3		4
5	1			1
6	2			2
7				
8	1			1
n.a.	1		4	5
összesen	70	61	74	205

Százalékos arányban (n=200)

magyar iskolában elvégzett évek	Szeret mente	Tázló mente	Tatros mente	összesen
nem járt (0)	81%	69%	87%	79%
1	9%	11%	4%	8%
2	1,5%	8%	6%	5%
3	1,5%	7%	3%	4%

4	1,5%	5%		2%
5	1,5%			0,5%
6	3%			1%
7				
8	1%			0,5%
összesen	100%	100%	100%	100%

A régiók szerinti vizsgálódások során azonban érdemes azt a tényezőt is figyelembe venni, hogy ez a táblázat azoknak a fiatal beszélőknek az adatait is tartalmazza, akik nem magyar iskolába járnak vagy jártak, hanem részt vesznek (vettek) valamilyen formában az utóbbi évtizedekben elkezdődött magyarnyelv-oktatásban. A generációk szerinti bontás arról is árulkodik, hogy a magyar iskolát (osztályt) végzetek kivétel nélkül az 54 évnél idősebb nemzedékekhez tartoznak. A Szeret mentén hét beszélő végzett legalább egy magyar osztályt az idősebbek közül (tehát az összes megkérdezett majd tíz százaléka). Hatan járnak vagy jártak a fiatalok közül magyaróra. A Tázló mentén heten végeztek a legidősebb korosztály tagjai közül legalább egy évet magyarul, a fiatalok közül tizenketten látogatják vagy látogatták a magyarórákat. A Tatros mentén – az adatfelvétel időpontjáig – nem indult meg semmilyen formában a magyar nyelv oktatása, ezért itt mind a kilenc magyar iskolát végzett beszélő a legidősebb korosztályba tartozik.

A Szeret menti és a Tázló menti régióban egészen biztosan felülreprezentált a fiatalok közt a magyar iskolát végzetek aránya. Lészpeden például az általános iskolába mintegy 400 tanuló jár, ezek közül körülbelül 140 vett már részt (folyamatosan vagy eseti jelleggel) magyar nyelvű foglalkozáson, mintegy 70 diák tanulja hivatalos állami kérvénnyel a délelőtti tanórák közé illesztve a magyar nyelvet (Márton Attila lészpedi magyartanár közlése 2008 nyarán). Tehát összesen körülbelül a gyerekeknek mintegy negyede kerül a jelenlegi iskolások közül kapcsolatba a magyar nyelvvel iskolai tantárgyként. Ha számításba vesszük, hogy egyrészt a tanulók száma évről évre emelkedik, tehát a ma húszas éveik elején járó generációk még sokkal kisebb arányban vehettek részt magyar nyelvórákon, másrészt, hogy Lészped azok között a települések között van, ahol a magyar oktatás mind a létszámot, mind a körülményeket tekintve nagyon jó helyzetben van, világossá válik, hogy a Tázló és a Szeret mentén a magyar órákat látogató fiataloknak csak töredéke jár(t) magyar nyelvóra. A mintában ellenben körülbelül a fiatal adatközlők fele számol be erről. Ez az irreális arány a terepmunka nehézségeire vezethető vissza: a beszélőközösségben tevékenykedő magyarországi vagy erdélyi terepmunkásokkal a magyar nyelvórákat nem látogató gyerekek – több ok miatt is (bátortalanság, tapasztalatlanság, a más magyar nyelvváltozatot beszélőkkel való

kommunikációnak vagy az érdeklődésnek a hiánya stb.) – nehezebben állnak szóba. Érdeemes tehát figyelni arra a tényre, hogy a Tatros menti falvakban a magyar oktatás teljes hiánya ellenére is könnyedén találtak terepmunkásaink magyarul is beszélő fiatalokat.

A magyar iskolát végzett, 54 év feletti beszélők feltehetően az 1950-es évek magyar nyelvű osztályait látogatták. A három régióban összesen huszonhárom beszélő érintett, tehát az összes megkérdezett 11%-a, a két idősebb generáció 15%-a. Nagyjából ennyire tehető ma Moldvában azon beszélők aránya, akik tapasztalatokkal rendelkeznek a magyar nyelvű írásbeliséget illetően. Tekintve azonban, hogy a huszonháromból tizenöt csupán egy vagy két osztályt végzett magyarul, és szinte kivétel nélkül olyan 60 év körüli beszélőkről van szó, akik egész életüket mezőgazdasági (esetleg más fizikai) munkával töltötték, a magyarul valóban írni-olvasni tudó idősebb beszélők aránya mindhárom régióban szinte elhanyagolható a mintán belül.

3.2.2. A foglalkoztatottság kérdései

A foglalkoztatottsággal kapcsolatos információkat foglalja össze régiónkénti bontásban a következő táblázat:

	Szeret mente	Tázló mente	Tatros mente	összes
mezőgazdasági munkás, nőknél háztartásbeli	33	26	27	86
szakmunkás	26	21	16	63
líceumba vagy más felsőbb iskolába járt vagy jár	5		5	10
munkanélküli	1			1
iskolás (8 osztálynál még kevesebbet végzett)	2	10	1	13
nyugdíjas (csak ha nincs adat a korábbi foglalkozásra)		1		1
n. a.	3	3	25	31
összesen	70	61	74	205

A táblázatból a nagy Tatros menti adathiány ellenére is kiolvasható, hogy a megkérdezettek majd fele mezőgazdasági munkás vagy háztartásbeli. Ide számítottunk minden olyan választ, ami a hagyományos paraszti földműves életformával kapcsolatos foglalkozások közé volt sorolható: ha az adatközlő a saját földjein

dolgozik, ha mezőgazdasági bér munkát végez, ha erdei munkás, illetve a nők esetében azt is, hogy ha a ház körüli teendőket, az állatok gondozását, a gyermekek nevelését végzi. Közös ezekben a foglalkozási ágakban, hogy mindegyik a közösségen belüli, a hagyományos életformához kapcsolódó tevékenység. A második kategóriába azok a beszélők kerültek, akiknek van valamilyen szakmájuk, és saját bevallásuk szerint dolgoznak is benne. Ez persze Moldvában nem jelent kizárólagosságot, hiszen ha valaki például kőműves, nem feltétlenül él (kizárólag) ebből, hanem alkalmi megbízásokat vállal, különben pedig a hagyományos életformát folytatja. (Ezt a kategóriát tehát a következő szemponttal együtt, a munkavégzés helyének figyelembevételével érdemes részletesebben elemezni.)

Több nyelvi szempontból fontos tanulságot vonhatunk le abból, ha nem csak a munkavégzés típusát, de annak helyét is vizsgáljuk:

	gyűjtés helyszínén	falun kívül román nyelvi környezetben	falun kívül magyar nyelvi környezetben	n.a.	össz.
mezőgazdasági munkás, nőknél háztartásbeli	77	2		7	86
szakmunkás	26	10		27	63
líceumba vagy más felsőbb iskolába járt vagy jár	2	3		5	10
munkanélküli				1	1
iskolás (8 osztálynál még kevesebbet végzett)	11			2	13
nyugdíjas (csak ha nincs adat a korábbi foglalkozásra)				1	1
nincs adat	4			27	31
összesen	120	15		70	205

A 135 adatot szolgáltató beszélő közül 116 (86%) a gyűjtés helyszínén dolgozik, illetve tanul. (Természetesen a két, a gyűjtés helyszínét felsőbb tanulmányai helyeként megjelölő beszélő adatai értelmezhetetlenek). A munkavégzés helyszínét megadó adatközlők közül a mezőgazdasági munkások természetesen szinte kivétel nélkül a falun (faluközösségen) belül tevékenykednek. Mint arra fentebb már utaltam, a válaszoló szakmunkások jelentős része is a gyűjtés helyszínén dolgozik. Az iskolásoknál ugyanez minden esetben így van, a moldvai magyar falvakban nem szokás a gyermekeket (esetleg nagyobb presztízsű) városi iskolába adni, a megkérdezett diákok mindegyike a faluban tanult. (Terepmunkám során

soha nem tapasztaltam-hallottam, hogy általános iskolás korú gyermekek a falun kívülre jártak volna iskolába.)

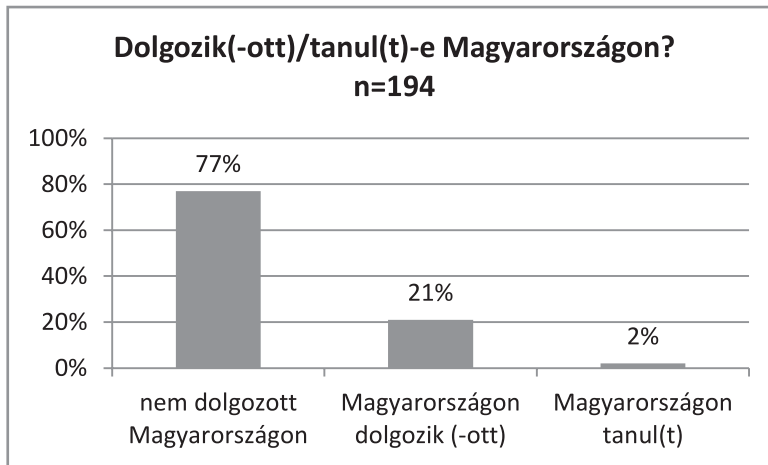
Ha az iskolások adatait figyelmen kívül hagyjuk, meglehetősen nagy (76%) azok aránya, akik napi rendszerességgel nem érintkeznek a többségi nyelvi környezettel, hiszen munkájukat a beszélőközösségekben végzik: a beszélők körülbelül háromnegyede tehát nem kommunikál minden nap többségi egynyelvű beszélőkkel.

A Szeret menti beszélők kicsit mobilabbnak mondhatók, mint a másik két régió beszélői: (az iskolások adatait figyelmen kívül hagyva) a Szeret mentiek 18%-a, a Tázló mentiek 13%-a és a Tatros mentiek 9%-a dolgozik a beszélőközösségek kívül. Ez egyrészt összefügghet a nyolc általános után továbbtanulók viszonylag nagyobb számával, másrészt következik a falvak földrajzi-társadalmi adottságai-ból is: a négy vizsgált falu mindegyike közel van a nagyvároshoz, amely moldvai viszonyokhoz képest könnyen megközelíthető ezekből a falvakból.

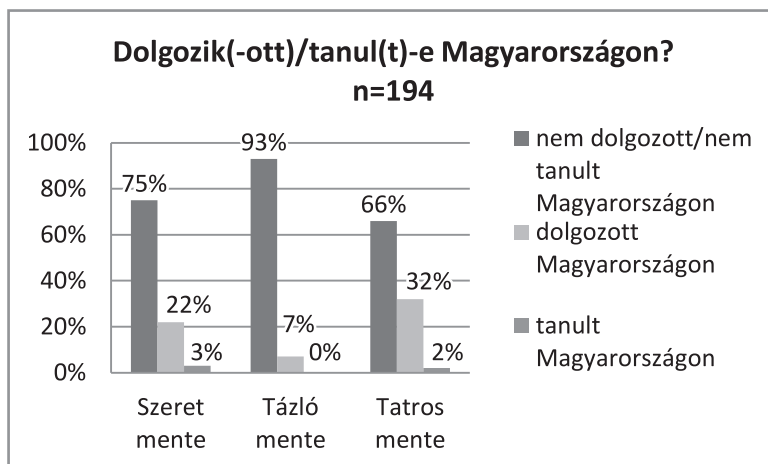
A többségi nyelv az oktatás nyelveként aktívan jelen van tehát a közösségek életében, azonban a harmadlagos szocializáció során és után a beszélők döntő többsége nem kerül a közösségek kívül rendszeres kommunikációs kapcsolatba a többségi beszélőkkel.

3.2.3. Munkavégzés a beszélőközösségek kívüli magyar környezetben

Ha a Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatoknak a moldvai nyelvváltozatokra gyakorolt hatását vizsgáljuk, elsősorban azt érdemes figyelembe venni, hogy milyen kapcsolatokba kerültek az adatközlők más területekről származó magyar anyanyelvű beszélőkkel. Mivel a falusi turizmusban szállásadóként részt vevő moldvai beszélők száma az elmúlt évtizedekben elenyésző volt, a magyar nyelvterületeken való tanulás vagy munkavállalás jön elsősorban szóba. Minden régióban csak a beszélők kisebb százaléka került élete során hosszabb-rövidebb időre (néhány hónaptól néhány évig terjedő időtartamra) rendszeres kapcsolatba Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatokat beszélő kommunikációs partnerekkel. Ugyanakkor a kilencvenes években olyan mértékű volt a munkaerő elvándorlása Moldvában, hogy ez a tényező semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül.

194 adatközlő adott választ a kérdésre, hogy dolgozik/dolgozott-e, illetve tanul/tanult-e Magyarországon. 41 adatközlő (21.1%) válasza volt igenlő a munkát, 3 adatközlő (1.5%) pedig a tanulást illetően. A negyvenegyből ketten jelenleg is dolgoznak, harminchatan régebben dolgoztak Magyarországon, három esetben pedig nincs erről szóló adat. 18 adatközlő csak rövid ideig (fél évnél kevesebbet) dolgozott kint, míg 20 fél évnél hosszabb ideig (3 esetben nincs adat). A három adatközlő közül kettő régebben végezte tanulmányait Magyarországon, de mindketten egy évnél többet tanultak ott, a harmadikról nincs adat. A regionális eloszlás nehezen értelmezhető különbségeket mutat:

A Tázló menti falvak mintáiban jellemző alacsony magyarországi munkavállalási hajlandóságot esetleg az befolyásolhatta, hogy az erre leginkább determinált munkaképes korú férfilakosság számára a környéken biztos megélhetési

lehetőséget kínált az olajipar. Az ilyen adottságokkal nem rendelkező Lészpeden három adatközlő számolt be magyarországi munkavállalásról.

Az összes megkérdezett moldvai adatközlő több mint 20%-a azonban tanult már vagy vállalt már munkát magyar nyelvterületen. Ez akkor sem elhanyagolható arány, ha számításba vesszük, hogy a magyarországi munkavállalás gyakorlata az előző fejezetekben kifejtett okok miatt már a múlté.

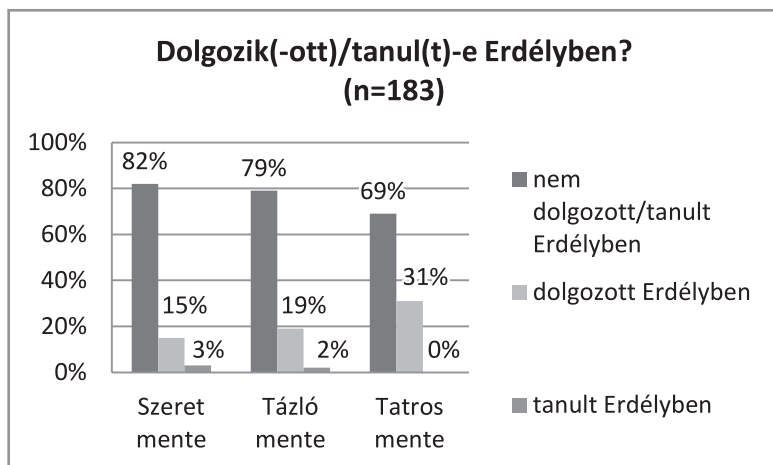
Azok aránya, akik a gyűjtés időpontjában a faluközösségen kívül, román nyelvi környezetben dolgoztak, szinte százalékra megegyezik azokéval, akik életük során dolgoztak már Magyarországon. Természetesen nem hasonlítható össze a korlátozott idejű magyarországi munkavállalás a román nyelvi környezetben sokszor egy pályafutáson át tartó munkavégzéssel, de a magyarországi nyelvvaltozatokkal való kapcsolat az utóbbi tizenöt évben nem volt elhanyagolható mértékű.

A Kárpát-medencei nyelvvaltozatokkal való kapcsolattartásban azonban az erdélyi (magyar nyelvterületeken való) munkavállalás is jelentős szerepet játszik, így a magyar nyelvnek a moldvai nyelvvaltozatokra való hatását érdemes a magyarországi és az erdélyi munkavállalás adatainak együttes ismeretében elemezni.

Az erdélyi magyar nyelvterület vonatkozásában 183-an válaszoltak a kérdésre, hogy tanul(t)/dolgozik(-ott)-e Erdélyben. Ebből 39 adatközlő dolgozik/dolgozott, 4 tanult vagy tanult erdélyi vidékeken. A munkavállalás és a tanulás jobbra múltbéli, egyetlen adatközlő számolt be arról, hogy az adatfelvétel időpontjában is Erdélyben van munkaviszonya. A munkavégzés az esetek körülbelül kétharmadában hosszabb volt mint néhány hónap, tehát meghaladta a fél évet (esetenként a többször néhány hónapnyi idénymunkát is ideszámolva).

Megfigyelhető e tekintetben regionális különbség is: a Tatros menti régióban körülbelül kétszer annyi adatközlő dolgozott a múltban Erdélyben, mint a Szeret és a Tázló mentén. Ez általában magyar nyelvterületen – Székelyföldön – való munkavállalást jelent, a Tatros mentiek az esetek döntő többségében ide járnak át idénymunkára, vagy ide települnek ki néhány évre dolgozni, gyakran családdal együtt. (Kisebb mértékben Brassót vagy más román többségű településeket is jelenthet az erdélyi munkavállalás. Terepmunkásaink sajnos nem minden esetben tisztázták megnyugtatóan, hogy az erdélyi munkavállalás valóban magyar nyelvterületen való munkavállalást jelent-e, de az adatfeldolgozás során szerzett tapasztalataim alapján körülbelül 80%-ra teszem azok arányát, akik valóban magyar nyelvi környezetben dolgoztak.)

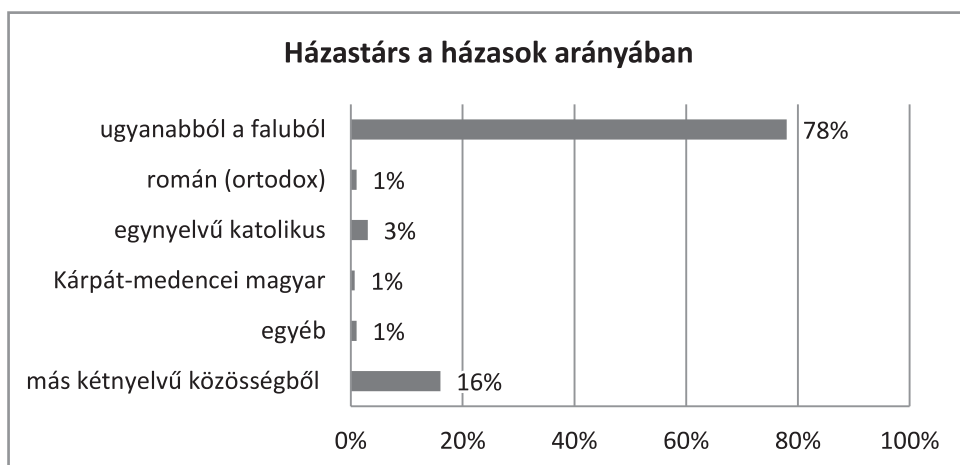
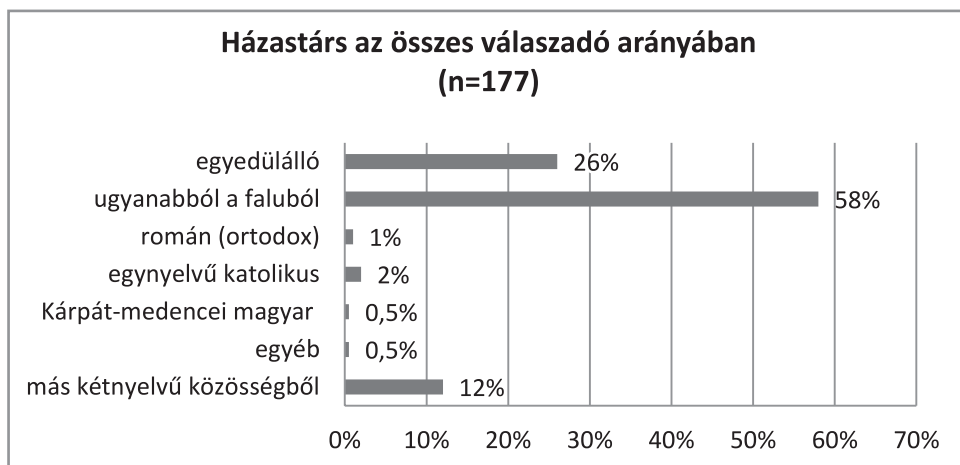
A Tatros mentiek erősebb erdélyi kapcsolatairól már a korábbiakban volt szó. Ez a számok elemzésével is egyértelművé válik. A 183 válaszadó közül 62 Szeret menti, 59 Tázló menti, 62 pedig Tatros menti. Válaszaik százalékosan számolva a következő megoszlást mutatják:

A román nyelvi környezetben való és az erdélyi (valamint magyarországi) munkavállalás regionális szinten körülbelül fordítottan arányos. Míg a Szeret menti régióban a többségi román nyelvi környezet irányába nagyobb a nyitottság, az erdélyi munkavállalás szignifikánsan kevésbé jellemző, mint a Tatros mentén, és a Magyarországon való munkavégzés is viszonylag kisebb arányú. A Tázló menti régió egyfajta átmenetet képez mind az erdélyi, mind a román környezetben való munkavállalás tekintetében, ugyanakkor kirívóan – és nem megnyugtatóan megmagyarázható módon – alacsony ebben a régióban a magyarországi munkavállalási gyakorlat aránya. A Tatros menti falvakban kiemelkedően magas az erdélyi munkavállalás aránya, a három régió összehasonlításában a legmagasabb a múltban már Magyarországon is munkát vállalók aránya, ellenben itt dolgoznak a legkevésbé román nyelvi környezetben.

3.2.4. Házassági szokások

A házastársat illetően 17 adatközlő esetében nincs információnk, egyébként a következő képet mutatják a házassági szokások:

Az adatokból kiolvasható, hogy a moldvai magyarok házassági szokásai máig szinte teljes mértékben endogám jellegűek. A házastársak döntő többsége (közel 80%-a) ugyanabból a beszélőközösségből kerül ki, további 16%-a pedig egy hasonló – általában közeli – kétnyelvű katolikus közösségből. Az esetek legjelentősebb részében a Tatros menti (egymással összenőtt) Szitás és Újfalu tagjai házasodnak a másik beszélőközösségből. A kívülről érkező házastársak száma elenyésző, mind ami a magyar, mind ami a román oldalt illeti.

Bár a számadatok nem mutatják, elsősorban az idősebb adatközlők folyamatosan arról számolnak be, hogy a korábbinál szignifikánsan nagyobb lett a vegyes házasságok száma. Az idősebb beszélők ezt a tendenciát nem utasítják el mereven, jellemző attitűdjük inkább a beletörődés, az alkalmazkodás szándéka az új helyzethez. A fiatalok verbálisan nem zárkoznak el az ortodox egynyelvűekkel kötendő házasságoktól, a valóságban ez azonban – ahogy arra az adatok is utalnak –

igen ritka. Feltételezésem szerint tehát a házasodási szokásoknak a beszélők által érzékelt és gyakran tematizált megváltozása a valóságban még csak a tendencia kezdetét jelentheti, s ilyen módon az adatfelvétel időpontjáig nem befolyásolta érdemlegesen a nyelvcserét.

3.2.5. *A nyelvváltozatok és a nyelvhasználat regionális különbségeiről szóló vélekedések*

*A Melyik faluban beszélnek úgy magyarul mint itt/A magyar beszédük melyik falu-
ével személ «melyikre hasonlít» jobban?* kérdés segítségével vizsgálhatóvá válik, hogy saját nyelvváltozatukról mennyire alkotnak reális képet a beszélők, hogy hogyan helyezik el saját nyelvváltozatukat a többi moldvai nyelvváltozat között, továbbá hogy milyen mértékben igazolják vissza a számok a három régiónak a dolgozat első felében a vélekedések elemzése alapján megállapított nyelvi-nyelvhasználati elkülönülését.

A kérdést egy összesített és egy régiós táblázat bemutatásával elemzem. A táblázatokból kiolvasható, hogy az egyes kutatópontokon melyik falut hányszor említették mint azt, amelyiknek a nyelvváltozata leginkább hasonló. (Az adatközlők természetesen sokszor több falu nyelvváltozatát is megnevezték; az alábbi táblázatok az első említéseket összegzik. Vízszintes irányban az első sor a régiókat sorolja fel, míg függőleges irányban az első oszlop sorra veszi az említett beszélőközösségeket. A számok a táblázatban az említések számát jelzik.)

A táblázat a három régió összesített adatait mutatja be:

Hol beszélnek úgy, mint itt? (első említés)	Szeret mente	Tázló mente	Tatros mente	Összes
Bogdánfalván	2			2
Nagypatakon	7			7
Újfaluban (Bălcescu)	13			13
Forrófalván	8	2		10
Klézsén	3	4		7
Somoskában	9			9
Külsőrekecsinben	1			1
Diószénben	1	1		2
Trunkon	5	1		6
Ketrisben	3			3

Lujzikalagorban	2	2		4
Lészpeden		4		4
Frumószán		16		16
Pusztinán	1	16		17
Szolonckán		2		2
Szerbeken		2		2
Tatrosban		1	4	5
Diószegen			2	2
Szőlőhegyen			13	13
Újfaluban (Satu Nou)			23	23
Szitásban			11	11
Bahánán			7	7
Kelgyesten	1			1
Vizántán	1			1
n.a.	13	10	14	37
összes	70	61	74	205

Az adatok értelmezési lehetőségeit némileg árnyalja, hogy – a kérdésfeltevés megfogalmazásától függően – kétféleképpen értették a kérdést a beszélők. A kérdés eredeti célja annak felmérése volt, hogy melyik falu nyelvét érzik az adatközlők a maguk nyelvváltozatához leginkább hasonlónak. Néhány adatközlő azonban úgy értelmezte a nem mindig tökéletesen megfogalmazott kérdést, hogy mely falvakban beszélnek még „úgy”, azaz csángósan, magyarul a környéken, és egész egyszerűen belefogott az általa ismert kétnyelvű beszélőközösségek felsorolásába. Feltételezhető azonban, hogy a felsorolást ilyenkor azokkal a falvakkal kezdték meg, amelyeket magukhoz legközelebbinek érznek, természetesen nem (csak) földrajzi értelemben. A táblázatot szemlélve szembetűnő, hogy a három régió beszélői egymástól jól elkülöníthető falucsoportokat említenek.

Az öt Tatros menti vizsgált falu beszélői öt falut említettek, ahol a magukéhoz hasonló a nyelvváltozat. Ennek az öt falunak mindegyike a Tatros menti falvak csoportjába tartozik. A földrajzilag némileg elkülönülő és egészen más szociolingvisztikai helyzetben levő szalánci beszélőket senki sem említette, ennek a falunak a vonatkozásában tehát nem működik a „Tatros menti kölesönösség”. Tatros falu négy említése a szalánci adatközlőktől származik, egyébként itt Szőlőhegyet és Újfalut (Satu Nou) említik még. Diósz eget pedig két újfalui adatközlő veszi felsorolása élére. Mindkét falu a Tatros menti földrajzi-etnikai egységhez tartozik.

Ezekről az esetekről eltekintve e beszélőközösségek tagjai csak egymás nyelvváltozatait említik meg, egyéb moldvai falvakat egyikőjük sem nevez meg első helyen. Sőt, a további említéseket szemlélve (az elsőtől az ötödik említésig vizsgálva az adatokat) feltűnő, hogy csak az ötödik említéskor jelennek meg Bákó környéki falvak, ekkor is mindösszesen négy esetben. A Tázló menti falvakat egyáltalán nem említik. A Tatros menti falvak lakói tehát nyelvváltozatukat a többi moldvai magyar falu nyelvváltozatától igen határozottan elkülönítik, a hasonlóságot nem emlegetik; mintegy nem „vállalva” az általuk *csángónak* tartott többi moldvai beszélőközösséget.

Részben más a helyzet a Tázló mentén. Az itteni 51 említésből (10 esetben nincs adat) 40 vonatkozik a másik 4 Tázló menti falura, egy Tatros községre, a többi 10 pedig a Szeret menti falvakra, elsősorban Klézserre. Ugyanakkor a 10 említésből 8 Lészpedről jön, mely falu földrajzi értelemben nem kapcsolódik olyan szorosan a Tázló menti falvakhoz. Második említésként 9 Szeret menti falu szerepel, ebből 6 Lészpedről, és 1 Tatros menti, szintén Lészpedről. A harmadik említéstől kezdve drasztikusan csökken a válaszok száma.

Tehát jellemző, hogy a Tázló mentén Pusztina, Frumósza és kisebb mértékben Lészped megnevezik egymást (bár Frumószán sok az adathiány), azonban a többi moldvai falut ritkán említik, így a felsorolásuk leggyakrabban egy-, két-, ritkábban háromelemű. Lészpeden inkább említik a Szeret menti falvakat (ahová autóval gyorsabban el lehet jutni, mint Pusztinára vagy Frumószára). A Tatros mentieket azonban szinte egyáltalán nem említik a Tázló mentén. Ha Lészped köztes helyzetét figyelmen kívül hagyjuk, elmondható, hogy a Tázló mentiek elkülönülése a Tatros mentiek irányába igen éles, a Szeret mentiek irányába kevésbé egyértelmű, mindazonáltal markáns.

A Szeret mentén első körben szintén csak három régió kívüli említés van, és ez a harmadik-negyedik-ötödik említések esetében tovább csökken, tehát a regionális alapú különbségtétel ebben az esetben is visszaigazolható.

A Szeret menti adatokat azonban érdemes külön is megvizsgálni, hiszen ez a régió, mint már említettem, a másik kettőnél etnikai és nyelvi szempontból is heterogénebb. Az elemzett kérdés kapcsán megvizsgálható, hogy a beszélők milyen mértékben különítik el egymástól az sz-elő és s-elő (székelyes) nyelvváltozatokat. A négy falu közül Bogdánfalván és Trunkon él középkori betelepülésű, mezőségi eredetű lakosság, ezek azok a falvak tehát, ahol sz-elő nyelvjárásban beszélnek. (Diószén az utóbbi évtizedekben lezajló változások miatt ma a kettő közötti átmenetet képviseli, s bár eredetileg Klézse is középkori eredetű település, az ide betelepülő nagyszámú székely eredetű lakoságnak köszönhetően itt már korábban a székelyes nyelvváltozat vált uralkodóvá.)

Hol beszélnek úgy, mint itt?	Sz-elő (Bfalva, Trunk)	s-elő (Klészse)	Diószén	összes
Bogdánfalván (sz-elő)	2			2
Nagypatakon (sz-elő)	7			7
Újfaluban (sz-elő)	13			13
Forrófalván	2	6		8
Klészén	3			3
Somoskán		9		9
Külsőrekecsinben		1		1
Diószénben (közelmúltig sz-elő)	1			1
Trunkon (sz-elő)			5	5
Ketrisben			3	3
Lujzikalagorban	2			2
Pusztinán		1		1
Kelgyesten			1	1
Vizántán			1	1
n.a.	4	1	8	13
összesen	34	18	18	70

A táblázatból kiolvasható, hogy a két, egyértelműen sz-elő falu beszélői 73%-ban szintén sz-elő falut jelöltek meg első körben hasonlóként, az s-elő klézseiek viszont 100%-ban s-elő falvakat. Diószénből sajnos kevés adatunk van, de itt inkább földrajzi alapú az említés: Trunk (sz-elő) és Ketris (s-elő) a két közvetlen szomszédos falu, az északi csángó, igen messzi, (de egyébként sz-elő) falu említése igazi kuriózum.

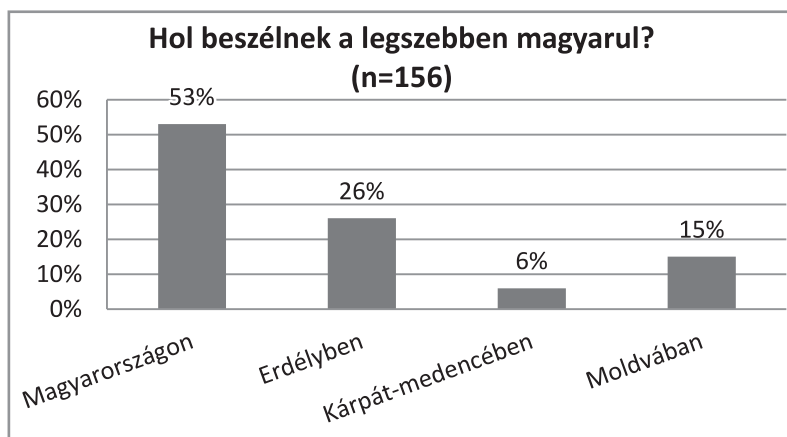
Beszédes, hogy az sz-elő és s-elő falvak válaszai nem egészen „szimmetrikusak”, a székelyes klézseiek teljesen egyértelműen elkülönítik magukat, míg az sz-elő falvakban előfordul Klészse és Forrófalva említése is. Feltételezésem szerint ez az asszimetria azzal függ össze, hogy az sz-elő nyelvjárás presztízse alacsonyabb, lévén hogy kevesebb faluban beszélnek, és hogy az sz-elő falvak (talán Bogdánfalva kivételével) azok között a falvak között vannak, amelyekben az elsődleges többségi nyelvi szocializáció gyakorlata hamarabb megkezdődött, aminek következtében a kisebbségi nyelvhasználat visszaszorulása előrehaladottabb. A nyelvhasználati szinterek szűkülésével pedig e gondolatmenet értelmében együtt jár a nyelvváltozat presztízisének csökkenése is.

Össességében tehát a három régió beszélői jól elkülöníthetően az azonos régióba tartozó falvakat említik meg, ha hasonló nyelvváltozatú beszélőközösséget kell megnevezniük. Az adatokból az is kiolvasható, hogy a válaszadás többszörösen motivált. Szorosabb értelemben vett nyelvi alapú érvek is fontos szerepet játszanak a válaszadáskor. Ezt mutatja, hogy a Szeret mentiek két nagymértékben különböző nyelvváltozata jól elkülöníthető egymástól.

Néhány esetben nem a nyelvi hasonlóság motiválja az adatközlőt a válaszadáskor, hanem a földrajzi körülmények. Lészpeden (elsősorban a földrajzi értelmű elkülönülés miatt) megemlítik a Szeret menti székelyes falvakat (és egyszer Diószént), Diószénben pedig (az átmeneti jellegű nyelvi helyzet miatt) az egymástól nyelvi értelemben távol eső két szomszédos falut. A válaszadást harmadik tényezőként a presztízsvizonyok is befolyásolják, ez jól látszik a Szeret menti falvak fent említett belső viszonyaiból.

3.2.6. A presztízsvizonyok

A 2.2. fejezet Susan Gal ezzel kapcsolatos megállapításainak felidézésével már érintette a presztízsvizonyok kiemelt szerepét a nyelvcseré folyamatában, utalva a hagyományos paraszti életforma és a hozzá kapcsolódó magyar nyelvváltozatok párhuzamos megbélyegződésének következményeire. A helyi nyelvváltozatok presztízst természetesen ennél több tényező befolyásolja, ezek részletesebb elemzéséhez nyit utat a kérdőív két következő kérdése, a „*Hol beszélnek a legszebben magyarul?*” és az „*És Moldvában melyik faluban beszélnek a legszebben?*” A kettő közül az első kérdésre a vizsgált falvak összességét tekintve az ábrán látható módon oszlanak meg a válaszok:

Ha az adatközlő néhány másodpercen belül nem válaszolt a kérdésre, terepmunkásaink felkínálták neki a következő négy alternatívát: Magyarországon, Erdélyben, Moldvában, illetve „a magyaroknál” (értsd: a Kárpát-medencében). E negyedik válaszlehetőség azért született, mert a próbagyűjtések során nyilvánvalóvá vált, hogy sok moldvai beszélő nem tesz különbséget a magyarországi és erdélyi beszélőközösségek között, hanem egységes entitásként kezeli azokat.

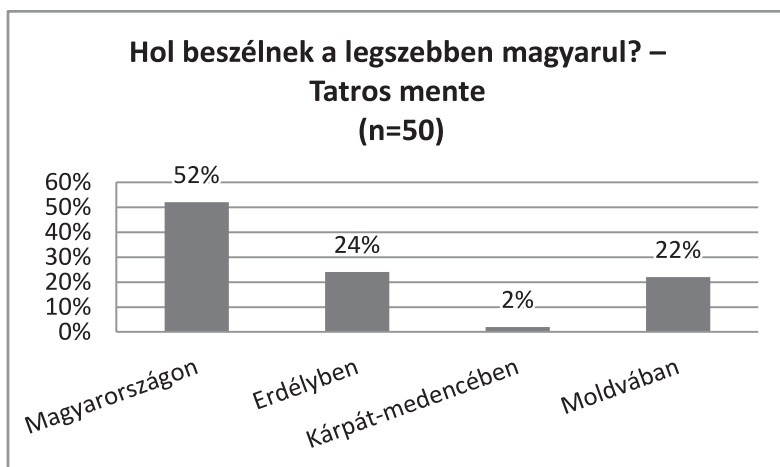
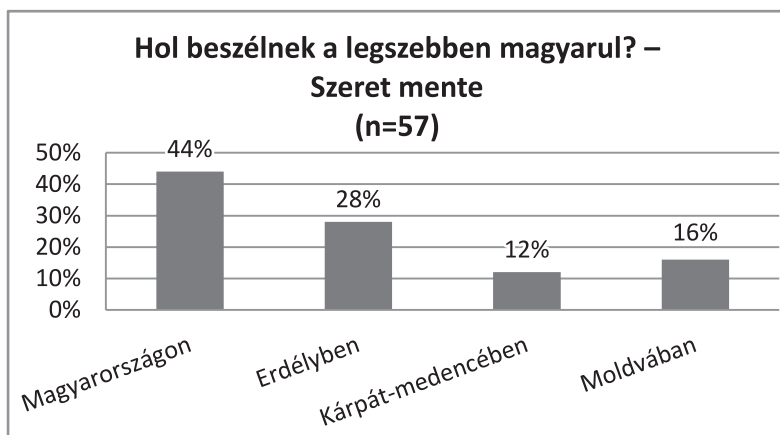
205 interjúban 156 válasz született. Ennek oka e kérdés esetében is kettős: esetenként a terepmunkások az adott kommunikációs helyzetben inadekvátnak tekintették a kérdést, és nem tették fel. Máskor viszont az adatközlők nem adtak kategorizálható választ, általában vagy arra hivatkozva, hogy nem rendelkeznek tapasztalatokkal a Kárpát-medencei nyelvváltozatokkal kapcsolatban, vagy arra, hogy bár ismereteik vannak, inkompetensek ilyen kérdések megválaszolásában.

Az ábra szemléletesen bemutatja, mennyire alacsony Moldvában a saját nyelvváltozatok presztízse, az adatközlőknek mindössze 15%-a gondolja valamilyik moldvai nyelvváltozatot a legszebbnek. Ez fontos figyelmeztető jel a magyar nyelvi tervezés számára, hiszen feltételezhető, hogy a saját nyelvváltozat presztízisének alacsony volta előnytelenül befolyásolja a nyelvmegtartás esélyét. Az okok természetesen sokfélék és egymást erősítők. A már említett tényező, tehát a hagyományos életforma és a kisebbségi nyelvváltozatok párhuzamos és egymáshoz kapcsolódó presztízsvesztése mellett fontos ok az, hogy a többségi környezet helyi képviselői (papok, tanárok) hosszú évtizedek, sőt évszázadok óta rendszeresen és következetesen negatív ítéleteket hangoztatnak a magyar nyelvváltozatokkal kapcsolatban. Nem utolsósorban ennek eredményeként folyamatosan szűkül a kisebbségi nyelv kommunikációs színtereinek spektruma, ami érthető módon együtt jár a presztízis csökkenésével is. Továbbá azt is érdemes az okok közé sorolni, hogy a moldvai magyar beszélők az utóbbi másfél évtizedben a korábbiakhoz képest lényegesen többször kerültek Kárpát-medencei beszélőkkel kommunikációs kapcsolatba, és kommunikációs tapasztalataik (illetve azzal kapcsolatos kudarcuk) sem a nyelvmegtartás irányába hatnak. A Kárpát-medencei beszélőkkel való kommunikáció során szerzett tapasztalatokról, a nyelvváltozatok közt nagynak érzékelt különbségekről és a kölcsönös megértés nehézségeiről az interjúkban számos adatközlő beszámol. A saját nyelvváltozatok presztízisének csökkenéséhez az ilyesfajta nyelvi tapasztalatok akár nagymértékben is hozzájárulhatnak.

A válaszadók több mint négyötöde szerint Moldván kívül szebben beszélnek magyarul. Ezek a vélekedések az interjúkban általában annak kapcsán fogalmazódnak meg, hogy ott a magyarság tömbben él, és a magyar nyelv minden kommunikációs színtéren használható. Jellemző, hogy azok a beszélők is szebbnek tartják a Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatokat, akik soha nem jártak arra felé, és/vagy nincs számottevő kommunikációs tapasztalatuk Moldván kívülről

érkező beszélőkkel. E vélekedések tehát – hasonlóan például a román nyelvű elsődleges szocializáció elengedhetetlenségéről szóló vélekedésekhez – az egész beszélőközösség egyöntetű vélekedéseiként írhatók le.

Ha a nyelvváltozatok presztízviszonyait a régiók vonatkozásában vizsgáljuk, a Szeret és a Tatros menti adatok viszonylag kis különbségeket mutatnak:

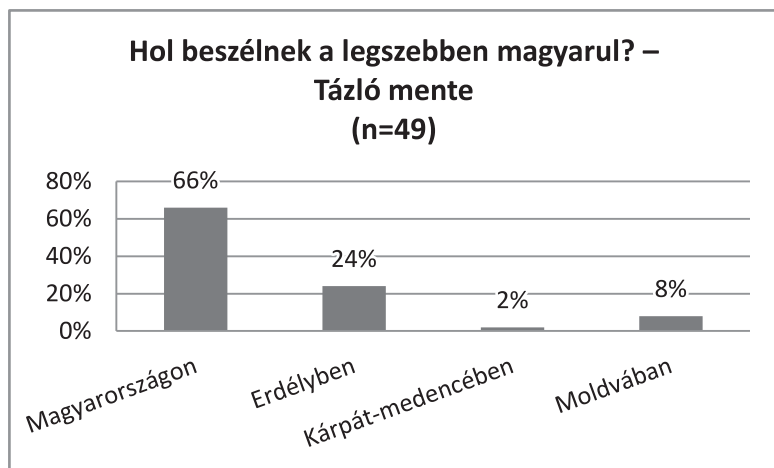
A két régió közt két jelentősebb különbség van. Egyrészt a Tatros mentiek körében viszonylag magasabb a saját nyelvváltozat presztízse, másrészt a negyedik típusú válasz („a magyaroknál”, értsd: a Kárpát-medencében) sokkal ritkább, mint a Szeret mentén. Az eddigi adatok ismeretében mindkét jelenség jól magyarázható.

A saját nyelvváltozat nagyobb presztízse a Tatros mentén főként annak köszönhető, hogy a nyelvcsere folyamatának (egyik) döntő állomását jelentő többségi nyelvű elsődleges szocializáció itt később indult el. Korábban rámutattunk

arra, hogy saját nyelvváltozatukat a Táros mentiek közelebbinek érzik a Kárpát-medencei magyarhoz, mint a Szeret menti változatokat. (Ezeknek a későbbi betelepülésű és székely etnikumú lakossággal rendelkező falvoknak a nyelvváltozatai valóban közelebb állnak a szomszédos Kovászna megye nyelvjárásaihoz.)

A negyedik típusú válasznak („a magyaroknál”) viszonylag ritka volta a Táros mentén feltételezésem szerint azzal hozható összefüggésbe, hogy ők az erdélyi magyar nyelvterületekkel ápoltt intenzívebb kapcsolatoknak köszönhetően inkább különbséget tesznek az erdélyi és a magyarországi nyelvváltozatok között, illetve a kapcsolatoknak köszönhetően több és részletesebb ismerettel rendelkeznek a magyar nyelvterületről.

A harmadik régió adatai némileg ellentmondanak az eddigi tendenciáknak, a Tázló mentén, ahogy az alábbi ábra is mutatja, meglepően alacsony a saját nyelvváltozat presztízse.

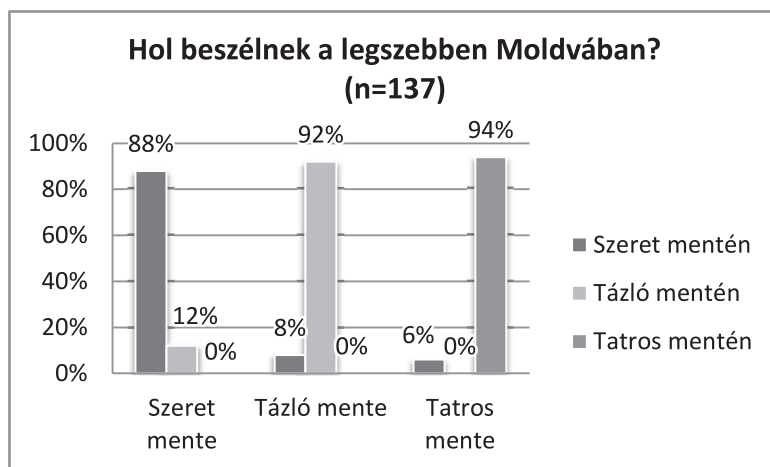

Az erdélyi nyelvváltozatok megítélése nem mutat szignifikáns eltérést a másik két régióhoz képest. A „magyaroknál” választípus itt is csak kevés esetben jelentkezik. Ellenben a magyarországi nyelvváltozatok ilyen arányú „elismertsége” a saját nyelvváltozat rovására váratlan adat. A régió adatait tovább bontva ráadásul az sem jelenthető ki, hogy a Kárpát-medencei nyelvváltozatok szépnek tartása elsősorban a két, a nyelvmegtartás szempontjából „rossz” állapotú faluban, Szolonckán és Szerbeken lenne jellemző; az adatok tulajdonképpen minden beszélőközösségben hasonlóak, mindenhol nagyon kevés a moldvai nyelvváltozatokat a legszebbként megjelölő válasz:

Hol beszélnek a legszebben magyarul?	Lészped	Frumósza	Pusztina	Szoloncka	Szerbek	összes
Magyarországon	12	6	10	3	1	32
Erdélyben	3	3	5	1		12
A Kárpát-medencében		1				1
Moldvában	1	1	2			4
n.a.	4	3	1	1	3	12
összes	20	14	18	5	4	61

A kérdés módja biztosan befolyásolja az eredményeket, de az ilyen irányú magyarázatnak ellentmond, hogy terepmunkásaink általában erdélyi származású diákok voltak; visszahallgatva az interjúkat megállapítható, hogy nem sugallták a beszélőknek a magyarországi nyelvváltozatokat elismerő választ. Ez a meglepő adat talán azzal van összefüggésben, hogy a Tázló menti megkérdezettek sokkal kisebb hányada (alig több mint 10%-a) dolgozott Magyarországon, így talán kevesebb negatív tapasztalat fűződik a magyarországi nyelvváltozatokhoz, ami lehetővé teszi, hogy a beszélőkben e nyelvváltozatok idealizált képe legyen uralkodó.

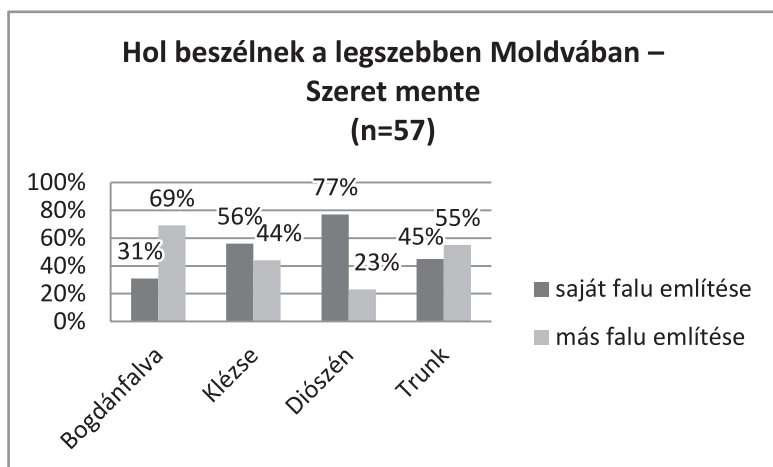
A következő ábra a „Hol beszélnek a legszebben Moldvában?” kérdésre adott válaszok régiónkénti megoszlását mutatja százalékos formában:

Látható, hogy abban az esetben, ha a saját nyelvváltozatot más moldvai nyelvváltozatokkal kell összehasonlítani, a saját nyelvváltozat mindegyik régióban szignifikánsan nagyobb presztízsnak örvend. (A beszélők falvakat neveztek meg, a diagramm az egy régióba sorolt falvak eredményeit összesítve közli.) Ugyanakkor, ha kis mértékben is, de ennek az ábrának az alapján is előtűnnek az eddigi

tendenciák. A Tatros mentiek valamivel többször emlegetik saját falujukat (vagy a saját régiójukba tartozó falvak valamelyikét), mint a Tázló és a Szeret mentiek. A Tázló és a Szeret mentén előfordulnak a kölcsönös említések, kis különbséggel az előbbi régió javára. Mindkét régió közös tulajdonsága, hogy Tatros menti falvakat nem említenek, ami azt mutatja, hogy a három közül ennek falvai a legelszigeteltebbek a többitől. (A Szeret mentiek és a Tázló mentiek között földrajzi adottságaiknál fogva Lujzikalagor és Lészped mintegy hídszerepet töltenek be.)

Falvankénti bontásban vizsgálva a saját nyelvváltozat presztízisének kérdését, a Tatros és a Tázló mente nem okoz meglepetést. Az „erős” beszélőközöségekben, tehát ahol a fiatal generációk tagjaival is készült interjú (Lészped, Frumósza, Pusztina, Újfalu, Szitás, Bahána), elsöprő a saját beszélőközösség nyelvváltozatát a legszebbnek tartók aránya. Az olyan falvakban azonban, ahol a fiatalabb generációkkal már nem készültek interjúk (Szoloncka, Szerbek, Szalánc), jelentős többségben más falvak nyelvváltozatait nevezik meg legszebbként az interjúalanyok. A Szeret menti falvak eredményei a régió heterogénebb jellege miatt kicsit szétartóbbak, ezeket a következő diagram mutatja be:

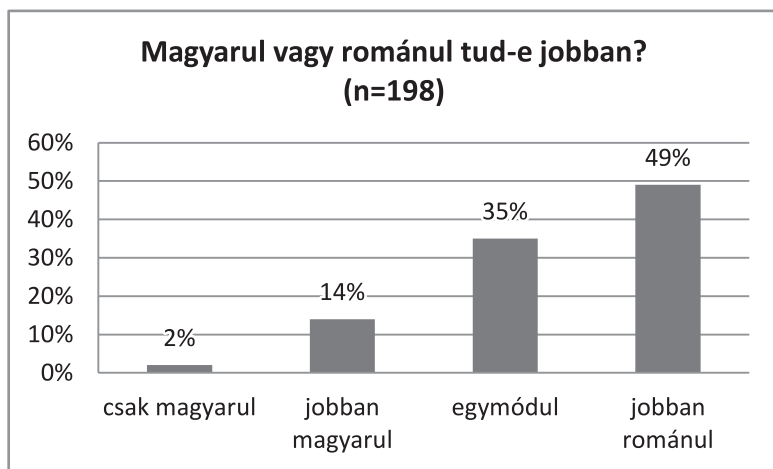
A várakozásoknak megfelelően a bogdánfalviak és a trunkiak, tehát a két szelő település lakói kevésbé jó véleménnyel vannak saját anyanyelvváltozatukról. A klézseiek pozitív vélekedései is előrejelezhetők voltak az eddigi adatok alapján. A diószéniek igen pozitív véleménye meglepetésnek tekinthető, és talán azzal magyarázható, hogy a viszonylag elzárt falu két szomszédjának mindegyikében előrehaladottabb a nyelvcsere. Ketris székelyes, s-elő nyelvjárású falu (volt), és ennek a nyelvváltozatnak a presztízse nagyobb a Szeret mentén, de mivel a ketrisiek közül már valóban csak néhány hatvan év feletti beszélő használja a kisebbségi nyelvet, feltételezhető, hogy ez a hatás nem érvényesül. Az pedig, hogy a trunkiak

sz-elő nyelvjárását az sz-elést csak az utóbbi évtizedekben elhagyó diószeniek nem tartják szebbnek a magukénál, szinte „magától értetődő”.

Összefoglalva, a presztízsvizonyok vizsgálatának legfontosabb eredménye a következő: a különféle magyar nyelvváltozatok moldvai presztízsvizonyai úgy írhatók le, hogy a nyelvváltozatok presztízse lényegében nyugat-kelet irányban csökkenő. Igen nagy a magyarországi változatok presztízse, jól állnak az erdélyi, és ezekhez képest gyengébben a moldvai változatok. Moldván belül viszonylag kicsi különbségek tapasztalhatók, de a Szeret menti változatok némileg alacsonyabb, és azon belül is az sz-elő változatok határozottan alacsonyabb presztízse kitűnik az adatokból. A valós nyelvi állapotokat, nyelvhasználati szokásokat csak részben tükrözik a presztízsvélekedések. Például Pusztinán és Lészpeden viszonylag alacsony a saját nyelvváltozatot szépként megnevezők aránya, pedig a nyelvcsere ezekben a közösségekben viszonylag későbbben indult meg.

3.2.7. A magyar nyelvi kompetenciáról szóló vélekedések

A kérdőív 199. kérdése arra vonatkozik, hogy melyik nyelven beszél a megkérdezett saját megítélése szerint jobban. A kérdésre adott válaszokat előbb az összes beszélő vonatkozásában, majd életkori, illetve regionális bontásban vizsgálom.

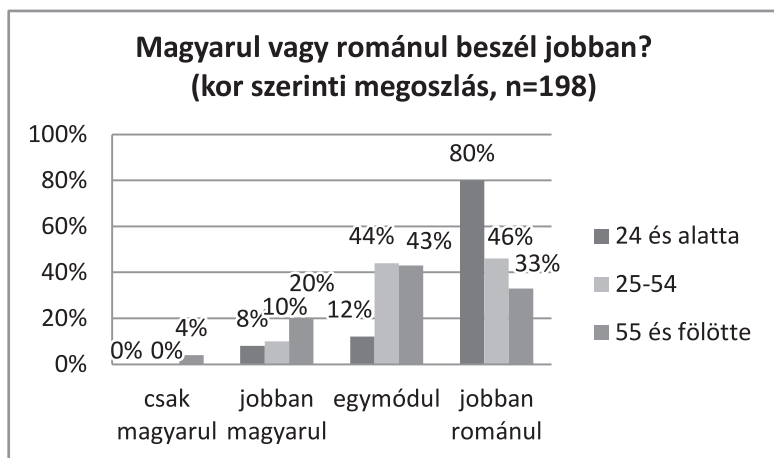

Az adatközlőknek csak 16%-a értékeli a kisebbségi nyelvi kompetenciáját jobbnak. Ugyanakkor az adatközlők kicsit több mint fele azt gondolja, hogy nem a többségi nyelv a domináns nyelve, viszonylag nagy tehát azok aránya, akik kétnyelvűségüket kiegyensúlyozottnak érzik. Az adatokat két szempontból érdemes árnyalni. A nyelvi kompetencia megítélése sok adatközlő számára nem

függetleníthető az iskolázottság kérdésétől. Azzal, hogy a többségi nyelvet írásban is képesek használni, sokszor együtt jár az a vélekedés, hogy ebből következően jobb többségi nyelvi kompetenciával rendelkeznek. Ez azonban nem feltétlenül van így. Másrészt a csángó és magyar lingvonimák közti különbségtétel is befolyásolhatja bizonyos esetekben a válaszadást, hiszen előfordulhat, hogy a beszélő a Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatokra gondol.

Ezek az adatok egyértelműen mutatják, hogy a nyelvcsere folyamata mennyire előrehaladott, hogy a beszélőknek még a viszonylag jó nyelvvállapotú vizsgált falvakban is csak körülbelül a fele állítja magáról, hogy kétnyelvűsége kiegyensúlyozott, vagy magyar nyelvi kompetenciája erősebb.

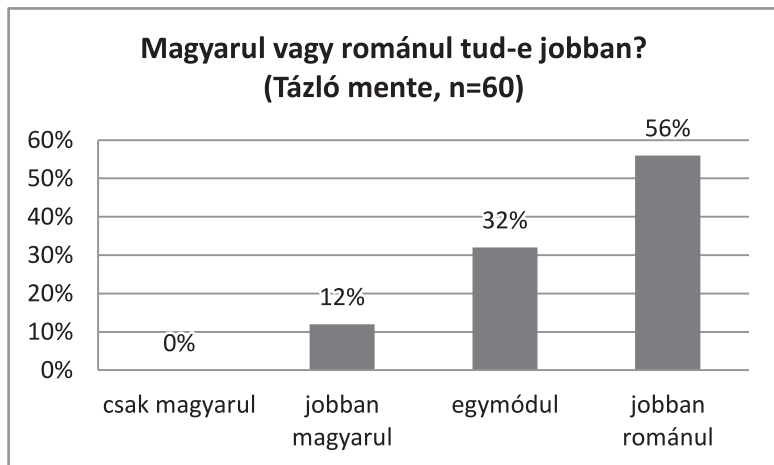
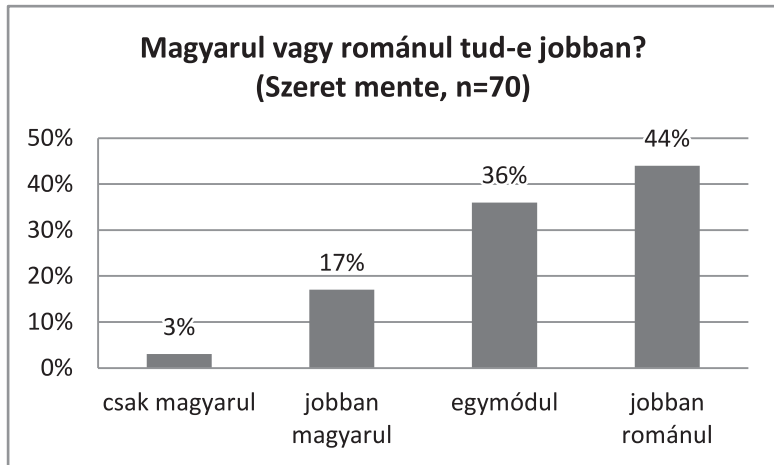
Az adatok generációs megoszlásban való vizsgálata szintén erősíti az eddigi megállapított tendenciákat:

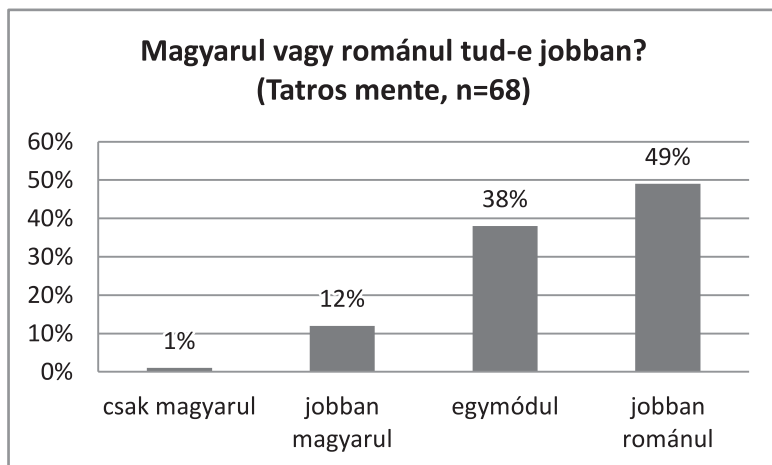

A két fiatalabb nemzedékben egyáltalán nincsenek magukat magyar egynyelvű beszélőknek tartók, és az idősebb nemzedékben is csak kevesen. Az erősebb román nyelvi kompetenciáról szóló vélekedéssel rendelkezők száma csak a legidősebb nemzedék tagjai között nem előzi meg azok számát, akik mindkét nyelven azonos kompetenciával rendelkezőnek tartják magukat. A legszembeütőbb adat pedig az, hogy a fiataloknak több mint nyolcvan százaléka gondolja úgy, hogy jobban tud románul, és tíz százalék alatt van azok aránya, akik kisebbségi nyelvű kompetenciájukat tartják erősebbnek. A magyar nyelvi kompetencia megítélése és a generációs hovatartozás tehát fordított arányban áll egymással: minél fiatalabb egy beszélő, annál gyengébbnek tartja (általában) a kisebbségi nyelvi kompetenciáját. Ez természetesen az eddigi adatok tükrében nem meglepő.

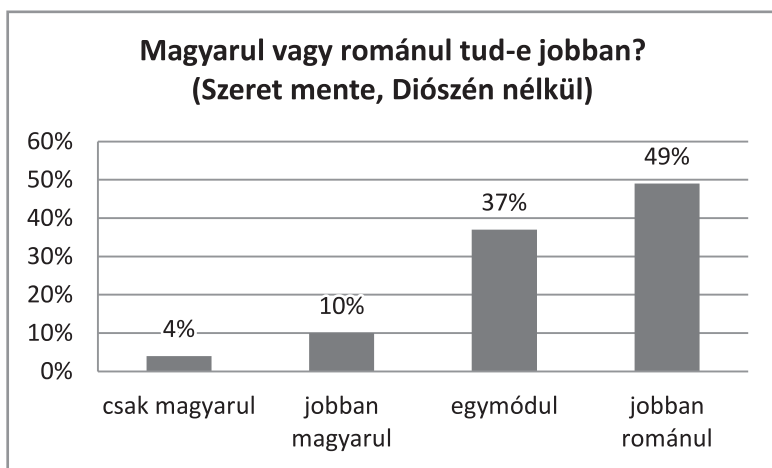
A regionális adatok ellenben nehezen megmagyarázható eredményeket mutatnak. A magasabb iskolázottsági mutatóknak, a nagyobb mobilitásnak, valamint

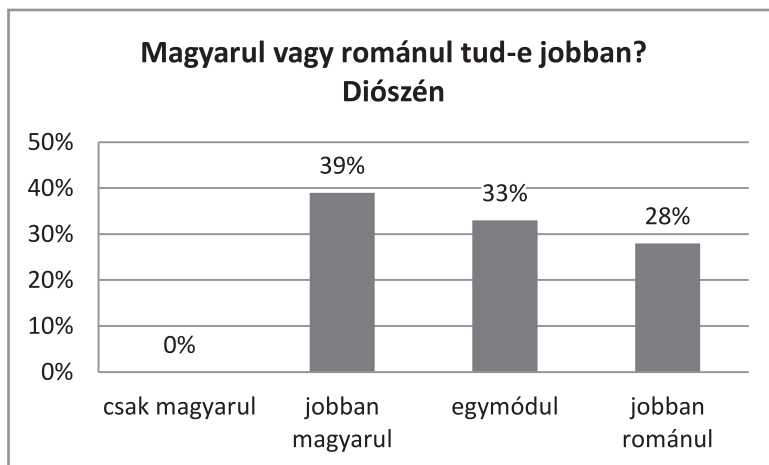
a saját nyelvváltozat viszonylag negatívabb megítélésének logikus következménye az volna ugyanis, hogy a Szeret mentiek rendelkeznek a három régió közül a leginkább a román nyelvi kompetenciát jónak ítéelő vélekedésekkel. Ez azonban nincs így, épp ellenkezőleg. Míg a Tatros és a Tázló mentén egyaránt 87%, illetve 88%, tehát közel egyforma azok aránya, akik szerint román nyelvi kompetenciájuk azonos a magyaréval vagy jobb annál, az ilyen beszélők aránya a Szeret mentén „csupán” 80%.

Ez az ellentmondásosnak tűnő jelenség azzal oldható fel, ha megvizsgáljuk a Szeret menti régió adatait az egyes beszélőközösségekre bontva. Diószén különleges státusáról már volt szó: ebben a faluban közvetlen szomszédaitól eltérő ütemben (lassabban, később elkezdődve) zajlik a nyelvcsere, a közösség nyelvhasználatában az utóbbi időben szorult vissza az sz-elés, és a megkérdezett diószéni beszélők kiugróan pozitívan értékelték saját nyelvváltozatukat. Ugyanez a tendencia jellemző rájuk saját kisebbségi nyelvi kompetenciájuk megítélésekor is: sokkal pozitívabban értékelik azt, mint a régió, vagy mint a másik két régió lakosai. Ha a Szeret menti régió adatait Diószén nélkül vizsgáljuk, a másik két régióhoz többé-kevésbé hasonló adatokat kapunk. Diószénben viszont megdöbbentő arányban különböznek a vélekedések az átlagtól – a kisebbségi nyelvváltozat javára:

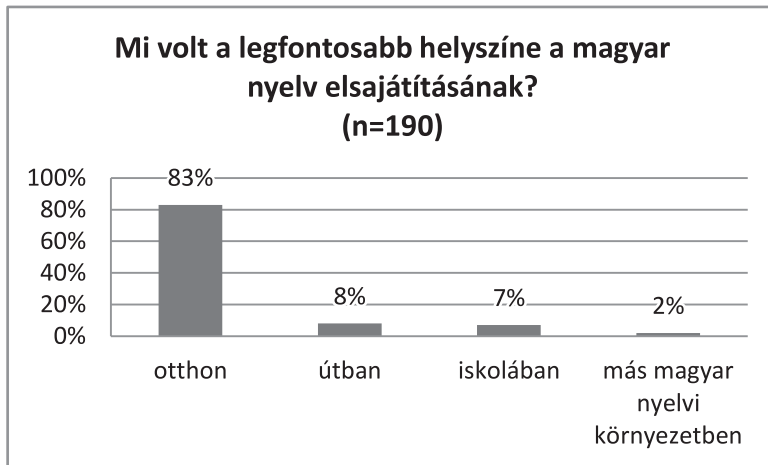

Kérdéses, hogy a diószénieknek a kisebbségi nyelvvel kapcsolatos, az átlagtól merőben eltérő vélekedéseit mi táplálja. Vagy az adatközlők egyoldalú kiválasztásából, vagy abból lehet származtatni a diószéniiek optimizmusát, hogy a szomszédsággal való összevetésből egyértelműen pozitívan kerülnek ki, és a közvetlen példák ilyen mértékben befolyásolják a falu beszélőinek vélekedéseit.

3.3.8. A megkérdezettek saját nyelvi szocializációról szóló vélekedései

A 200. és a 201. kérdés a román, illetve a magyar nyelvi szocializációra vonatkozott. A kérdést a terepmunkások a következő formában tették fel: *Hol tanult meg magyarul/románul?* A válaszokat az interjúk lejegyzőinek a következő kategóriák valamelyikébe kellett besorolniuk: otthon, útban (az utcán, a kortárs csoportban vagy a közösség idősebb tagjaitól), iskolában, más román/magyar nyelvi környezetben. A lejegyzés során nyilvánvalóvá vált, hogy a válaszokat ennél differenciáltabban kell értelmezni, ezért a lejegyzők azt a stratégiát alakították ki, hogy lejegyezték egyrészt azt a helyszínt (kommunikációs színteret), ahol az adott nyelv elsajátítása megkezdődött, másrészt pedig azt, amit a beszélő a legfontosabb helyszíneként jelöl meg. Ha e kettő ugyanaz, akkor a lejegyzők az adott válasz kódját kétszer rögzítették.

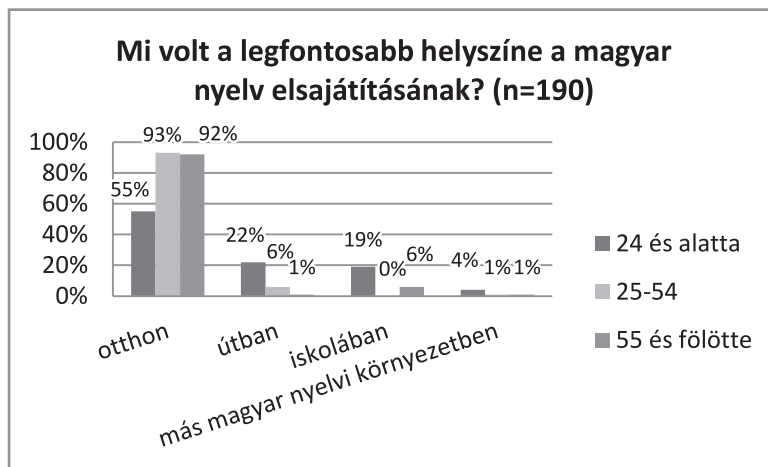
E módszer segítségével kirajzolódnak a másodlagos kisebbségi nyelvi szocializáció gyakorlatának nyomai. Bár a válaszadók 98%-a saját bevallása szerint otthon kezdte meg a kisebbségi nyelvátvitel elsajátítását, a nyelvésajátítás legfontosabb helyszíneként már csak 83% jelöli meg a családi otthont:

Látható, hogy a beszélők 7%-a az iskolát nevezi meg, mint a magyar nyelv elsajátításának legfontosabb színterét. Ezeknek a válaszadóknak mintegy harmada a legidősebb generációból, kétharmada pedig a fiatalok közül kerül ki, olyan beszélőkről van tehát szó, akik vagy magyar nyelvű iskolát (illetve néhány osztályt) végeztek, vagy pedig a napjainkban szerveződött/szerveződő magyartanításon vesznek részt. Ezek a beszélők úgy érzik, hogy magyarnyelv-tudásuk az iskolában stabilizálódott, illetve épült ki. Ezeknek a válaszoknak az esetében szintén érdemes figyelembe venni azt a körülményt, hogy az iskolában tanult magyar nyelvváltozat és az anyanyelvváltozat eltérései felerősítik, felerősíthetik a beszélőkben azt az érzést, és ezáltal azt a vélekedést is, hogy az iskolában tanultak meg igazán magyarul (hisz addig csak csángóul beszélgettek otthon). Ez az idősebb generációk esetében, akik szinte bizonyosra vehetően magyar nyelven szocializálódtak, minden bizonnyal így van. A fiatalok esetében inkább elképzelhető, hogy valóban az iskola jelentette a magyarnyelv-elsajátítás legfontosabb színterét.

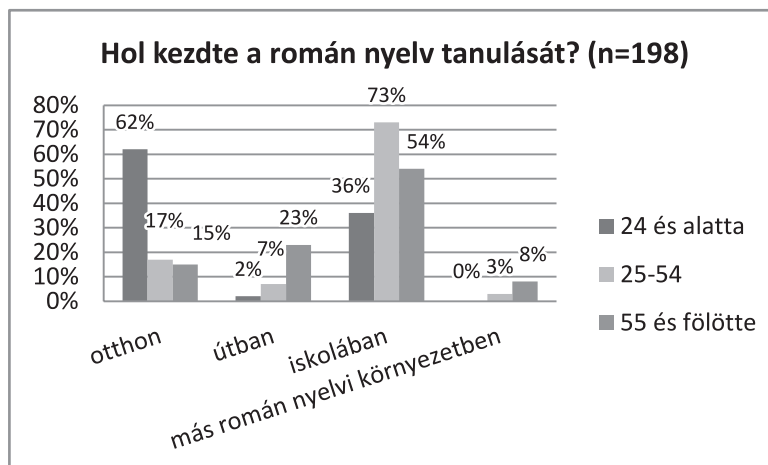
A nyolc százaléknyi „útban” címszó alatt összefoglalt válasz takarja a késleltetett magyar nyelvi szocializációban részesült beszélőket. Ők azok, akiknek saját megítélése szerint is fontosabb szerepet játszott a kortárs csoport és a közösség a kisebbségi nyelvi szocializációjukban az otthonnál, a családban folyó nyelvi szocializációnál. Nyolc százalék nem olyan jelentős arány, mint a félstrukturált interjúk elemzése alapján feltételezhetnénk. Ennek oka, hogy a legtöbb beszélő – bár szocializációjában a valóságban döntő szerepet játszik a közösség – a családhoz köti a nyelvi szocializációt akkor is, ha egyébként szülei a többségi nyelven beszéltek hozzá, hiszen a családban (is) hallotta az idősebb generációktól a magyar nyelvet. Mint később látni fogjuk, nem ritka, hogy a beszélők annak ellenére is az otthont jelölik meg kisebbségi nyelvű szocializációjuknak legfontosabb helyszíneként, hogy szüleikkel románul beszélnek/beséltek.

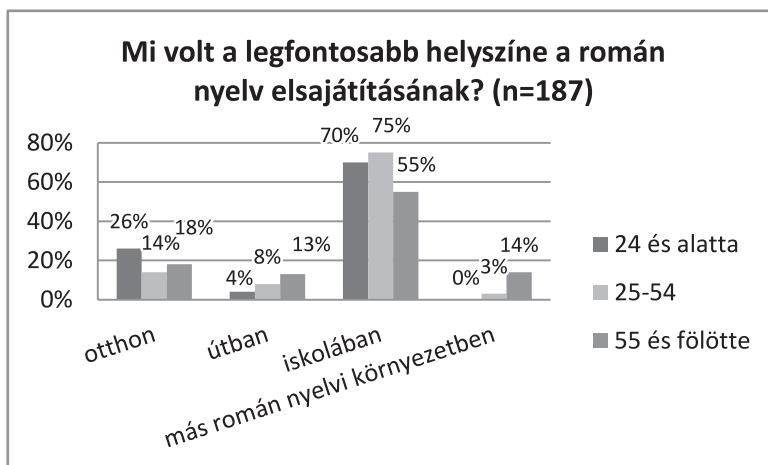
A késleltetett szocializációs stratégiák terjedésére következtethetünk abból is, ha az adatokat generációs bontásban is vizsgáljuk. A nyelv elsajátításának kezdeti színhelyét tekintve még a legfiatalabb generációk tagjai is elsősorban többséggel (94%) állítják, hogy a kisebbségi nyelvet otthon kezdték el elsajátítani. Ugyanakkor a nyelv elsajátításának legfontosabb színhelyeként a fiatal adatközlők csaknem fele már más helyszínt ad meg:

Ez az adat természetesen alátámasztja azt a feltételezést, hogy a vizsgált falvak legtöbbször – azokat a falvakat leszámítva, ahol a fiatalokkal már nem készült interjú, tehát a nyelvcsere jóval előrehaladottabb állapotban van – a nyelvcsere az utóbbi húsz évben gyorsult fel azzal, hogy elterjedtek a késleltetett kisebbségi nyelvi szocializáció stratégiái.

A folyamat fordítottja követhető nyomon a román nyelv elsajátítását bemutató adatsorokban:

Itt nem a legfontosabb nyelvelsajátítási helyszín esetében van igazán nagy különbség a generációk között, hanem a román nyelv tanulásának kezdetét tekintve. Míg a két idősebb generáció esetében a román nyelvvel már a családban ismerkedők aránya bőven 20% alatt marad, a fiataloknak 60%-a tanulta otthon is a románt. Ugyanakkor a fiatal beszélők döntő többsége is úgy érzi, hogy román nyelvi szocializációjának legfontosabb szakasza (helyszíne) az iskola volt.

A legidősebb generációk román nyelvi szocializációját leíró adatok szétartóbbak, mint a középső generációkéi. Ennek több – egymással összefüggő – oka is van. Az idősek között több az olyan beszélő, aki nem, vagy alig járt iskolába, esetleg magyar iskolába járt, ők a közösségben tanultak-tanulnak románul, nem ritkán annál a kényszernél fogva, hogy saját unokáikkal nem tudnak másképpen kommunikálni. Sokan csak a katonaságnál vagy felnőttkori munkavállalás során tanultak meg valamennyire románul (ilyen eseteket takar a „más román nyelvi környezetben” kategória).

3.3.9. Nyelvválasztás különféle kommunikációs partnerek és kommunikációs szituációk esetében

A kérdőív következő kérdései (202–208.) a beszélők kommunikációs szokásaival kapcsolatosak. Háromfokozatú skála segítségével válaszoltak az adatközlők arra, hogy különböző kommunikációs partnerekkel melyik nyelvet használják: az adott partnerrel többet magyarul, egymódul, vagy többet románul beszélgetnek.

A kérdésekre adott válaszok százalékos megoszlását az alábbi táblázat foglalja össze.

kérdés száma	m-ul vagy r-ul beszél-e többet a...	adatk. száma (n=)	többet magyarul (válaszadók százalékában)			egymódul (válaszadók százalékában)			többet románul (válaszadók százalékában)		
			fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.
203.	nagyszüleivel	184	71	95	98	19	2	2	10	3	0
202.	szüleivel	195	51	83	91	21	7	6	28	10	3
204.	testvéreivel	187	32	71	85	19	11	7	49	18	8
206.	egykorúakkal	185	22	70	80	37	17	12	41	13	8
205.	házastársával	142	–	60	86	–	22	4	–	18	10
207.	gyermekeivel	140	–	23	61	–	17	11	–	60	28
208.	unokáival	72	–	–	25	–	–	13	–	–	62
	összesen (átlag)		44	67	75	24	13	8	32	20	17

A táblázatból kirajzolódnak azok a tendenciák, amelyek a nyelvcseres-szituációban levő közösségek tagjainak kommunikációs szokásait jellemzik. (A legalsó sor, az összesítés csak tájékozódásra szolgáló adatsor; ebben az egyes oszlopok adatainak átlagát jelöltem. Ezek az adatok azonban nem mutatják az adott generációs csoportba tartozó adatközlők nyelvválasztási szokásainak valós arányait, hiszen figyelmen kívül hagyják az egyes kommunikációs partnerekkel történő kommunikáció gyakoriságát. A nagyszülőkkel történő kommunikációs aktusok hossza és gyakorisága természetesen nem vehető össze a szülőkkel vagy a testvérekkel megvalósuló kommunikációs aktusok hosszával és/vagy gyakoriságával.)

A táblázat soraiban felülről lefelé haladva látható, hogy mindhárom korosztályban csökken a *többet magyarul* válaszlehetőséget megjelölő adatközlők száma. Tehát nem csak a fiatal generációk beszélőit érintik a nyelvcserével kapcsolatos változások. Kisebb mértékben, de hasonló tendenciák jellemzik a két idősebb korosztály maganyelv-használatát is.

A *többet románul* válaszokat vizsgálva ugyanennek a folyamatnak az ellenkezőjét olvashatjuk ki a táblázat soraiból. Ahogy csökken a kommunikációs partner jellemző életkora a nagyszülőktől az egykorúakig, illetve a gyermekekig vagy az unokákig haladva, úgy nő mindhárom generációban a *többet románul* válaszok száma.

A táblázat vízszintes sorainak egymáshoz való viszonyát vizsgálva két további fontos megállapítást tehetünk. Az egyik a kortárs kommunikáció aspektusait, közvetve pedig a késleltett szocializáció gyakorlatait érinti: a testvérek viszonylatában sokkal széttartóbb a válaszadás, mint a kortársak esetében. Tehát lényegesen többen mondják azt a testvérek vonatkozásában, hogy vagy jellemzően (többet) magyarul, vagy jellemzően (többet) románul beszélnek, mint azt, hogy mindkét

nyelven egyformán. Ellenben a kortársak vonatkozásában sokkal inkább „egymódul” használják mindkét nyelvet. Ez a jelenség a fiatal generációk esetében a szembetűnőbb.

Közülük minden második (49%) többnyire a román nyelvet használja testvéreivel, ez biztos jele a román nyelvű családon belüli (elsődleges) szocializációnak. Ugyanakkor a kortársakkal való kommunikáció tekintetében szignifikánsan kevesebben (41%) jelölték meg ugyanezt a választ. Azok a fiatalok, akik a testvéreikkel magyarul beszélnek (32%), szintén nem használják ugyanolyan arányban a magyar nyelvet a családon kívüli kortárs kommunikáció során (22%). Ez azt jelenti, hogy a családokban jellemző többségi vagy kisebbségi nyelvi kommunikációs szokások a közösség szintjén a mai fiatal generációk körében kiegyenlítődnek: míg a testvérekkel való kommunikáció esetén csupán 19% jelölte meg azt a választ, hogy egymódul használja mindkét nyelvet, ugyanez az arány a kortársak tekintetében már 37%, tehát majd a duplája.

A testvérek közötti és a kortárs kommunikáció eltérései, valamint az, hogy a testvérekkel kétszer annyian beszélnek a többségi nyelven, mint a szülőkkel, valószínűsíthetően a késleltetett szocializációs stratégiák következményei. A szocializációs stratégiák elemzésekor már volt szó arról, hogy a harmadlagos szocializáció megkezdésekor az idősebb generációkkal való kommunikáció nyelveként ismét előtérbe kerül a kisebbségi nyelv (abban az esetben, ha a beszélő a közösség hagyományos életmódját folytatja – tehát az esetek többségében). Ugyanakkor – feltételezésem szerint – a testvérek közötti kommunikációs viszonylatokban megmaradnak a gyermekkor stratégiái, amelyek a többségi nyelv használatát írják elő. Mivel azonban egyrészt a közösségek idősebb tagjai az esetek jelentős részében a kisebbségi nyelvváltozatot használják kommunikációs partnereik jelentős részével, másrészt a fiatal generációk tagjai között is találni a kisebbségi nyelvváltozaton szocializálódott beszélőket, a fiatalok (családon kívüli) egymás közötti kommunikációja eltér a családon belüli kommunikációtól, esetenként olyanok is a kisebbségi nyelvváltozatot választják a kortárs kommunikációban, akik testvéreikkel a többségi nyelven beszélnek.

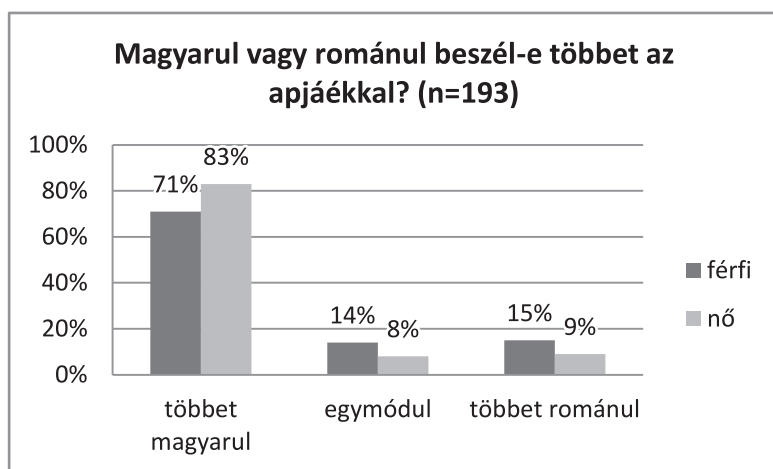
A másik megállapítás, ami a táblázat sorainak vizsgálatából adódik, a nyelvcsere felgyorsulásának időszakával kapcsolatos. Az idősebb nemzedékek adataiból kitűnik, hogy a kisebbségi nyelvváltozat erodálódása az utóbbi 50 évben folyamatosan jellemző volt.

Van azonban a középgenerációs és az idősebb generációhoz tartozó adatközlők esetében egy-egy olyan adat, amely kirívó: a középnemzedék esetében a gyermekekkel, az idősebbek esetében pedig az unokákkal való kommunikáció nyelvét firtató kérdésre adott válaszokról van szó. Míg a középső nemzedékhez tartozó adatközlők 60%-a inkább a kisebbségi nyelven beszél házastársával, gyermekeivel

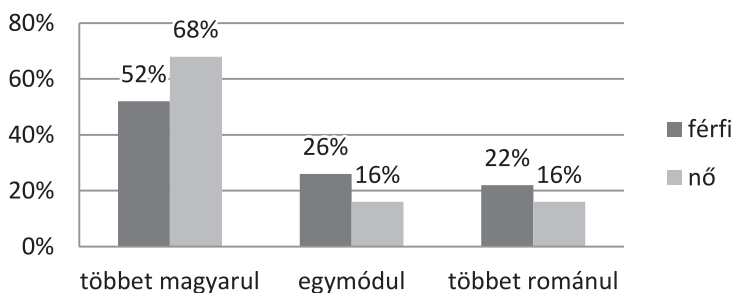
már csak az adatközlők 24%-a használja inkább a kisebbségi nyelvet. Ennek ellentéte megtalálható a „többet románul” válaszokat vizsgálva is: házastársak esetében 18% ezen válaszok aránya, a gyermekek esetében pedig 60%. Azonos tendenciát mutatnak az idősebb generáció adatai is, itt azonban értelemszerűen nem a gyermekekkel, hanem az unokákkal való kommunikációban állt be hasonlóan nagy változás: míg 61% többet beszél magyarul gyermekeivel, az unokákkal már csak 25%. Fordítva pedig: 28% beszél többet románul gyermekeivel, az unokákkal viszont már 62,5%. Mindez számszerűsíti azt a korábban megfogalmazott fontos tételt, hogy a vizsgált beszélőközösségekben az elmúlt 25 évben a nyelvcserre sebessége nagymértékben felgyorsult.

A táblázat oszlopait összehasonlítva természetesen hasonló irányba mutató megállapításokat tehetünk. A *többet magyarul* és a *többet románul* válaszok aránya a három generáció összehasonlításában minden kommunikációs partner esetében szabályos lépcsőzetességet mutat: a középgenerációba tartozók minden kommunikációs partnerrel nagyobb arányban beszélnek a kisebbségi nyelvváltozaton, mint a fiatalok, az idősebb generációkhoz tartozók pedig megint csak nagyobb arányban, mint a középgeneráció képviselői. A fiatal és a középső generáció között – a fent leírtaknak megfelelően – jóval nagyobb szakadék van, mint a középső és az idősebb generáció között. Mindennek fordítottja érvényes a *többet románul* válaszok tekintetében.

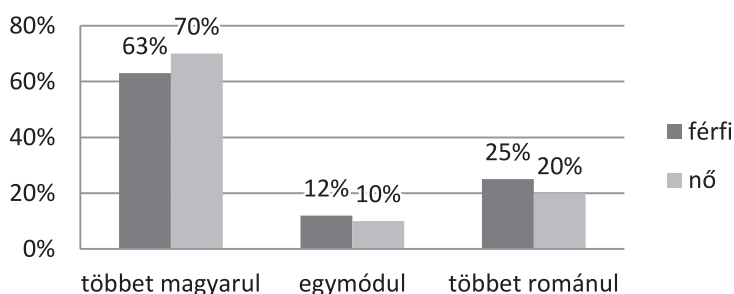
A válaszok nemek szerinti megoszlásának vizsgálata is érdekes tanulságokkal szolgál. Az alábbi négy grafikon a 202. (szülők), a 204. (testvérek), a 206. (egykorúak) és a 207. (gyermekek) kérdésre adott válaszokat mutatja nemek szerinti bontásban:

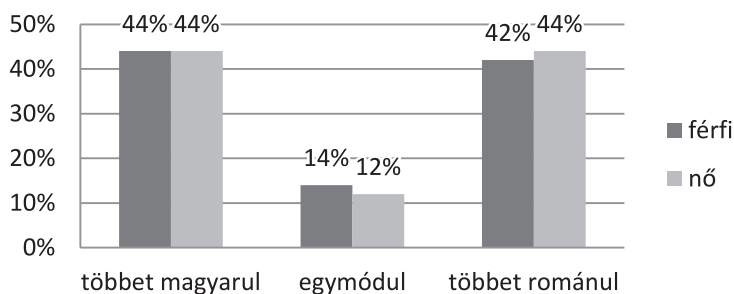
**Magyarul vagy románul beszél-e többet azokkal, akik egyidősek a faluban?
(n=183)**

**Magyarul vagy románul beszél-e többet a testvéreivel?
(n=185)**

**Magyarul vagy románul beszél-e többet a gyerekeivel?
(n=144)**

A nyelvcsere kialakulásának kezdeti lépéseiben a nők általában aktívabb szerepet vállalnak, mint a férfiak (Paulston 1994: 13 nyomán Borbély 2001: 33). A moldvai közösségekben azonban egyrészt igen előrehaladott állapotú a nyelvcsere, másrészt a nők körében magasabb azok száma, akiknek kommunikációja a beszélőközösségen belüli partnerekre és kommunikációs szituációkra szorítkozik.

Nyelvhasználatbeli különbségek a kisebbségi nyelvátváltatot illetően már a szülőkkel vagy a testvérekkel való kommunikáció tekintetében is vannak; a férfiak mindkét kérdés esetében kisebb arányban jelölték meg a *többet magyarul* válaszlehetőséget, mint a nők. A két nem válaszainak aránya a testvérekkel való kommunikációban a legkiegyensúlyozottabb. Ellenben a családon kívüli kortárs kommunikációban nagyok a különbségek.

A gyerekekkel való kommunikáció tekintetében ez a különbség eltűnik, férfiak és nők százalékra megegyező arányban beszélnek magyarul, illetve románul a gyerekeikkel. Ez azt a feltételezést erősíti, hogy a közösség tagjaiban a többségi nyelvi szocializáció belsővé tett normává vált, hiszen az egyébként a kisebbségi nyelvátváltathoz jobban ragaszkodó nők is hasonló arányban beszélnek gyerekeikkel a többségi nyelvátváltaton, mint a férfiak. Ez az adat is a kisebbségi nyelvátváltat pozícióinak megrendüléséről árulkodik.

A különböző beszédpartnerekkel való kommunikáció nyelve természetesen kisebb-nagyobb mértékben eltérő a három régióban is. Ezt mutatja be a következő három táblázat, melyek a 202. (szülők), a 204. (testvérek) és a 206. (egykorúak) kérdésre kapott válaszok adatait tartalmazzák.

202. Magyarul vagy románul beszél-e többet az apjával?
– a válaszadók százalékában

%	többet magyarul			egymódul			többet románul		
	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.
Szeret n=69	41	80	100	24	8	0	35	12	0
Tatros n=66	37	81	92	26	11	0	37	8	8
Tázló n=60	66	88	80	17	0	20	17	12	0

**204. Magyarul vagy románul beszél-e többet a testvéreivel?
– a válaszadók százalékában**

%	többet magyarul			egymódul			többet románul		
	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.
Szeret n=67	25	52	92	13	13	4	62	35	4
Tatros n=65	18	76	87	31	12	13	50	12	0
Tázló n=55	47	88	74	20	6	4	33	6	22

**206. Magyarul vagy románul beszél-e többet azokkal,
akikkel egyidős a faluban? – a válaszadók százalékában**

%	többet magyarul			egymódul			többet románul		
	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.
Szeret n=63	13	52	92	27	35	4	60	13	4
Tatros n=63	25	77	76	31	9	24	44	14	0
Tázló n=59	22	83	69	50	6	9	28	11	22

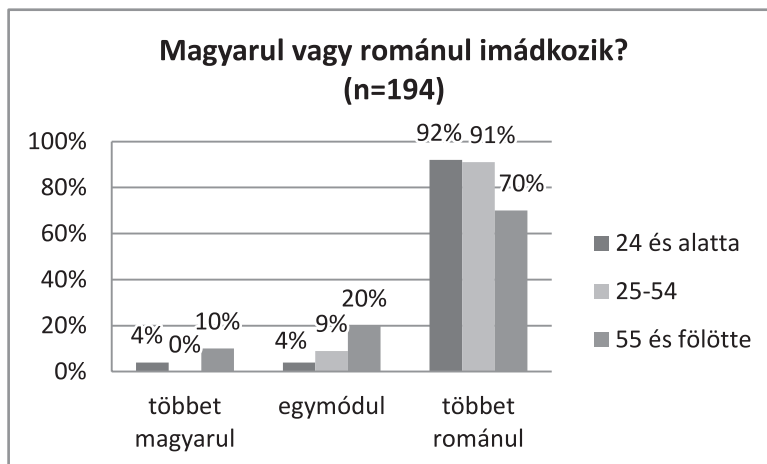
A magyar nyelv térvesztése az adatközlők életkorának csökkenésével párhuzamosan a Szeret mentén a legnagyobb, tehát a fiatalabb generációk körében itt a legnagyobb fokú a magyar nyelv visszaszorulása. Mindhárom kérdés esetében a Szeret mentén jelölte meg a legkevesebb középkorú válaszadó a többet magyarul kérdést, és a tendencia fordítottja is majdnem hasonló következetességgel érvényes a *többet románul* válaszok tekintetében. (Egyedüli kivételként a 206. (kortárs) kérdés esetében nem haladja meg a Szeret menti válaszok aránya a Tatros mentiekét – ez esetben viszont jóval nagyobb az *egymódul* válaszok aránya a Szeret mentén, mint a Tatros mentén.)

A Szeret mentén a fiatal és a középkorú generációk tehát egyértelműen és jelentősen kevesebb kommunikációs helyzetben használják a magyar nyelvet, mint a másik két régió hasonló korú beszélői (az idősek viszont hasonló vagy kissé mértékben a másik két régió átlagát meg is haladó arányban jelölték meg a *többet magyarul* választ). Ezek az adatok is visszaigazolják azt a megállapítást, miszerint a Szeret menti régióban nagyobb mértékben jelen vannak a nyelvcsere

kísérő nyelvi-nyelvhasználati jelenségek; a fiatal és a középgenerációs beszélők körében nagyfokú a kisebbségi nyelvváltozat térvesztése. Az, hogy az idősek körében ez nem jellemző, arra utal, hogy a nyelvcsere e régióban a Moldvában átlagosan jellemzőnél gyorsabban folyik le. A modernizálódással járó társadalmi-gazdasági változások az e régióban található közösségek életét befolyásolták leginkább: itt a legnagyobb az iskolázottság, innen járnak relatíve legtöbbször rendszeresen a közösségen kívülre tanulni vagy dolgozni. A fenti adatok értelmezhetőek úgy, hogy ezek a társadalmi tényezők összefüggést mutatnak a nyelvhasználat változásaival.

A családon belüli kommunikáció esetében a Tatos mentiekhez képest a Tázló menti középkorúak kicsit többen, a Tázló menti fiatalok pedig lényegesen többen jelölték be a *többet magyarul*, és kisebb mértékben a *többet románul* válaszokat, ami arra utal, hogy a Tázló menti régióban kevésbé előrehaladott a nyelvcsere-folyamat. Ez a tendencia a kortárs kommunikáció esetében (206. kérdés) nem érvényesül: viszonylag kicsi a különbség a két régió fiataljai között. Ugyanakkor a Tázló mentén rendkívül sok fiatal (50%) adta meg azt a választ, hogy *egymódot* használja mindkét nyelvet a kortárs kommunikációban. Ezt az adatot is figyelembe véve általánossá válik az a jellemző, hogy a Tázló menti falvakban a fiatalok kommunikációjában inkább jelen van a magyar nyelvváltozat, mint a Tatos mentiek esetében. Míg tehát a presztízsvizonyok szempontjából a két régió között csak igen csekély különbségek mutatkoztak, a kisebbségi nyelvváltozat használatának szempontjából a földrajzilag a másik két régiótól erőteljesebben elkülönülő és a magyar nyelvi tervezési folyamatokból az adatfelvétel időpontjáig teljesen kimaradó Tatos menti falvak kismértékben elmaradtak a Tázló menti falvaktól.

A 209. kérdés (melyik nyelven imádkoznak (többet) a megkérdezettek) implikálja az egyházi nyelvhasználat témakörét is (l a 4.4.1. fejezetet).

A grafikonból kitűnik, hogy – ellentétben minden eddigi kommunikációs szituációval – már a legidősebb korosztály is nagy többséggel adta meg a *többet románul* választ, ami aztán a közép- és a fiatal generációk között általánossá válik. Az idősebb korosztályok köreiből tapasztalható részleges magyarnyelvűség a „magyarok”, a már említett kántortanítók hagyományára vezethető vissza. 1945–46-ban, amikor a Magyar Népi Szövetség a magyar nyelvű oktatás ügye mellett az anyanyelvű liturgia bevezetésének ügyét is felkarolta, éppen a hajdani parasztkántorokból toborozták a szervezet helyi vezetőit (Pozsony 2005: 88).

Mint ahogy az a következő táblázat adataiból látható, a XX. század második felében születettek körében azonban már szinte teljes mértékben eltűnt a magyar nyelvű vallásgyakorlás hagyománya, így a magyar nyelvű ima is. A kommunizmus évtizedeiben ugyanis a román vezetés tulajdonképpen támogatta a moldvai római katolikus püspökség tevékenységét, cserébe azért, hogy az egyház elősegítette a román nemzeti homogenizáció eszméjét (i. m. 87).

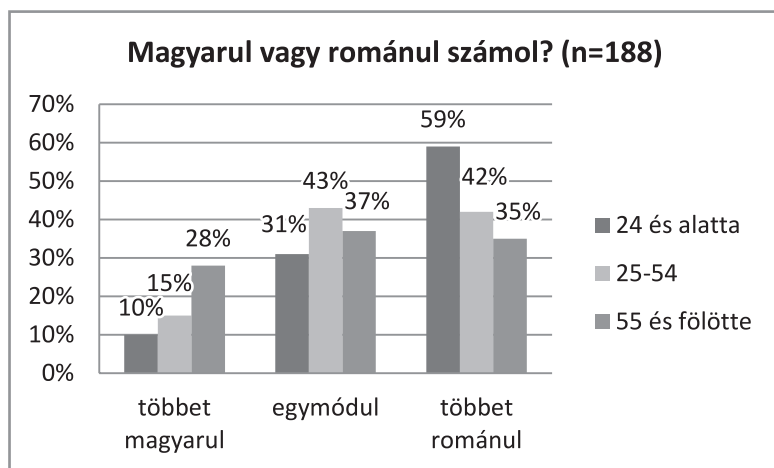
209. Magyarul vagy románul imádkozik? – a válaszadók százalékában

%	többet magyarul			egymódul			többet románul		
	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.
Szeret n=70	6	0	7	0	16	7	94	84	86
Tatros n=64	0	0	8	0	0	21	100	100	71
Tázló n=60	6	0	16	11	12	32	83	88	52

Megfigyelhetjük, hogy a Tázló mentéről származnak a kisebbségi nyelvhasználat szempontjából legkedvezőbb adatok: itt az idősebb beszélők majd fele tud – és szokott – magyarul is imádkozni, és a fiatalabbak között is itt található a legtöbb olyan beszélő, aki magyarul (is) imádkozik. A lészpedi magyar nyelvű vallásosság komoly hagyományaira utal az, hogy a lészpediek 1946-ban népszavazást rendeztek a liturgia nyelvének kérdésében, és ezen 310 : 92 arányban a magyar nyelvű liturgia mellett tették le voksukat (i. m. 89). Az, hogy az adatok szerint a fiatalok és a középkorúak között – nagyon kis számban – a Szeret mentén is vannak olyanok, akik szoktak magyarul imádkozni, talán a Moldvai Csángómagyarok Szövetségének (MCSMSZ) rendszerváltozás utáni tevékenységével van összefüggésben: a Tatros mentén, ahol a magyar nyelv, a magyar nyelvű oktatás és a magyar nyelvű vallásgyakorlás kérdései lényegében nem merültek fel oly módon, hogy az a beszélőközösség tagjait érintette volna, nincsen egyetlen olyan középkorú vagy

fiatalabb adatközlő sem, aki arról számolt volna be, hogy szokott magyar nyelven imádkozni.

A 210. kérdés arra vonatkozott, hogy az adatközlők milyen nyelven számolnak.

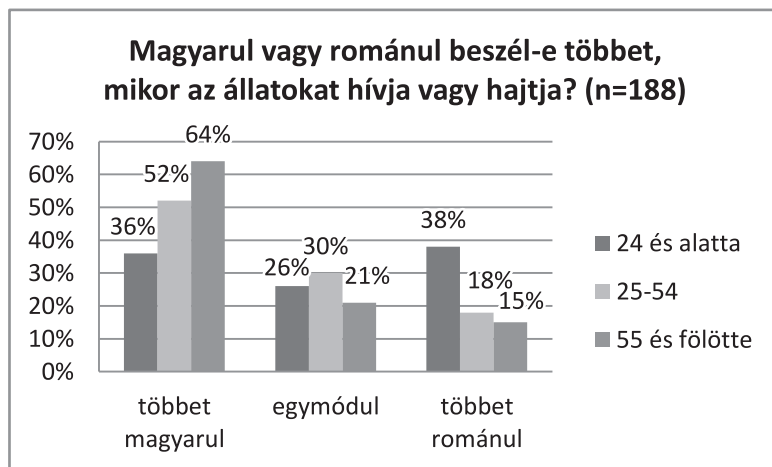
Az e táblázatból kiolvasható talán legszembetűnőbb jelenség az, hogy – összehasonlítva az eddigi kérdésekkel – e tekintetben sokkal kiegyenlítettebb a nemzedékek nyelvhasználata. A mindig megfigyelhető generációs különbségek természetesen itt is jelen vannak, de egyrészt meglepő módon több a „többet románul” választ megadó idős adatközlő, mint az eddigi kérdések esetében, másrészt viszont sok az olyan fiatal adatközlő, aki a *többet magyarul* vagy az *egymódul* választ jelölte meg. Az idősebb adatközlők esetében a *többet románul* válaszok nagy száma talán arra vezethető vissza, hogy a – román nyelvű – iskolai nyelvhasználatnak a számok használata szerves része volt, és az iskolai gyakorlat kihat a későbbi nyelvhasználatra is. A fiatalabb generációk számolási szokásait pedig az magyarázhatja, hogy az alapvető számok állandóságuknál fogva a szókincs legstabilabb rétegei közé tartoznak, s ezért a nyelvcsere-szituációban is viszonylag hosszú ideig használatban maradhatnak.

210. Magyarul vagy románul számol? – a válaszadók százalékában

%	többet magyarul			egymódul			többet románul		
	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.
Szeret n=67	19	20	30	31	44	35	50	36	35
Tatros, n=61	0	12	19	13	40	48	87	48	33
Tázló n=60	11	12	32	44	47	32	45	41	36

A regionális különbségek esetében egyrészt szintén kiegyenlítettebb nyelvhasználati szokások olvashatók ki a fenti táblázatból, azaz az egyes régiók közti különbségek valamivel kisebbek, mint az eddigi esetekben voltak. Másrészt néhány meglepő adatot is tartalmaz a táblázat. A legszembetűnőbbek a Szeret menti fiataloknak és középkorúaknak a kisebbségi nyelvhasználat szempontjából viszonylag jó eredményei.

Sok szempontból hasonló eredményeket mutatnak a 211. kérdésre (*Magyarul vagy románul beszél, mikor az állatokat hívja vagy hajtja?*) adott válaszok is:

Mivel az állattartás és az állatokkal való munka a hagyományos moldvai rurális életmód szerves részét képezi, és mint ilyen a kisebbségi nyelvváltozathoz szorosan kötődik, nem meglepő, hogy az állatok hívogatásának és noszogatásának nyelve még a fiatal generációk körében is legalább felerészben, az idősebb generációk körében pedig egyértelműen a magyar nyelv. A számolás nyelvéhez hasonlóan itt is érzékelhetők a változások, melyeknek üteme azonban lassú. A regionális

különbségek pedig szintén azt mutatják, hogy a Szeret mentén meglepően sokan adták meg a *többet magyarul*, illetve az *egymódul* válaszokat.

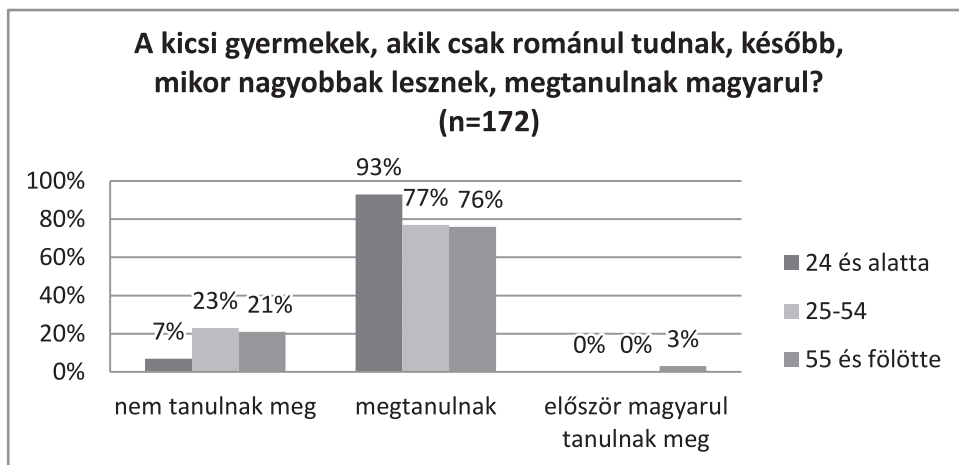
211. Magyarul vagy románul beszél, mikor az állatokat hívja vagy hajtja?

%	többet magyarul			egymódul			többet románul		
	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.
Szeret n=65	47	41	54	18	36	31	35	23	15
Tatros n=64	13	58	64	27	25	28	60	17	8
Tázló n=76	45	59	76	33	29	4	22	12	20

Míg tehát a különféle kommunikációs partnerek tekintetében a három régió különbségei egyértelműen és minden esetben tendenciaszerűen megmutatkoztak, a számolás és az állathívogatók esetében más a helyzet. Mivel ezek a kérdések a nyelvhasználatnak olyan aspektusaira kérdeztek rá, amelyek nyelvcsere-szituációban a visszaszoruló nyelv „utolsó bástyái”-t jelentik, nem meglepő, hogy a korábbi kérdések esetében mérhető különbségek kisebbek vagy hiányoznak. A nyelvhasználat ezen színtereit még nem érték olyan mértékben el a nyelvcsere-folyamat következményei, hogy a kisebbségi nyelvváltozatnak a Szeret menti falvakra jellemző nagyobb fokú térvesztése egyértelműen kirajzolódhatott volna.

3.2.10. A nyelvi szocializációval kapcsolatos vélekedések

Az előző fejezetekben részletesen bemutattuk a moldvai kisebbségi nyelvi szocializáció stratégiáit. A 212. kérdés lényegében a késleltetett magyar nyelvi szocializáció stratégiájának működését „ellenőrzi”. Megfogalmazásában implikálja azt a kutatói tapasztalatot, hogy a kicsi korban román egynyelvű beszélők tinédzserkorukra valamilyen mértékben kétnyelvűvé válnak: *A kicsi gyermekek, akik csak románul tudnak, később, mikor nagyobbak lesznek, megtanulnak magyarul? Ha igen, hány évesen?* A kérdés tulajdonképpen annak kiderítésére irányul, hogy a beszélőközösségek tagjai a késleltetett másodnyelvű szocializációnak az elmúlt évtizedekben-években kialakult gyakorlatát mennyire tartják a jövőben is működőképesnek. Az összes megkérdezett körében a következő eredmények születtek:

A megkérdezettek elsőprő többsége úgy vélekedik, hogy a román egynyelvű kisgyermek idősebb korokban kétnyelvűvé válnak. A legidősebb és a középgenerációk nagyjából hasonló, 75% körüli arányban vannak ezen a véleményen. A fiataloknak ellenben több mint 90%-a vélekedik így. A legnagyobb arányban köztük vannak ugyanis olyanok, akiknek saját nyelvi szocializációja már ilyen módon történt: az elmúlt huszonöt évben, mint arra korábban rámutattunk, minden moldvai beszélőközösségben gyakorlattá vált a késleltetett kisebbségi nyelvi szocializáció.

A következő táblázat azt mutatja be, hogy hány éves korra teszik az adatközlők a „magyar nyelvtudás kialakulását”, tehát a közösségben elvárt magyar nyelvi kompetencia megszerzését. Az adatok a válaszoló adatközlők száma szerint kerülnek megjelenítésre:

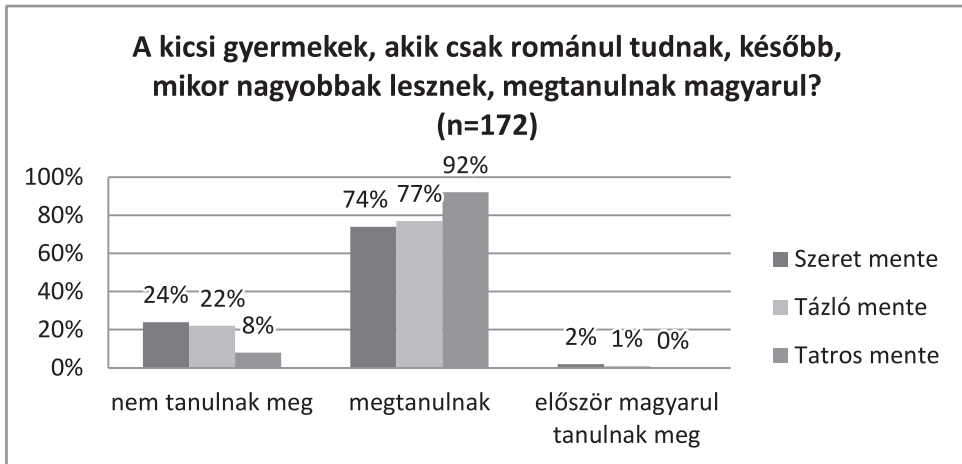
magyar nyelv elsajátításának ideje (év)	24 és alatta	25-54	55 és fölötté	összesen
1			1	1
2		4	4	8
3	3	4	5	12
4	3	2	1	6
5	4	3	4	11
6	1	3	2	6
7	2	4	7	13
8	1	3	1	5
10	2	4	2	8

11			1	1
12	1		2	3
13	1			1
14			1	1
16			1	1
18			1	1
n.a.	34	42	51	127
összesen	52	69	84	205

Két életkori „súlypont” határozható meg. Az egyik a 2-3 éves kor. Ez tulajdonképpen az elsődleges nyelvi szocializáció ideje, e szerint tehát a magyar nyelv elsajátítása a románéval párhuzamosan, vagy ahhoz képest kis mértékben késleltetetten folyik. Jellemzően az idősebb és a középső generációk tagjai adták meg ezt a választ. Viszonylag sokan teszik a magyar nyelv elsajátításának idejét 5-7 éves kor közé, ami már mindenképpen késleltetett kisebbségi nyelvű szocializációt jelent. Ugyanakkor a válaszok kis száma és viszonylag jelentős szórása arra a bizonytalanságra is utal, amely a kérdést a beszélők körében övezi.

A késleltetett kisebbségi nyelvű szocializáció létezésében tehát „hisz” a beszélőközösség, arról azonban, hogy ez mikor következik be, megoszlanak a vélemények. Az, hogy ilyen magas a 2-3 éves kort megjelölők aránya, arról is tanúskodhat, hogy az adatközlők nem, vagy nem tökéletesen értették meg a magyar nyelven megfogalmazott, viszonylag komplex kérdést; hiszen előbb olyan kérdésre válaszoltak, amely implikálta, hogy a kisgyermek nem tudnak magyarul, majd igen nagy százalékban mondták azt, hogy két-három éves korban tanulnak meg, ami nyilvánvaló logikai bukfcenc. Mindez arról a már tematizált jelenségről árulkodik, hogy a metanyelvi reflexiók tekintetében a közösségek vélekedései igen széttartók és bizonytalanok.

A regionális különbségeket az alábbi grafikon foglalja össze:

A Tatros mentén nagyobb azoknak a beszélőknek az aránya, akik szerint az egynyelvű kisgyermekek később kétnyelvűvé válnak. Ez ellentmondani látszik az eddigi adatoknak, érdemes tehát közelebbről is megvizsgálni, hogy milyen adatok állnak a diagram mögött. A következő táblázatok az egyes beszélőközösségekben rögzített adatokat mutatják be (válaszok száma szerint):

Szeret mente	nem tanulnak meg	megtanulnak	először magyarul tanulnak meg	nincs adat	összesen
Bogdánfalva	3	13	1	2	19
Klézse	1	16		1	18
Diószén	3	15			18
Trunk	9	5		1	15
összesen	16	49	1	4	70

Tázló mente	nem tanulnak meg	megtanulnak	először magyarul tanulnak meg	nincs adat	összesen
Léziped	4	15		1	20
Frumósza	2	10	1	1	14
Pusztina		17		1	18
Szolonca	4			1	5
Szerbek	2	1		1	4
összesen	12	43	1	5	61

Tatros mente	nem tanulnak meg	megtanulnak	először magyarul tanulnak meg	nincs adat	összesen
Újfalu	1	14		4	19
Szitás		4		15	19
Bahána		14		4	18
Szalánc	3	14		1	18
összesen	4	46		24	74

A táblázatokból kiderül, hogy mindhárom régióban azoknak a falvaknak a lakói vélekednek negatívan a kisebbségi nyelv késleltetett elsajátításával kapcsolatban, ahol a nyelvcsere már előrehaladottabb: Trunkon, Szolonckán és Szerbeken többségben vannak azok, akik szerint nem működik a jelenlegi kisgyermek generációja esetében a késleltetett másodnyelvű szocializáció modellje. Bár Szaláncon is többen vélekednek így, mint a többi Tatros menti faluban, mégis erős kisebbségben marad ez a vélemény. A Tatros menti falvak eredményének eltérését a másik két régió eredményeitől tehát a szalánciak meglepően pozitív vélekedései magyarázzák. Annak ellenére, hogy Szaláncon a fiatalok már nemigen beszélnek magyarul (gyerekeivel mindössze 1 adatközlő beszél többet magyarul, 3 egymódul, 12 többet románul, az unokákkal a 11 válaszoló mindegyike többet románul), igen nagy azoknak az aránya, akik azt gondolják, a kisebb gyerekek megtanulnak még magyarul.

A többi Tatros menti faluban is nagyobb az így vélekedők aránya. Ezek a falvak egymással szoros kapcsolatban vannak, és nincs a közvetlen közelükben olyan kétnyelvű közösség, ahol a magyar nyelvhasználat még élő valóság, de a nyelvcsere már előrehaladottabb fázisban van. Így a jövőre vonatkozó vélekedéseket a másik két régióban tapasztalhatónál nagyobb mértékben határozzák meg a jelenlegi szocializációs gyakorlatból levont tapasztalatok. Ez egy lehetséges magyarázata a Tatros menti közösségek kiemelkedő eredményeinek.

3.3. Az eredmények összefoglalása

Ebben a fejezetben arra a kérdésre kerestem a válaszokat, hogy milyen aspektusokban különböznek, különbözhetnek az egyes beszélőközösségek nyelvhasználati szokásai, nyelvvel kapcsolatos attitűdjei. Ennek érdekében 205 adatközlő válaszait vizsgáltam. A regionális különbségek feltárását három jól elkülöníthető régióból kiválasztott 13 beszélőközösség vizsgálata tette lehetővé. A következő fontos megállapítások születtek:

1. A Szeret menti beszélők iskolázottsági mutatói meghaladják a másik két régió beszélőinek hasonló mutatóit.
2. Magyar iskolát vagy osztályt az idősebb generáció tagjai közül mindhárom régióban kevesen végeztek. A Tatros mentiek számára azonban a rendszerváltozás óta az adatfelvétel időpontjáig nem nyílt lehetőség bármilyen magyar nyelvű oktatási tevékenységben való részvételre. Ez a magyar nyelvű iskolázottságot mérő adatok elemzése során is megmutatkozott.
3. A Szeret menti beszélők közül valamivel többen dolgoznak a beszélőközösségen kívül. Ez azt is jelenti, hogy relatíve itt a legnagyobb (de itt is 20% alatti) az olyan nem iskolás beszélők aránya, akik rendszeresen a többségi román nyelv által uralt környezetben mozognak.
4. Magyar nyelvterületen leginkább a Tatros menti közösségek tagjai dolgoztak vagy dolgoznak, majdnem minden harmadik beszélőnek van magyarországi, körülbelül ugyanannyinak erdélyi munkavállalási tapasztalata. A Tázló mentieknek inkább erdélyi, a Szeret mentieknek pedig inkább magyarországi munkavállalási tapasztalataik vannak.
5. A moldvai nyelvváltozatok presztízse mindhárom régióban viszonylag alacsony. A presztízsvizonyok csak részben tükrözik a régiók nyelvi állapota, nyelvhasználati jellegzetességei közötti különbségeket.
6. A kisebbségi nyelvi kompetenciáról szóló vélekedések tekintetében hasonlóan kicsik a különbségek az egyes régiók beszélői között. Ugyanakkor az egyes falvak között esetenként jelentős eltérések is előfordulhatnak.
7. A Szeret mentén a fiatal és a középkorú nemzedékek jelentősen kevesebb kommunikációs helyzetben használják a magyar nyelvet, mint a másik két régió hasonló korú beszélői; nagyobb mértékben jelen vannak a nyelvcséret kísérő nyelvi-nyelvhasználati jelenségek; a fiatal és a középgenerációs beszélők körében nagyfokú a kisebbségi nyelvváltozat térvesztése. A másik két régió között is tapasztalhatók különbségek: a Tatros menti falvak a kisebbségi nyelvváltozat használatának mértékében elmaradtak a Tázló menti falvaktól.
8. Olyan kommunikációs helyzetekben, ahol a várakozásoknak megfelelően a kisebbségi nyelv visszaszorulásának mértéke egyelőre kisebb, a régiók közti különbségek is elmosódottabbak.

A gazdasági és szociokulturális jellemzők a várakozásoknak megfelelően fontos szerepet játszanak a nyelvhasználati szokások alakulásában: a beszélőközösségek képzettsége, mobilizációs lehetőségei összefüggést mutattak a nyelvről szóló vélekedésekkel vagy/és a nyelvhasználati szokásokkal. Az egyes régiók

közti különbségek a valós nyelvhasználati szokásokban nagyobbak, mint a vélekedések tekintetében. A legmarkánsabb különbségek azoknál a nyelvhasználati kérdéseknél bontakoztak ki, amelyek arra kérdeztek rá, hogy az adatközlők melyik nyelvet használják különféle kommunikációs partnerekkel való kommunikáció során. A vélekedéseket kutató kérdések esetén szintén kirajzolódottak a különbségek, de ezek általában kisebb mértékűek voltak. Ez is arra a korábban már említett jelenségre utal, hogy a nyelvcsere-szituációban a valós nyelvhasználat jellemzői alapján kirajzolódó kép nem feltétlen és teljes mértékben vág egybe a nyelvvel kapcsolatos beszélői vélekedések alapján felvázolható képpel: a gyors nyelvi, nyelvhasználati változásoknál lassabban változik a beszélőkben a nyelvhasználati szokásokról élő kognitív kép, azaz a beszélők a múlt és a jelen nyelvhasználati gyakorlatát a jövőben is alkalmazhatónak vélik.

Az eddigi eredményekre épülő záró fejezetnek két fontos célkitűzése van. Az egyik annak meghatározása, hogy a három vizsgált régió beszélőközösségei a nyelvcsérének melyik fázisában vannak. E feladat végrehajtásához adottak egyrészt a feldolgozott adatsorok, másrészt felhasználok egy, a nyelvcsere visszafordítására kidolgozott nyelvi tervezési elméletet is. A fejezet másik célja pedig annak megfogalmazása, hogy milyen nyelvi tervezési lépések milyen módon kivitelezve és milyen mértékben kínálnak reális esélyt a nyelvcsere folyamatának lassítására, megállítására, végső soron pedig visszafordítására.

4. A magyar nyelv revitalizációjának lehetőségei Moldvában

4.1. Fishman preskriptív elemeket is tartalmazó modellje a nyelvcsere visszafordítására

Joshua Fishman a nyelvcsere visszafordítására irányuló nyelvi tervezési elmélet és alkalmazásának első tapasztalatait az 1990-es években mutatta be (Fishman 1991, 1993; Fishman szerk. 2001). Elmélete átfogó és úttörő jellege folytán világszerte meghatározó a nyelvi revitalizációs tevékenységek elméleti megalapozásánál (vö. Gál 2010: 28). Magam olyan programként tekintek rá, amely elméleti megalapozottsággal nyit utat gyakorlati tevékenységek, a róluk való gondolkodás felé. Az elmélet kontextusa a következő módon vázolható föl (alábbiakhoz vö. Bodó 2004c):

A nyelvi tervezés korai paradigmája szerint a beavatkozás célja az önállóan élő afrikai, ázsiai és közel-keleti államokban a standard változatot érintő és a helyi viszonyoktól általában független nyelvi tervezési lépések megfogalmazása volt (Blommaert 1996, Ricento 2000, Tollefson 2002). Később a tevékenység kibővülésével és a diszciplína fejlődésével egyéb nyelvváltozatok funkcionális viszonyrendszerének értelmezése és alakítása is jellemzővé vált.

A nyelvi tervezés klossi felosztása szerint (státusz- és korpusztervezés, Kloss 1969) ugyanakkor a fishmani elmélet az előbbihez, tehát a státustervezéshez rendelhető hozzá (Fishman 1991: 32). Kloss klasszikus recepciója során a státustervezés már nem csupán az adott nyelvváltozat hivatalos státusának meghatározását jelenti, hanem felölel minden olyan nyelvi tervezési tevékenységet, amely nyelvhasználati funkciókhoz nyelvváltozatokat rendel hozzá (Cooper 1989: 32).

A fishmani modellben a nyelvi tervezés célja a státustervezés ilyen módon kiterjesztett értelmének megfelelően a veszélyeztetett nyelvváltozat egyre több nyelvhasználati funkcióhoz való hozzárendelése. Az elmélet bármely nyelvváltozat viszonyrendszerében elősegíti a nyelvhasználati funkcióknak a nyelvváltozatokhoz való hozzárendelését. A veszélyeztetett nyelv revitalizációját a közösség mindennapi nyelvi praxisának a befolyásolásával kísérli meg elérni. A diglosszia fishmani értelmében ugyanis a két nyelv állandósága és viszonyuk stabilitása biztosíthatja a társadalmi kétnyelvűség (és így az alárendelt nyelv) stabilitását.

Az elmélet összefoglalójának tekinthető, a földrengések intenzitásának mérésére alkalmazott Richter-skála analógiájára létrehozott skálát (*korosztályok közötti kommunikációs töréspontok minősített skálája*) kutatócsoportunk tagjai már több ízben felhasználták a moldvai terepmunkák eredményeinek elemzésére

(Bodó–Heltai–Tarsoly 2003, Bodó 2004c, Heltai 2006). A skála a beszélőközösségek nyelvének veszélyeztettségi fokozatát méri. A veszélyeztettség mértéke az elsőtől a nyolcadik fokozat felé haladva nő. A táblázat terminológiájában az X nyelv jelenti a veszélyeztetett kisebbségi nyelvváltozatot, míg az Y nyelv az a domináns nyelv (nyelvváltozat), amely a közösségben a visszaszoruló X nyelv helyét átveszi.

**A nyelvcsere megfordításának fokozatai:
a korosztályok közötti kommunikációs töréspontok minősített skálája**

I. A nyelvcsere megfordítása a diglosszia elérése által

- 8. fokozat:** A nyelv rekonstrukciója és/vagy individuális elsajátítása a felnőttkorban.
- 7. fokozat:** Kulturális interakció az X nyelven, elsősorban a közösség X-et beszélő idősebb generációjának bevonásával.
- 6. fokozat:** Az X-et beszélő, intergenerációsan folytonos közösség létrehozása a családi élet, területi koncentráció és a környező intézetek közötti kapcsolat kiépítésével és hangsúlyozásával: az anyanyelv átadásának alapja.
- 5. fokozat:** Írásbeliség a közösségi iskolák révén, amelyek a kötelező oktatás követelményeinek való megfelelést nem tekintik céljuknak.

**II. A nyelvcsere megfordítása a diglosszia meghaladása által
(annak elérését követően)**

- 4.a fokozat:** Iskolák, amelyek az X csoport ellenőrzése alatt állnak, és amelyek a kötelező oktatás helyett látogathatók.
- 4.b fokozat:** Az Y csoport ellenőrzése alatt álló iskolák az X csoporthoz tartozó tanulók számára.
- 3. fokozat:** Helyi/regionális munkahely mind az X-et, mind az Y-t beszélők körében.
- 2. fokozat:** Helyi/regionális tömegtájékoztatás és közigazgatási szolgáltatások.
- 1. fokozat:** Munkahely, tömegtájékoztatás, oktatás és közigazgatás magasabb és nemzeti szinten.

(Fishman 1991: 395)

Az egyes fokozatok részletes áttekintése előtt kiemelendő a skálának néhány meghatározó tulajdonsága:

A skála elsődleges célja nem a nyelvi helyzet felmérése, kategorizálása és leírása, tehát nem csupán deskriptív eszközről van szó. Sokkal inkább nevezhető egy olyan cselekvési terv vázának, amely preskriptív szempontokat fogalmaz meg a nyelvcserre visszafordításához (Fishman 1993: 71). Alkalmazása feltételezi tehát az adott nyelvcserre-szituáció pontos ismeretét, mely nélkül az elmélet alkalmazhatósága természetesen megkérdőjeleződik.

A skála két fő szakaszra oszlik. Az első szakasz (8–5. fokozatok) legfontosabb célja a tágabb értelemben vett diglosszia megteremtése. A második szakasz (4–1. fokozatok) pedig a diglossziás állapot elérése után a kisebbségi nyelvváltozat használati körének kibővítését célozza.

Nagyon fontos szerep jut az elméletben a sorrendiségnek. A skála egyes pontjaiból következő nyelvi tervezési lépések egymással nem cserélhetők fel, tehát a skála kvázi-implikációs jellegű: ha egy közösség nem lépésről lépésre halad a skála fokozatainak felfelé, a nyelvcserre visszafordítása sikertelenné válhat.

Hangsúlyos az is, hogy az adott közösség maga halad a skála fokozatainak felfelé. A revitalizáció csak akkor lehet sikeres, ha a nyelvcserre megállításának és megfordításának igénye a közösségekben, a közösségekben belül artikulálódik. A nyelvi tervezés feladata nem lehet más, mint a közösség igényének felkarolása, a cselekvés koordinálása. Ellenkező esetben a revitalizációs folyamat eleve kudarcra van ítélve.

Kiemelt jelentőségűnek tekinthető a 6. fokozat: az anyanyelv intergenerációs átadásának folytonossága, azaz hosszú távon is működő kisebbségi nyelvi szocializációs stratégia nélkül nem képzelhető el a revitalizáció sikere. Ez azt is jelenti, hogy a fishmani modell végső soron az elsődleges nyelvi szocializáció folyamatainak befolyásolását is célul tűzi ki: a kisebbségi nyelv intergenerációs továbbadása nem képzelhető el enélkül. De ez a befolyásolás nem következhet be direkt módon és/vagy a közösség támogatása nélkül.

Az elmélet három pilléren nyugszik tehát: 1. aktív, de a sorrendiséget betartó beavatkozást, valamint 2. közösségi igényt és közösségi kezdeményezéseket feltételez, továbbá 3. a családon belüli nyelvtanítás folytonosságát tartja a siker kulcsának. Bár Fishman elmélete koherens és megvalósítási tapasztalatokkal többszörösen is megtámogatott, a fenti tételek egyike sem maradt a szakirodalomban megkérdőjelezetlen. Annál is inkább, mert a nyelvi revitalizáció sikere mindig relatív, egyedül üdvözítő út az eddigi tapasztalatok alapján nincs (Gál 2010: 168–169).

4.2. A modell alkalmazásának lehetőségei a moldvai nyelvcsere leírásában és visszafordításában

A továbbiakban a korábbi fejezetek eredményeinek felhasználásával megvizsgálom, hogyan (hol) helyezhetők el a moldvai magyar beszélőközösségek a fishman skála rendszerében.

4.2.1. *A 8. fokozat: A nyelv rekonstrukciója és/vagy individuális elsajátítása a felnőttkorban – néhány megjegyzés a román egynyelvű katolikus falvakkal kapcsolatban*

Ez a fokozat egy olyan nyelvi helyzetre vonatkozik, amikor a nyelvcsere már befejeződött, tehát a kisebbségi nyelvváltozat teljesen kiszorult a nyelvhasználatból. Az általunk vizsgált beszélőközösségek mindegyikéről elmondható, hogy a nyolcadik fokozattal nem írhatók le, hiszen mindenhol találkozunk a kisebbségi nyelvváltozatot is beszélő adatközlőkkel. Ugyanakkor a moldvai katolikus falvak többségének nyelvi helyzete ebben a fokozatban értelmezhető. Tánczos Vilmos már említett becslései alapján a moldvai katolikusok körülbelül 20%-a lehet ma kétnyelvű; a „Moldva területén élő közel negyedmillió csángó népcsoport nagyobbik része mára teljesen elrománosodott” (2011: 107).

Tévedés lenne tehát azt hinni, hogy a moldvai magyar közösségek nyelvcsereje az utóbbi 20-30 évben indult meg. Tánczos Vilmos korabeli híradásokra hivatkozva arról beszél, hogy a déli csángó Szeketura és az északi Jugán, Balusest, Bargován és Szabófalva falvakban már 1930 körül megindult a nyelvcsere folyamata, sőt mintegy 40 kisebb székelyes falu a Szeret, a Tatros és a Tázló terében már ekkor is erősen elrománosodott (Tánczos é.n. [1999]: 21).

A harmincas években folyamatban lévő nyelvcsere még bizonyosan nincs összefüggésben a huszadik század második felének gyors társadalmi-gazdasági változásaival. Moldva lakosságának korábban már elemzett erős regionális identitását tekintve nem valószínű az sem, hogy a változások a történelmi változásokkal, Erdély Romániához kerülésével volnának kapcsolatban.

Annál is inkább így van ez, hogy már a 19. századi magyar utazó értelmiségiek leírásai is tesznek említést a moldvai falvak kétnyelvűségéről, arról, hogy a déli területeken is jellemző már, hogy a „férfiak jobbra az oláh nyelvet is beszélik,…” (Jerney János 1844-ből, idézi Tánczos 2006: 37). Sőt, az északi csángó falvak esetében már ekkor kivehető a leírásokból a folyamatban lévő nyelvcsere:

A Szabófalva környéki északi csángó falvak (Tamásfalva, Dsidafalva, Domafalva, Lakosfalva) kapcsán viszont Gegő már arról tudósít, hogy ezek „nyelv, öltözet és minden szokásaikra nézve igen oláhosodnak: minek egyik fő oka a magyar papok hiánya; mert jelenleg is a románi kerületben keblezett magyar plébániákban olasz missionáriusok lelkészkednek (Gegő 1838: 24). Megállapításait pár év múlva Jerney is megerősíti: Szabófalvában neki még arról panaszkodnak, hogy noha a lakosság egyáltalán nem tud románul „lelki pásztoruk magyarul nem tud, oláhul gyóntat”, ellenben a Szeret túlsó partján már más a helyzet: „Tamásfalva, Dsidafalva, Miklósfalva, Dumafalva, mindannyi csángó faluk; de lakosi már alig, vagy éppen nem tudnak magyarul (Jerney 1844–45. I–II: I/30)” – írja (Tánczos 2006: 37).

Pontos adatokkal nem rendelkezünk a nyelvcsere korábbi folyamatairól, de a kirajzolódó kép azt sugallja, hogy Moldva egészét tekintve a nyelvcsere évszázadok óta jellemzője a nyelvi folyamatoknak; bizonyos közösségek akár 100-150 évvel korábban voltak olyan, vagy hasonló nyelvi állapotban, mint amit a korábbi fejezetek felvázoltak. Ezeknek a folyamatoknak az eredményeként ma tehát a moldvai katolikus közösségek jelentős részében már a román egynyelvűség a jellemző, ami a 8. fokozat nyelvi állapotának feleltethető meg.

A magyar nyelvi tervezés kérdéseivel kapcsolatos kutatások tudomásom szerint nem foglalkoztak a nyelvileg már teljesen asszimilálódott közösségekkel. Esetükben a nyelvi tervezés feladatáknak nem is a nyelvélénkítés, a revitalizáció jelölhető meg: a nyelvélesztés (a nyelvélénkítés és nyelvfelélesztés fogalmához vö. Borbély 2001: 21–22; a magyar és angol nyelvű fogalomhasználat összefoglalása: Gál 2010: 15–23), a teljes nyelvi rekonstrukció egészen más elméleti alapvetést és eltérő dimenziójú szellemi és anyagi befektetést feltételez. Borbély Anna Paulston (1994: 93) nyomán megjegyzi, hogy „az eddigi talán egyetlen teljeskörű, sikeres nyelvfelélesztés a héber esetében történt meg” (Borbély 2001: 22).

A kétnyelvűség és ezzel a kisebbségi nyelv valamilyen változatának a „feltámasztása”, legalábbis valamilyen fokú felélesztése nem feltétlen tartozik az utópiák világába. Ugyanakkor ez a lehetőség a már egynyelvű falvak esetében ma teljességgel elméleti, és minden bizonnyal a jövőben is az marad. Az elképzelés számos kérdést vet fel, hiszen ezekkel a közösségekkel kapcsolatosan nincsenek szociolingvisztikai ismereteink: nem ismerjük sem a közösségek kollektív nyelvi emlékezetét, sem az általuk hajdan használt magyar nyelvváltozatokat. Ezekben a falvakban a nyelvcsere visszafordítása a nyelvhasználattal, kétnyelvűséggel és a korábbi nyelvváltozat esetleges felélesztésével kapcsolatos vélekedések felmérése után a nyelv teljes újratanulásával kezdődhetne el, ami előfeltételezi a teljes nyelvi rekonstrukciót is. A nyelv individuális elsajátításának alapjául azonban nem szolgálhatnának az ezekben a falvakban hajdan beszélt nyelvváltozatok –

rekonstruálásukra a hiányzó korpuszok miatt nincs lehetőség. Helyettesíthetnék őket vagy a ma még kétnyelvű közösségek feltételezhetően igen hasonló nyelvváltozatai, vagy – és ez utóbbiak nagyobb valószínűséggel – az erdélyi, a magyarországi sztenderdizált nyelvváltozatok valamelyike. Tulajdonképpen egyik esetben sem beszélhetünk a hajdani nyelvváltozat rekonstrukciójáról (Fishman 1991: 255).

4.2.2. A 7. fokozat: A veszélyeztetett kisebbségi nyelvváltozatot (X-et) beszélő, társadalmilag egységes és etnolingvisztikailag aktív felnőtt közösség fenntartása

Ez a fokozat olyan nyelvi helyzetet jelent, amelyben a magyar nyelvű kommunikáció a tradicionális életformához erőbben kötődő, idősebb korosztályok körében – elsősorban az egymás közötti interakciók során – még jellemző. A kisebbségi nyelv használati értéke ebben az esetben erősen korlátozott, csekély számú szociolingvisztikai színtérhez kötött.

Moldvában egyértelműen ilyen beszélőközösség például a Diószén melletti Ketris; itt személyes tapasztalatom is az, hogy kizárólag a hatvan év felettiek között vannak még kétnyelvűek. Az előző fejezetben vizsgált falvak között is vannak olyanok, amelyek ebbe a kategóriába sorolhatók: a két kicsi Tázló menti falu, Szoloncka és Szerbek, de a másik két régió olyan beszélőközösségei is, amelyekben a fiatalokkal már nem készült interjú (Szalánc és Trunk). A fishmani fokozatban leírt nyelvi állapot árnyalható; Szolonckában és Szerbekben, vagy például Ketrisben a lakosságnak valóban csak a már legidősebb generációi beszélnek magyarul, míg Trunkon vagy Szaláncon még a középkorúak között is találunk magyarul is kommunikáló beszélőket. Ami mégis közös ezekben a helyzetekben – ami ezen beszélőközösségek mindegyikét a 7. fokozathoz sorolhatóvá teszi – az az, hogy a kisebbségi nyelvváltozat intergenerációs továbbadása (közösségi szinten) megszakadt, azaz a magyar nyelvű szocializációnak már semmilyen, a korábbi fejezetekben bemutatott késleltetett formája sem működik. A különbséget pedig annak tekintetében lehet felfedezni e falvak között, hogy ez az intergenerációs folytonosság hozzávetőlegesen mikor szakadhatott meg.

Szoloncka és Szerbek minden bizonnyal az a két beszélőközösség, amelyek a legközelebb kerültek a 8. fokozat nyelvi állapotához. A két beszélőközösségből összesen 9 adatközlőt kérdeztünk meg. Nem utolsósorban a magyar nyelvű kommunikáció nehézsége miatt hiányosak az innen származó adatsorok, mégis egyértelmű a belőlük kirajzolódó tendencia. (Ebben a két faluban magam is jelen voltam az adatközlők felkutatásánál és az interjúk elkészülténél, tehát személyes

tapasztalataim is vannak.) A 9 adatközlő közül csupán ketten tartoznak a középgenerációk kategóriájába (51 és 47 évesek), a többiek 55 évnél idősebbek. A két faluból a testvérekkel, a házastársakkal, a falubeli egykorúakkal, valamint a gyermekekkel való kommunikáció esetén a következő nyelvválasztási arányokat mutatják a válaszok (többet magyarul – egymódul – többet románul sorrendben értelmezendőek a számok): testvérekkel: 0 – 1 – 5; házastársakkal: 2 – 0 – 6; egykorúakkal: 0 – 1 – 7; gyermekekkel: 1 – 0 – 5. Kirajzolódik a tendencia, hogy a kisebbségi nyelv már a kortárs kommunikációban is csak marginális szerepet játszik. Ezekben a falvakban tehát tulajdonképp már a 7. fokozat által előírt, az idősebb korosztályok közötti kisebbségi nyelvi interakció is csak igen-igen korlátozottan teljesül.

Szaláncon például, amely falut szintén a nyolcadik fokozathoz sorolhatjuk, a fenti számok a következő eloszlást mutatják (összesen 18 adatközlő, 6 középkorú, 12 időskorú): testvérekkel: 8 – 4 – 3; házastársakkal: 8 – 2 – 6; egykorúakkal: 5 – 7 – 3; gyerekekkel: 1 – 3 – 12; unokákkal: 0 – 0 – 11.

Végül a harmadik régió hasonló helyzetű falujában, Trunkon a következő a helyzet (15 adatközlő, 2 fiatal, 6 középkorú, 7 időskorú): testvérekkel: 8 – 3 – 4; házastársakkal: 6 – 5 – 2; egykorúakkal: 5 – 5 – 3; gyerekekkel: 3 – 2 – 8; unokákkal: 0 – 2 – 6.

A három régió hasonló falvai között jól kivehető különbségek vannak: Szaláncon a kortárs interakciókban viszonylag kiegyensúlyozott a két nyelv szerepe. Trunkon, ahol fiatal adatközlőket is tudtak a terepmunkások találni, még inkább a kisebbségi nyelv használata jellemző a megkérdezettek kortárs kommunikációjában. A gyermekek, de különösen az unokák tekintetében azonban nyilvánvalóvá válik mind a két falu közti különbség (Szaláncon már a gyermekek, Trunkon inkább csak az unokákkal való beszédben válik szinte teljesen egyeduralkodóvá a román nyelv), mind pedig a hasonlóság: az intergenerációs folytonosság hiánya.

Mindhárom régióon belül található tehát olyan vizsgált falu, amely már a 7. fokozatba sorolható, a régiók egészükben azonban az előző fejezetek eredményei alapján nem sorolhatók (egyértelműen) ebbe a kategóriába.

4.2.3. A 6. fokozat: A veszélyeztetett kisebbségi nyelvváltozatot (X-et) beszélő otthon, család és közösség korosztályok közötti és területileg folytonos informális szóbeliségének elérése

A 6. fokozatban a cél a kisebbségi nyelvváltozat funkcióinak és beszélői létszámának kibővítésével a nyelvátadás korosztályok közötti folytonosságának megteremtése. Éppen emiatt kiemelt jelentősége van ennek a szakasznak: az intergenerációs

folytonosság teljesülésének hiányában a további fokozatokat érintő cselekvési tervek hatástalanná válnak. Ha tehát az anyanyelv átadása a legfiatalabb korosztályok számára nem biztosított, akkor a nyelvi tervezés elkerülhetetlen feladata olyan körülmények kialakítása, melyek között a nyelvátadás folytonossága újratermődhet: ellenkező esetben mindenféle nyelvi tervezés értelmét veszti.

A 6. fokozat alapja tehát a közösségnek azon szándéka, hogy létrehozza az intergenerációs folytonosságot: ennek a szándéknak a közösségből fakadónak kell lennie, ez szintén előfeltétele a sikernek. Ha a nyelvi tervezési lépések céljai legalább részben egybeesnek a közösség szándékával, akkor Fisman szerint a 6. fokozat elérése akár kormányzati intézmények támogatásának hiányában is lehetséges. A közösségen belüli nyelvi megnyilvánulásokat nem lehet és nem is kívánatos tehát kívülről, intézményes eszközökkel közvetlenül befolyásolni. A megvalósítás sikerének záloga pedig abban van, hogy a kétnyelvű beszélők mikroszociológiai kapcsolatrendszerének összes nyelvhasználati színterén kizárólagos szerepet kapjon a kisebbségi nyelvváltozat, mely esetben a többségi nyelv használata a makroszociológiai, azaz a közösségen kívüli társadalmi érintkezés területére „szorul vissza”.

A vizsgált kétnyelvű beszélőközösségek mindegyikében van kisebbségi nyelvű interakció az idősebb generációk körében. Emiatt a 7. fokozat követelményeinek tulajdonképpen mindegyik vizsgált beszélőközösség megfelel. Ugyanakkor az adatok azt mutatják, hogy a családon belüli intergenerációs nyelvátadás folytonossága ma már mindegyik faluban ritkaságnak számít. Ilyen módon a 6. fokozat követelményeit egyetlen vizsgált beszélőközösség sem teljesítené.

Mint arra azonban a korábbiakban rámutattunk, a családon belüli kisebbségi nyelvi szocializáció háttérbe szorulása illetve megszűnése paradox módon nem feltétlen jelenti a közösség egészét tekintve az intergenerációs nyelvátadás folyamatosságának megszűnését. A magyarázat a korábbi fejezetben részletesen tárgyalt késleltetett másodnyelvű szocializációs stratégiáknak a megjelenésében keresendő. Ezeknek a modelleknek közös sajátossága, hogy használatuk esetén a primér családi nyelvi szocializáció nyelve a román, és a gyermek nagyobb korban sajátítja el a magyar nyelvváltozatot.

Az ilyen módon szocializálódott beszélők nyelvhasználati jellegzetességei különfélék, közös jellemzőjük azonban, hogy nyelvi kompetenciájuk nem vetethető össze azokéval, akik primér kisebbségi nyelvű szocializációban részesültek. A kisebbségi nyelvváltozatot kevesebb kommunikációs helyzetben, kevesebb partnerrel és sokszor csak passzív módon használják (Bodó 2004c), terminális beszélőkké (Dorian 1981) válnak. Korábban szintén megállapítottuk, hogy e szocializációs stratégiák alkalmazásának motivációi eltérőek, de közös vonásuk, hogy a mindenkori (többségi) környezet által indukált körülményekre adják az aktuálisan

leginkább megfelelő választ, megtörve ugyan a nyelvcsere egydimenziós jellegét, intergenerációs kontinuitását, de nem megtörve a nyelvcsere folyamatát.

Mindezekből az következik, hogy a vizsgált (és a korábbiakban a skálán még el nem helyezett) moldvai beszélőközösségek nyelvi állapota a fishmani 6. és 7. fokozat közötti átmeneti állapotnak (vagy sokkal inkább állapotoknak) feleltethető meg. A skála fokozatjellege statikus jelleget kölcsönöz a leírásnak, a helyzet árnyaltabban ábrázolható, ha a közösségeket egy, a 6. fokozattól a 7. fokozatig terjedő kontinuumon helyezük el. Amennyiben az elképzelt kontinuumon a 7. fokozat felé való elmozdulás legfőbb kritériumaként a kisebbségi nyelvi interakciók csökkenő számát határozzuk meg, azt mondhatjuk, hogy a három elkülönített régió közül a Szeret menti közösségek (Bogdánfalva, Klézse, Diószén) állnak a legtávolabb a 6. fokozat követelményeitől. Ezeket követik a Tatros menti falvak (Szitás, Újfalu, Bahána). A Tázló menti székelyes falvak (Pusztina, Frumósza, Lészped) állnak a legközelebb a 6. fokozat követelményeihez. Egyik régió közösségeinek nyelvhasználati szokásai sem érik el ugyanakkor a 6. fokozatban leírt stabilizáló jellegű követelményeket.

Ennek az átmeneti állapotnak legfőbb jellemzői az alábbi pontokban foglalhatók össze:

1. A beszélőközösségekben belüli kulturális interakció tekintélyes része pillanatnyilag még a kisebbségi nyelvváltozaton folyik, de ennek (az elsődleges nyelvi szocializáció során) a családon belüli intergenerációs továbbadása már sehol sem biztosított.
2. Az intergenerációs folytonosság megszakadásával párhuzamosan a fiatalabb beszélők mikroszociológiai kapcsolatrendszerének nyelvhasználati színterein a kisebbségi nyelv háttérbe szorul.
3. A kisebbségi nyelvváltozatnak az elsődleges nyelvi szocializáció gyakorlatából való kiszorulásával párhuzamosan megjelennek a késleltetett kisebbségi nyelvi szocializáció különféle stratégiái. Ezeknek az újfajta – és minden bizonnyal átmeneti jellegű – szocializációs stratégiáknak közös eredménye, hogy korlátozott kisebbségi nyelvi kompetenciához vezetnek.
4. Erről a korlátozott nyelvi kompetenciáról a folyamat viszonylagos újdonsága miatt a beszélőközösségeknek nincs tapasztalatuk. A nyelvváltozat megmaradását a beszélők továbbra is biztosítva látják, illetve nem foglalkoztatja őket annak jövőbeli sorsa.

A moldvai kétnyelvű beszélőközösségek mindegyikének leírható a nyelvi állapota a 6. fishmani fokozattal bezárólag. A további fokozatok értelmezése helyett ezért röviden bemutatom azokat a kezdeményezéseket, amelyek valamilyen

módon az adott fokozathoz kapcsolódnak és nyelvi tervezési kérdéseket érintenek (részletesen e kérdéshez lásd Bodó–Heltai–Tarsoly 2003).

4.2.4. A további fokozatokhoz kapcsolható moldvai nyelvi tervezési tevékenységek

5. fokozat: Írásbeliség a közösségi iskolák révén, amelyek a kötelező oktatás követelményeinek való megfelelést nem tekintik céljuknak.

Az 5. fokozat olyan iskolák, oktatási formák létrehozását írja elő, amelyek az állami román nyelvű iskoláknak ugyan nem jelenthetik alternatíváját, de lehetőséget biztosítanak a kisebbségi nyelv írásbeliségének kialakítására/fenntartására. Szintén nagyon fontos, hogy ez a skálának az első olyan pontja, ahol a kisebbségi nyelvű írásbeliség kérdése felvetődik.

A magyar nyelvi tervezésként (is) értelmezhető, az utóbbi két évtizedben a moldvai magyarság közösségeit érintő kezdeményezések jelentős része a kisebbségi nyelvvaltozat többé-kevésbé intézményesített keretek közötti oktatásához, valamint az írásbeliség kérdésköréhez kapcsolható.

Fishman kiemeli, hogy a skála kvázi-implikációs jellegű, tehát a fokozatok nem felcserélhetők. A 6. fokozat követelményeit el nem érő közösségekben az 5. fokozathoz rendelt nyelvi tervezési lépések foganatosítása ebből az elméleti nézőpontból vizsgálódva ennél fogva megkérdőjelezhető és sok kérdést felvet. Ezért a felmerülő kérdéseket más oldalról is megvizsgálva a rendszerváltás után meginduló oktatási programmal és az írásbeliség problematikájával a későbbiekben részletesebben foglalkozom.

4. fokozat: iskolák az X csoporthoz tartozó tanulók számára, amelyek (a) az X csoport vagy (b) az Y csoport ellenőrzése alatt állnak, és amelyek a kötelező oktatás helyett látogathatók.

A moldvai magyarság történelme során soha nem volt példa olyan iskolákra, amelyekben magyarul, vagy akár csak magyart lehetett volna tanulni, és a mindenkor magyar államalakulat vagy más magyar nyelvű csoportok ellenőrzése alatt álltak volna. A 4b pontban megfogalmazott iskolatípus esetén más a helyzet: az 1940-es évek végétől az 1950-es évek végéig léteztek a román államalakulat ellenőrzése alatt álló, de magyar nyelvű tanulók számára létrehozott oktatási intézmények Moldvában (vö. Pozsony 2005: 51–54).

1. 2. és 3. fokozat: Az X nyelv használata a munkahelyeken, a tömegtájékoztásban, a felsőoktatásban és a közigazgatásban.

A 3. fokozathoz tartozó törekvésekről, azaz a régióban magyar nyelvet használó munkahelyek létrehozásának szándékáról nem beszélhetünk, de léteznek olyan jelenségek, amelyek a második fokozathoz kapcsolhatóak. Ilyen a *Moldvai Magyarország* című havilap, amelyet Erdélyben ad ki a Hargita Kiadó. Ennek természetesen nagy a szimbolikus jelentősége, és fontos színtöltja a magyar nyelvterület kulturális lapkiadásának, moldvai hatása azonban elhanyagolható. Meg kell említeni azt is, hogy a kilencvenes években több településen elérhetővé vált a magyar nyelvű műholdas adás (Duna Televízió). Ugyanakkor az olyan háztartások aránya, amelyekben szervezett körülmények között magyarországi kezdeményezésre műholdas adás vételére alkalmas antennákat szereltek fel, szintén elhanyagolható maradt.

4.3. A moldvai magyar nyelvi tervezés legitimitásának kérdései

Az arról szóló polémia, hogy a kívülállónak be szabad-e avatkozni a nyelvcsere folyamatába, alighanem egyidős a nyelvi tervezési tevékenységgel. A szakmai viták során a nyelvészek tapasztalataik vagy akár anyanyelvük, anyanyelveik (és nyilván sok egyéb tényező) függvényében érvelnek álláspontjuk mellett. Kontra (2010: 20-23) ezekben a vitákban két álláspontot lát kikristályosodni: az egyik azok csoportja, akik a nyelvcsérért természetes folyamatként, ökológiai okokból következő szükségszerűségként fogják fel, és akiket ellentáboruk egyik képviselője a „nyelvhalál és liberális modernizáció” (Skutnabb-Kangas 2000) híveiként jellemez, a másik pedig azoké, akik az emberi jogok (és így az érintett közösségek) védelmének szándékával a beavatkozás hívei, meg vannak győződve a kisebbségi nyelvek támogatásának szükségességéről, és akiket a velük vitatkozó Blommaert a „nyelvi jogi paradigma” híveiként ír le (2002, I. Kontra i.m.: 20–23). Az utóbbi felfogás viszont ellenzői szerint akadályozza a veszélyeztetett nyelvet beszélő közösségek tagjait a kívánatos társadalmi mobilitásban. Kontra maga is állást foglal a kérdésben:

„...az már vitatható, hogy szerinte (Ladefoged szerint, kiegészítés tőlem – H.J.I.) a felelős nyelvészek szakmai távolságtartással kell nézzék a nyelvpolitikai fejleményeket, dolguk nem több, mint a szakszerű leírás. Hosszan sorolhatnám azokat a nyelvészeket, akik ezt másképp gondolják, akik szerint kötelességünk segíteni azokat, akiket tanulmányozunk. Labov,

Rickford, Fishman, Skutnabb-Kangas, Phillipson, Baugh, Wolfram, Trudgill, Mühlhäusler, Cameron és sokan mások már karrierjük elején elhatárolódtak az ilyen elefántcsonttoronyoktól” (i.m. 22-23).

A korábbi fejezetekből is következik, hogy a beavatkozás lehetőségét magam sem vetem el, és a beszélők érdekeinek figyelembevételét is elengedhetetlennek tartom. Ilyen alapállásból foglalkozom a továbbiakban a moldvai nyelvi tervezés legitimitásának kérdésével.

A kilencvenes évektől kezdődő, szakmailag időnként megkérdőjelezhető, mégis akár a nyelvi tervezés fogalomkörébe is sorolható akciókkal kapcsolatban a szakirodalomban elterjedt a semlegesnek nem mondható „csángómentés” kifejezés (l. pl. Peti 2006, Kontra 2010, Tánczos 2011, Sándor 2012). A Kárpát-medencei magyarok ugyanis az elmúlt évtizedekben a szokásosnál nagyobb érzelmi intenzitással, „féltő szeretettel” fordultak a moldvai magyarok, a moldvai magyar nyelvváltozat „ügye” felé. Ennek tulajdonítható, hogy sokan áldozatául estek „tudománytalan, délibábos elméleteknek, elképzeléseknek” (Fodor 2004: 97) a moldvai magyarság sorsának alakulásával, alakításával kapcsolatban.

Úgy vélem, ezt elkerülendő elengedhetetlen a moldvai helyzet megértéséhez és a felelős véleményalkotáshoz a Kárpát-medencei magyar nemzeti identitásból következő és abban gyökerező érzelmek és a tudományos megközelítés szétválasztása, és általában is a realitásokkal számoló visszafogottság.

A közelmúlt nyelvi tervezéssel kapcsolatos moldvai tapasztalatainak áttekintése és néhány követendőnek tartott irányelv megfogalmazása előtt érdemes szembenézni az alábbi kérdésekkel: Jó-e a moldvaiaknak, ha kétnyelvűek maradnak? Származik-e hasznuk a moldvai beszélőközösségeknek a kétnyelvűségből? Ha ugyanis a moldvaiaknak nem érdekük (és így nem is igényük) a kisebbségi nyelvváltozat megtartása, akkor a Kárpát-medencei magyarság érzelmi indíttatásán kívül nincs ami legitimálja a magyar nyelvpolitikai törekvéseket Moldvában.

4.3.1. A nyelv értékhozó szerepe mint a legitimitáció alapja

A beavatkozás lehetősége mellett kiállók sokrétűen érvelnek álláspontjuk mellett. Nyelvökológiai alapú, a nyelvi diverzitás kívánatos voltát szem előtt tartó érvek közös kiindulópontja, hogy „bármelyik apró nyelv kihalása veszteséget jelent a világ számára, hiszen az emberi tudásnak egy olyan összetevője tűnik el, amelyik egyedi módon képezte le a valóságot, egyedi módon nevezte azt meg, ugyanakkor a nyelvben élő, az általa fenntartott és közvetített verbális és viselkedési kultúra halálával is szembe kell néznünk” (Baker – Prys Jones 1998 alapján Gál 2010:

32–33). Gál Noémi a – a kritika megjegyzéseivel kiegészítve – következőképpen csoportosítja a nyelvi diverzitás megőrzésének motivációit (i. m. 46–47):

1. Emberi jogi érvrendszer: minden nyelv egyformán értékes, ezért nem tartjuk a természetes kiválasztódás elvét elfogadhatónak a nyelvek esetében.
2. Információs érvrendszer (Krauss 2007 alapján): minden nyelv fontos és egyedi információkat tartalmaz arról a világról, arról az élethelyzetről, amelyben létrejött (a nyelvi sokszínűség egyébként új tudományos eredmények születését is támogathatja – tudományos érvrendszer).
3. Gazdasági érvrendszer: a nyelv a közösségi javak egyike; „a diverzitás azért is kívánatos, mert a sokszínűség alacsony menedzselési költségeket és önellenőrzést feltételez (míg az egynyelvűsítés folyamata ennél költségesebb)” – Gál 2010: 47.
4. Esztétikai érvrendszer: minden, az emberi értelmet és szükségleteket meghaladó többlet „elvesztése szomorúságot vált ki” (Mühlhäusler 2000: 332–334, idézi Gál 2010: 47), illetve a nyelv szimbolikus értéke „a nyelv és a csoportidentitás, valamint az egyéni vagy közösségi önbecsülés közötti kapcsolatokban rejlik” (Bradley 2007: 88-89, idézi Gál 2010: 47).

Leginkább az információs érvrendszerhez sorolható Hamel nyelv és szociokulturális tapasztalat összefüggéséről szóló elmélete (1999). Eszerint a hegemónizálással, a kisebbségi nyelvek visszaszorításával járó politikai folyamatok átalakítják egy etnikum vagy egy társadalmi csoport világról szóló értelmezéseinek alapját. Ez pedig törést, de mindenképpen minőségbeli módosulást jelent az új, előretörő többségi nyelv és a visszaszoruló kisebbségi nyelven felhalmozott kulturális tapasztalat viszonyában. Így a nyelvüket feladó közösségek kénytelenek egy számukra érthetetlen nyelvi kódot használni, ami azt eredményezi, hogy az átvett többségi nyelv aktuális mondatai és a felhalmozott kulturális tapasztalat közötti kapcsolat megszakad. Ez az állapot nem végleges, akkor változik meg a helyzet, amikor a közösség tagjai a nyelv mellett a hozzá tartozó társadalmi tapasztalat elsajátítási formáit is átveszik.

Moldvában az ötvenes évektől az erőltetett iparosítás és városiasítás, valamint a (még régebb óta jellemző) román nacionalista nyelvpolitika, tehát a néhány évig fennálló magyar nyelvű oktatási rendszer kiiktatása és a kisebbségi nyelvű vallásgyakorlás ellehetetlenítése visszafordíthatatlan változásokat idézett elő. A kisebbségi nyelvhez kapcsolódó hagyományos társadalmi és gazdasági konstrukciók a felnövekvő nemzedékek számára nem voltak tarthatók és vonzóak, ezért a közösségek áttértek az új szocializációs stratégiákra, ezzel kívánván feleletet adni

a változó körülmények jelentette kihívásra; a kisebbségi nyelv további sorsa kétségessé vált. A nyelvi jogi paradigma felől közelítve azonban ez a folyamat kényszerített, korántsem önkéntes. Ráadásul a hameli elmélet értelmében a kisebbségi nyelv (és a közösségek hagyományrendszerének) feladása nem a remélt versenyelőnyt biztosítja a közösségnek – ezt a hozzáadó kétnyelvűség (Dorian 1981), illetve a fishmani terminológiában a diglossia állapota biztosítaná –, hanem kiszolgáltatottabbá teszi őket.

A jelenleg jellemző késleltetett kisebbségi nyelvi szocializációs stratégiák ugyanis kétszeresen is deficites módon működnek. A nyelv és a világ birtokbavétele egy olyan (román) nyelvváltozaton történik meg, amely a szülőknek nem anyanyelvük, amelyen nyelvi és kommunikációs tudásuk bizonytalan. Ez a hátrány egyik okozója. Ugyanakkor a szocializáció során nem csak a nyelvi tudás, hanem azzal párhuzamosan egy, a világról való – szociokulturális meghatározottságú – kép, séma is kialakul bennünk (Kiss 2008). Ennek ismerete, birtoklása része a nyelv működtetésének. Az a tudás, amivel egy nyelvet, nyelvváltozatot működtetünk, a nyelvi kompetencián (szerkesztéstudás) és a kommunikációs kompetencián (közléstudás) túl azt a nyelvről szóló általános tudásunkat is implikálja, „amelybe a nyelvi attitűdök, mítoszok, babonák, illetőleg a nyelvi ideológiák tartoznak (például hogy mit tartok szépnek vagy csúnyának, követendőnek vagy kerülendőnek, megtanulásra érdemesnek vagy nem érdemesnek a nyelvek, nyelvváltozatok, nyelvi jelenségek közül)” (i. m. 263). A többségi nyelv a más anyanyelvű, kisebbségi beszélők számára mindezt nem hordozza a lehetséges teljességben – ez a hátrány másik okozója.

Péntek János alábbi érve már inkább az erkölcsi (emberi jogi) és az esztétikai érvek közé sorolható: „az, ami a nyelvben van, amit a nyelv kifejez, amit a nyelv mond, a nyelvet beszélő közösség véleménye, és így a beszéd éppúgy szabályozza, irányítja, esetleg korlátozza az egyén viselkedését, mint minden társas kapcsolat vagy társadalmi intézmény” (Péntek 2004: 23). Egy nyelv elvesztésével megváltozik tehát a közösség véleménye, a közösségi vélemény is. Gyakorlatiasabban, esszéikus jelleggel ragadja meg a néprajzos Tánzos Vilmos ezt a folyamatot:

„A nyelv elfelejtése az identitás szerkezet teljes átalakulását, a hagyományos világgal való teljes szakítást eredményezi, hiszen a nyelvvel együtt elvész az a világ is, amelyet a nyelv kifejez. Az új, román nyelv egy másik új, román világot jelent. Egyik népszámlálóbiztos kollégám (a 2011-es népszámlálásról van szó, amelyen Tánzos, néhány tanítványa, illetve az MCSMSZ néhány további delegáltja is részt vett – H. J. I.) így fogalmazta meg ezt a felismerést: „Rájöttem arra, hogy milyen tragikus ez a nyelváltás, hogy a nyelv nemcsak nyelv, hanem egy teljes világ. Az öregekkel már nincsen

kommunikáció, mert a fiatalok nem beszélik a nyelvüket. A fiataloknak pedig tudniuk kellene dolgokat a falu, a család történetéből, de ezeket a fontos dolgokat csak az eredeti nyelven lehet elmesélni, ami ahhoz a világhoz tartozott. Hogy hogy volt a család története, hogy hogy volt az, amikor Csicsó Jánost leütötték. De ha a fiatalok nem tudják a nyelvet, akkor nem tudják a múltat sem. A nyelv elfelejtése teljes agymosás is. Aki nem tudja jól a nyelvet, az másnak nem vallhatja magát, csak románnak” (Tánczos 2011: 263).

Eszerint ha visszaszorul a kisebbségi nyelvváltozat, megszűnik a kisebbségi nyelvi kommunikáció, akkor az elvesző nyelvváltozattal együtt elveszik a közönségnek a valóságról alkotott hagyományos képe és az ehhez a képhez való viszonyulása is: átalakul a nyelvet beszélő közösség véleménye. Bekövetkezik egy, a hameli értelemben vett szociokulturális törés. A kisebbségi nyelvváltozaton történő szocializáció visszaszorulásával a nyelv mellett elveszik az a hagyomány- és szokásrendszer is, amit a nyelv használata a közösség tagjai számára korábban konvencionált módon előírt. A szokások és hagyományok az identitás alkotórészei is, elvesztésükkel gyengül a hagyományos közösségi identitás is.

A korábbi fejezetekben már volt szó a moldvai beszélőközösségek identitásáról. Az ezzel kapcsolatos (néprajzi-nyelvészeti) tudományos diskurzus áttekintése után a beszélőközösségeket olyan, magyar identitásfaktorokkal (nyelv és hagyományok) is, de semmiképpen sem modern magyar nemzeti identitással rendelkező csoportokként jellemeztem, amelyeknek identitása az elmúlt évtizedek történései miatt átalakult, és amelyeknek a román nemzetbe való asszimilálása folyamatban van.

Az természetesen vita tárgya, hogy a helyi magyar nyelvváltozat milyen mértékben járul hozzá a közösségek identitásához:

„Vannak, akik szerint az anyanyelv és a második nyelv között csupán kis különbségek léteznek, melyek mennyiségiek s nem minőségiek, ezért az anyanyelv elvesztése, a nyelvcsere távolról sem akkora probléma, mint egyesek hiszik. Edwards (1984) például azt állítja, hogy a kisebbségek esetében a nyelv kommunikatív és szimbolikus értékei szétválaszthatók, s a szimbolikus értékek megmaradhatnak akkor is, ha a kommunikatívak hiányoznak. Szerinte a nyelv szimbolikus értéke alapvetően etnikai jegy, ezért a kormányok nem kell segítsék a kisebbségek nyelvfenntartását, mivel az etnicitással kapcsolatos dolgokat az érdekeltekre kell hagyni. (...) Edwards szerint a nyelv nem alapvető része az identitásnak, ezért az identitás megmaradhat a nyelv megmaradása nélkül is” (Kontra 2010: 24).

A nyelvi tervezést, a beavatkozást támogató nyelvészek nyelv és identitás ilyen éles elválasztását általában elutasítják: „az ilyenfajta érvelések jellemzője, hogy figyelmen kívül hagyják hatalom és erőszak kérdéseit” – írja Kontra (i. m. 25).

Kiss Jenő úgy fogalmaz, hogy kisebbségi, illetve kétnyelvűségi viszonyok között általános tapasztalat, „hogy az identitás gyengülésével kéz a kézben jár az anyanyelvet megtartó hajlandóság gyengülése” (Kiss 2009: 73).

E felfogás szerint a kisebbségi nyelv sokkal több, mint egy identitásfaktor a sok közül. Hordozza ugyanis az identitás más elemeit is, számos olyan dolgot, amit a közösség közös tudásának tekinthetünk, és ami a közösséget a többségtől (más közösségektől) megkülönbözteti. Ugyanakkor Moldvában a csoport többségtől való elhatárolása az identitást erősen meghatározó vallás segítségével a teljes nyelvvesztés után is lehetséges marad.

A fenti okok miatt a kár, ami a moldvai kétnyelvű közösségek tagjait a kisebbségi nyelv visszaszorulásával éri, elsősorban nem „magyarságuk” elvesztésének tényében, hanem annak a közösségi létnek az átalakulásában, gyengülésében és az e közösségi létben implikált azon erkölcsi értékek elvesztésében artikulálódik, amelyeknek fenntartását a magyar nyelv biztosítja. A magyar nyelv megtartása Moldvában nem a Kárpát-medencei diskurzusban hagyományosan megfogalmazható és megfogalmazódó értékvesztés (vö. eltűnik egy nemzetrészt, eltűnik a magyar nyelv egy archaikus változata, fogy a magyarság stb.) elkerülése miatt lehet legitim célja a magyar nyelvi tervezésnek sem, hanem azért, mert a nyelv elvesztése a fentiek értelmében több a magyar etnicitás végleges elvesztésénél.

Ebben a kontextusban felmerül az a kérdés is, hogy mennyiben más, ha a helyi nyelvváltozatok helyét egy román nyelvváltozat veszi át, mint ha előbbieket a magyar köznyelv egy változatával, netán egy (csupán elméleti lehetőségként megfogalmazható – l. a következő fejezeteket) helyi regionális köznyelvvél konfrontáljuk.

Utóbbi verzió megvalósulása esetén várhatóan (és a mikrovilág tágulásának köszönhetően törvényszerűen) szintén átalakul a nyelvváltozat és a hozzá kapcsolódó értékrendszer. „A nyelvi revitalizációs oktatási (akár immerziós, akár kétnyelvű) programoknak köszönhetően egy új, fiatal és dinamikus nyelvhasználatú réteg nevelődik ki, és az általuk beszélt nyelvváltozat általában (akár jelentős mértékben is) eltér a nagyszülők korosztálya által használt nyelvváltozattól” – írja Gál a maori, a maja és az inuit revitalizációs tapasztalatok alapján (2010: 104). A kisebbségi nyelvváltozatok tehát ilyen programok indulása esetén várhatóan átalakuláson mennek át, de nem semmisülnek meg drasztikus módon.

Fentiek alapján a magyar nyelvi tervezésnek csak akkor van lehetősége bármilyen – később taglalandó módon és mértékben – sikereket elérnie, ha figyelembe

veszi az alábbi kettősséget: A beszélőközösségek (és azok tagjai egyenként is) mindig az adott (nyelvi) helyzetben legoptimálisabb megoldást választják, amikor a nyelvi szocializáció mikéntjéről és nyelvről döntenek. Ugyanakkor ez az „optimális” megoldás Moldvában (is) kényszer, olyan folyamat eredménye, amelynek lejátszódásában ágensek is szerepet játszanak (Kontra 2010: 30).

A nyelvcsere elindító, illetve gyorsító történeti folyamatokat korábban már áttekintettem. A rendszerváltás óta ugyan folyamatosan javul a romániai nyelvi jogi helyzet, a mai állapotok mégis ellentmondásosak. Az ország az Európai Unió tagja, aláírta a kisebbségi jogokat szabályozó nemzetközi egyezményeket. Amennyiben „ezeket ténylegesen és jóhiszeműen alkalmazná is, akkor akár modellértékű is lehetne a kisebbségi kérdés megoldása” (Benő 2006: 36). A valóság azonban, ahogy Benő Attila rámutat, egyrészt a kisebbségi nyelvek belső jogi kodifikációjának fogyatékoságai, másrészt a törvények alkalmazásával kapcsolatos hiányosságok miatt ennél „árnyaltabb” képet mutat. (A nyelvi jogok romániai érvényesülésének kérdéseire lásd még: Péntek–Benő 2003; kifejezetten a moldvai helyzetre vonatkozóan Mesterházy 2003.)

Moldvában a rendszerváltástól máig foggal-körömmel kellett kiküzdeni a törvényben rögzített kisebbségi (nyelvi) jogok érvényesítésének lehetőségét. A 4.4.2. fejezetben bemutatandó oktatási program szakembereinek napi küzdelmeiről, arról, ahogy a helyi potentátok felülírják az érvényes törvényeket és akadályozzák az oktatási program terjeszkedését, az MCSMSZ honlapja az elmúlt években rendszeresen hírt adott. Hatványozottan nehéz a helyzet az egyházi nyelvhasználat területén. A kétnyelvű katolikusoknak a magyar nyelvhasználatot célzó kéréseit a jászvásári római katolikus püspökség a rendszerváltás óta is azzal utasítja el, hogy a különféle, Románia által aláírt egyezmények az államoknak szólnak, és nem az egyházaknak (Szilágyi N. 2006: 107–108). Az egyházi nyelvhasználatban tehát a nyelvi jogok nem érvényesülnek.

A kisebbségi és nyelvi jogok érvényesítésében az egyik legjelentősebb állomás az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1521/2001-es ajánlása volt, amely először vitte európai porondra a moldvai kérdéseket, és amelynek létrejötté Tytti Isohookana-Asunmaa jelentéstevőnek, parlamenti közgyűlési tagnak, korábbi finn oktatási miniszterasszonynak köszönhető. Isohookana-Asunmaa alaposan és hosszasan tanulmányozta a moldvai magyarok helyzetét, többször járt Moldvában; „csatározásait”, romániai úti élményeit, tapasztalait és kialakult véleményét angol és magyar nyelven is megjelent kötetében összegezte (Isohookana-Asunmaa 2012). Az ajánlás nyomán kialakuló nemzetközi nyomás következményében indulhatott el végül is iskolán belüli magyarórák szervezése Moldvában (Hegyesi 2010: 20). A nyelvi jogok érvényesítése összességében Románia EU-csatlakozása után is igen nehézkes (vö. uo: 23–31).

A lingvicizmus nyilvánvaló tendenciái azonban a beszélőkben nem feltétlenül tudatosulnak: a nyelvi helyzetnek vannak olyan aspektusai, melyeket a közösségek tagjai nem mérnek, nem is mérhetnek föl, de amelyek ettől még létező és mérlegelendő részei a valóságnak. Éppen ezért a nyelvcsere folyamatának megállításhoz vagy legalább lassításához „fontos a Bourdieu-i értelemben vett szimbolikus hatalom és erőszak („symbolic violence”, „symbolic power” vö. Bourdieu 1991. 45-49, 170) (nyelv)ideológiai és gyakorlati hatásainak ellensúlyozása, vagyis azoknak a többségi ideológiáknak az átformálása, ahogyan az emberek eddig érzékelték maguk és nyelvük helyzetét, nyelvük kommunikatív értékét...” (...) Mindez hosszú, s (...) a belülről is igen változatos csoportok attitűdjeinek átformálását igénylő folyamat” (Bartha 2003: 69).

4.3.2. A magyar nyelvi tervezés legitimitációjának esélyei a beszélőközösségekben

Az elméleti szempontok áttekintése után a legitimitáció kérdésének áttekintését a közösségben jelenleg ezzel kapcsolatban jellemző attitűdök vizsgálatával folytatom. Eddigi eredményeim alapján meghatározom, hogy melyek azok a vélekedések, amelyek a moldvai magyarságnak ma a kétnyelvűség megtartását, és melyek azok, amelyek a román egynyelvűségre való áttérést írják elő.

Ehhez a már alkalmazott módszert használom: a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök csoportosításával négy beszélői csoport definiálható. Mint arra korábban rámutattam, az osztályozás alapját a nyelvi tudatosság mértéke jelenti.

- A) A kétnyelvűséget praktikus (általában gazdasági) megfontolások miatt fontosnak tartó beszélők szerint a kétnyelvűség jó, mert kézzelfogható (gazdasági, társadalmi) előnyök származnak belőle.
- B) A kétnyelvűséget a magyar identitással kapcsolatos megfontolások miatt fontosnak tartó beszélők szerint a kétnyelvűség azért jó, mert összeköt a magyarokkal, és elválaszt az ortodoxoktól, akik egynyelvűek.
- C) A kétnyelvűséget sorsszerűen öröklött jellemzőnek tekintő beszélők gyakori véleménye, hogy a kétnyelvűség jó, mert „ahány nyelvet tudsz, annyi embert érsz”, illetve hogy mindegy, milyen nyelven beszél az ember.
- D) A román nemzeti identitásukat hangsúlyozó kétnyelvű beszélők román identitásukat a kétnyelvűség nyújtotta előnyöknél fontosabbnak tartják.

A négy beszélői csoportból három a kétnyelvűséget valamilyen szempontból előnyben részesíti az egynyelvűség állapotával szemben. Az A) és B) csoportok

beszélői esetében a magyar nyelvi tervezés számolhat pozitív attitűdökkel a kisebbségi nyelv megtartásának szándékát illetően, mivel ezek a csoportok a többségi nyelv előtérbe kerülését és a kisebbségi nyelv visszaszorulását értékvesztésként élik meg. A beszélők gazdasági, társadalmi, illetve ideológiai érveket fogalmaznak meg. Ez a hameli terminológia szerint azt jelenti, hogy a többségi román nyelv diszkurzív terének kiterjedése e beszélők körében ideológiai vagy gazdasági-társadalmi okokból ellenállásba ütközik. Interakciós modelljeiknek megváltozása magával hordozza a kisebbségi kultúra értelmezési alapjának átalakulását, az általa nyújtott előnyök elvesztése tudatosul, azaz törés következik be a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvváltozat biztosította kultúra viszonyában.

A C) csoport beszélőit leginkább a nyelvi tudatosság alacsonyabb foka különbözteti meg az első két csoport beszélőitől. Ők nem törekednek a kétnyelvűség állapotának fenntartására, nyelvi-nyelvhasználati szokásaikat az aktuális gazdasági-társadalmi körülményekhez igazítják. Ez mind több szociolingvisztikai szintéren a többségi nyelv használatát írja elő számukra. Esetükben ez nem artikulálódik előnyök elvesztéseként, vélekedéseikben nem jelenik meg a többségi nyelvhez és a kisebbségi nyelvváltozathoz kapcsolódó kulturális tapasztalat konfliktusaként. A „mindennapok emberének” nyelvi vélekedésrendszere leginkább ebben az érterben írható le. A magyar nyelvi tervezés ezen beszélők részéről nem számíthat támogató, legfeljebb érdeklődő attitűdre.

A román nemzeti identitásukat hangsúlyozó kétnyelvű beszélők, azaz a D) csoport tagjai az elmúlt évtizedek többségi (román) nyelvi hegemoniáját célzó törekvéseinek és az ezzel párhuzamos társadalompolitikai változásoknak a következményeképpen már nem tartják a kétnyelvűséget identitásuk meghatározó elemének. E beszélők a visszaszoruló kisebbségi nyelvet az összes szociolingvisztikai szintéren készek a többségi nyelvvel felváltani, és a román nyelv mellett a hozzá tartozó társadalmi tapasztalat elsajátítási formáit is átvenni, ezáltal szüntetve meg az őket a többségi társadalomtól elválasztó nyelvi és nyelvhasználati különbségeket. Ez értelemszerűen együtt jár a magyar nyelvi tervezés aktuális megjelenítődési formáinak, például a magyarnyelv-tanításnak az elutasításával.

A négy beszélői csoport tehát háromféle attitűddel szemléli a magyar nyelvi tervezés törekvéseit. Bár a csoportok létszámának a kétnyelvű beszélők összlétszámához viszonyított százalékos megoszlása a kategorizációhoz felhasznált adatok kvalitatív jellegének következtében nem határozható meg pontosan, az arányok megbecsülhetők. Az A) csoport tagjai számszerűen kisebbségben vannak. Ugyanakkor van néhány olyan körülmény, amely felértékeli tagjainak viselkedését a közösségek előtt: A jelenleg vagy akár korábban külföldön munkát vállalók bizonyosan nem a legszegényebb rétegekhez tartoznak; a külföldi munkavállalás létrejöttéhez kell bizonyos tőke és némi vállalkozó kedv is. Azok a beszélők

tehát, akik ebbe a csoportba tartoznak – nem utolsósorban a külföldi munkavállalás ténye miatt is –, szert tesznek némi presztízsrre a beszélőközösségben. A csoport nagyságára csak következtethetünk. A bemutatott adatok tanúsága szerint a rendszerváltás óta az általunk megkérdezett adatközlők több mint 20%-a dolgozott már Magyarországon (és hasonló az arány az erdélyi magyar nyelvterületen való munkavállalás esetében is). Ezek a beszélők minden bizonnyal megtapasztalták kétnyelvűségük gazdasági előnyeit. Természetesen nem lehet azt állítani, hogy minden Magyarországot megjárt beszélő az A) csoportba tartozik, mégis szolgálhat ez a szám valamiféle támpontként. Mindenképpen figyelembe kell azonban venni azt is, hogy a fenti számok a magyarországi és erdélyi munkavállalás elmúlt két évtizedben jellemző arányait tükrözik. Mára a magyar nyelvterületen munkát vállalók száma drasztikusan csökkent.

A B) csoport tagjai közé sorolható beszélők szám szerint jóval kevesebben vannak. Ezek a beszélők gyakran tanítatják gyermekeiket magyar nyelvterületen, aminek következményeként körükben az elvándorlás igen nagy, a magyar nyelven tanuló fiatalok pedig csak részben térnek vissza Moldvába. Bár ilyen módon a csoport valós hatása a közösségekre nehezen megbecsülhető, nyilvánvalóan ők jelenthetik a moldvai magyarság körében a magyar nyelvi tervezés alapvető bázisát, a magyar nyelvi tervezés céljaihoz ők szerezhetnek támogatást a közösségtől.

Nagyságát tekintve mindenképp meghatározó a C) csoport. Megszólítása döntő jelentőségű lehet a magyar nyelvi tervezés sikeressége szempontjából. E csoport tagjai alkotják azt a széles közvéleményt, amelyet megalapozott és a valóságban is működő érvekkel és azokhoz kapcsolódó határozott és látványos lépésekkel akár a kétnyelvűség előnyeiről is meg lehet győzni, de amely réteg ilyenek hiányában egész bizonyossággal igen rövid időn belül átesik a nyelvcsere utolsó szakaszain is.

A román nemzeti identitásukat hangsúlyozó beszélők – D) csoport – ellenben már más stratégiát választottak, így ők nem igénylik, sőt gyakran elutasítják a kétnyelvűség stabilizálását célzó törekvéseket. E csoport nagysága is nehezen megbecsülhető. Terepmunkánk során magunk majd minden faluban találkoztunk ilyen beszélőkkel, de éppen elutasító attitűdjeik miatt csak ritkán folytattunk velük hosszabb beszélgetést. Személyes tapasztalatok alapján létszámukat a magyar identitással rendelkezők létszámánál valamivel nagyobboknak becsülöm. A csoport kulturális mintaadó potenciálja azonban – csakúgy mint a magyar identitású csoport esetében – mindenképpen meghaladja a létszámból fakadó potenciált.

4.4. Javaslatok egy moldvai magyar nyelvi revitalizációs programhoz

A beszélőközösségek érdekeinek és attitűdjeinek figyelembevétele mellett van egy további feltétele a sikeres nyelvi tervezésnek: a beavatkozók részéről az eddigieknél sokkal nagyobb léptékű anyagi és szellemi befektetés, amely lehetővé tenné a kétnyelvűséget legitimáló, „a helyi viszonyokat, így az adott kisebbségi csoport érdekeit teljes mértékben figyelembe vevő, annak kidolgozását a kisebbségi szakemberekre építő” (Bartha 2003: 70) konkrét nyelvi tervezési lépések foganatosítását. A támogatás pedig nem érkezhethet máshonnan, mint a magyar állam és a magyar tudományosság, a magyar nyelvűközösség felől. E támogatottság megteremtése ma nem reális lehetőség.

Bár a nyelvcsere lassítását, visszafordítását célzó programok nagy része nem sikertörténet (i. m. 69), illetve az eredmények nehezen mérhetők és relatív értékűek (vö. Gál 2010: 168-169), úgy gondolom, hogy a (moldvai magyar) nyelvi revitalizációs tevékenység bizonyos fokú sikerességének lehetősége tudományos értelemben nem tartozik az utópiák világába. Sajátos kettősségről van szó: alapvető feltételek is hiányoznak bármilyen eredmény eléréséhez – elméletileg ugyanakkor akár a nyelvcsere lassulását, megállását és végső soron a kétnyelvűség stabilizálódását is eredményezhetné egy kellően végiggondolt, nagyléptékű és a közösség támogatását bíró program végrehajtása.

Ebben a fejezetben javaslatokat fogalmazok meg egy, a moldvai magyar beszélőközösségekben végrehajtható lehetséges revitalizációs programhoz. Javaslataimmal egyrészt a ma is létező nyelvi tervezési tevékenységekhez kapcsolódom, másrészt pedig kizárólag olyan kérdésekkel foglalkozom, amelyek megválaszolásához fel tudom használni az eddig bemutatott eredményeket.

Három fő területet érintenek a rendszerváltás óta a moldvai kisebbségi nyelvhasználat fellendítésére irányuló törekvések. A magyar nyelvű misék bevezetésére tett kísérletek (egyházi nyelvhasználat területe) az egyik, a helyi nyelvjárásokból kialakítandó „csángó koiné” (sztenderd) (Sándor 2000: 62; 2003: 177) ötlete a másik, és a magyar nyelvi oktatás bevezetése (Hegyeli 2001) a harmadik ilyen terület. Rögtön érdemes leszögezni, hogy a befektetett energia és az elért eredmények szempontjából megközelítőleg sem azonos fontosságú a három említett terület. A csángó koiné kérdése inkább elméleti javaslatként vetődött fel az ezredforduló utáni években, a magyar nyelvű mise bevezetésére tett kísérletek máig sikertelnek, míg a magyar nyelvi oktatás programja működik és egyre bővül.

A csángó koiné (sztenderd) korpusztervezés területéhez kapcsolódó kérdése és a magyar nyelv-oktatás kérdései szorosan összefüggenek, ezért az ezzel kapcsolatban elért eredményeket és a felmerülő kételyeket érdemes összevontan tárgyalni.

A magyar nyelvű egyházi nyelvhasználattal kapcsolatos kérdések úgyszintén több szempontból is fontosak, de többek között az egyház teljesen elutasító magatartása miatt bármilyen eredmény elérésének lehetősége igen kétséges (Bodó 2004c: 60). Néhány gondolat erejéig mégis elengedhetetlen áttekinteni azt is, miért volna nagy jelentősége az egyházi nyelvhasználat terén való előrelépésnek a moldvai nyelvi tervezés egészére nézve.

4.4.1. Magyar nyelvi tervezés az egyházi nyelvhasználat területén

Bodó Csanád a következőképpen elemezte a fishmani elmélet követelményei alapján az egyházi nyelvhasználatban kialakult helyzetet:

A magyar nyelvű misék bevezetésének kísérletei „Fishman modelljében a 7. fokozathoz sorolhatók, tehát megfelelnek a fokozatok sorrendiségének a folyamatban lévő vagy már lezárult nyelvcserevel jellemezhető közösségekben. A nyelvcsere visszafordítására irányuló nyelvi tervezést azonban a magyar nyelvű misék szorgalmazásával feltehetőleg kevésbé lehet hatékonyan művelni, mivel a moldvai római katolikus közösségekben az egyház társadalmi szerepe igen jelentős, és az egyházi intézmények egyértelműen elutasító álláspontot foglalnak el a magyar nyelv formális változatainak szakrális használatával kapcsolatban. Ebből adódóan a moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben a magyar nyelvű misék bevezetése inkább a fishmani skálának azokhoz a fokozataihoz sorolható, amelyekben ugyan a modell eredeti változatában csak az iskolai oktatás feladata jelenik meg, de a nyelvhasználat intézményi jellegének hangsúlyozásával (lásd az 5. és a 4. fokozatot)” (Bodó 2004c: 60).

A szerző tehát a nyelvpolitikai helyzet kedvezőtleniségére való tekintettel utalja az ezzel kapcsolatos lépéseket az 5. és 4. fokozatok kapcsán tervezhető lépések körébe. Ennek egyedüli oka a püspökség elutasító álláspontja; a világi törvényekkel, ajánlásokkal az egyházi hatóságok nem vehetők rá a változtatásra. Pedig a magyar nyelvű mise bevezetése (talán Szoloncka és Szerbek kivételével) minden általunk vizsgált faluban a szociolingvisztikai helyzetnek megfelelő lépés lenne. Az idősebb korosztályok kommunikációjának (egyik) nyelve mindegyik közösségben a magyar; használatának kiterjesztése egy ilyen hallatlanul fontos nyelvhasználati színtérre több fontos hozadékkal járna.

Szilágyi N. Sándor kiemeli, hogy akkor, amikor egy nyelv az egyéni vallásos élmény vagy a közösségi istentisztelet nyelveként realizálódik, annak „szimbolikus-rituális-emocionális funkciója messze fölötte áll a közvetlen kommunikatív

gyakorlati funkciónak” (Szilágyi N. 2006: 110). Ugyanitt Boross Balázs és Tánzos Vilmos gyűjtéseiből származó példákkal illusztrálja, hogy moldvai adatközlők gyakran szívesebben imádkoznak a kisebbségi nyelven, mert azt bensősége-sebbnek, meghittnek, sőt, az ima céljainak elérése szempontjából hatékonyabbnak érzik.

Saját gyűjtéseinkből az imádság nyelvére vonatkozó adatok lehetnek a leginkább mérvadóak abban a kérdésben, van-e, lehet-e még (tömeges) fogadókészség a magyar nyelvű mise bevezetésére. Az adatok még egyszer:

209. Magyarul vagy románul imádkozik? – a válaszadók százalékában

%	többet magyarul			egymódul			többet románul		
	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.	fi.	kö.	id.
Szeret n=70	6	0	7	0	16	7	94	84	86
Tatros n=64	0	0	8	0	0	21	100	100	71
Tázló n=60	6	0	16	11	12	32	83	88	52

Még a másik két térségtől jócskán elmaradó Szeret mentén is imádkozik magyarul a beszélők egy nem elhanyagolható rétege (elsősorban természetesen az idősebb korosztályokról van szó). Mivel a közösségi vallási alkalmak során csak románul lehet imádkozni, a magyar nyelv használatára utaló adatok mind az egyéni imádsághoz rendelhetők hozzá. Az idősebb adatközlők között igen sokan, de a középkorúak között sem elhanyagolható arányban vannak olyanok, akik a kifejezett tiltás, az ellenséges propaganda közepette és ellenére is használják egyéni vallásos megnyilatkozásaikban a magyar nyelvet. Az interjúk készítése közben – vagy csak kötetlen beszélgetések során – számos történetet hallottam személyesen is arról, hogyan próbálja a püspökség és próbálják ennek folyamányaként a plébánosok egyenként is megakadályozni a magyar nyelv akár minimális térnyerését is az egyházi nyelvhasználatban. Pedig feltételezhető, hogy azok, akik otthon magyarul (is) imádkoznak, szívesen vennék a magyar nyelvű misézést is.

Természetesen a totális ideológiai ellenállás megszűnése (legyűrése) esetén is számos további gyakorlati akadály van a magyar misézés széles körű és rendszeres bevezetésének. A magyar mise bevezetésének szorgalmazása automatikusan Kárpát-medencei köznyelven elhangzó misét jelent. A kérelmező hívek sem gondolnak másra, ez pedig ez esetben döntő érv, tulajdonképpen feleslegessé teszi más szempontok mérlegelését. De a személyi állomány és a helyi

nyelvváltozatokon való (egyházi) írásbeliség hiánya vagy hiányos volta is kizárja, hogy más lehetőségekre gondoljunk. (Egyébként a jelenlegi plébánosok egy része moldvai születésű és – bár erről adatok nincsenek – sokuknak van is valamilyen fokú magyar nyelvi kompetenciájuk.

Nem minden faluban és nem mindenki látogatna szívesebben magyar nyelvű misét, de mindhárom régióban (és leginkább a Tázló mentén) nagy a száma azoknak, akik számára ez öröm és könnyebbség volna. Ez már önmagában igen fontos céllá teszi a magyar misézés bevezetését, de ezen túlmenően más pozitív hatással is lehet számolni.

A primér szocializáció immár szinte kizárólagosan román egynyelvű gyakorlatára ugyan valószínűsíthetően nem volna közvetlen hatással a magyar misézés (ezen sokkal inkább oktatástervezési lépésekkel lehet változtatni), de szimbolikus szempontból hallatlan fontosságú volna. Ha a Kárpát-medencei magyar köznyelv teret kapna a moldvai egyházi nyelvhasználatban, az feltételezhetően emelné a helyi magyar nyelvváltozatok presztízsét is. Az immár iskolai tantárgyként több faluban elfogadott magyar nyelv egyházi használatával lehetőség nyílna arra, hogy a közösségek vélekedései a kisebbségi nyelvváltozattal és annak a Kárpát-medencei köznyelvtől való távolságával kapcsolatban viszonylag gyorsan a nyelvmegtartás szempontjából pozitív irányba változzanak. A korábbiakban többször rámutattam, mennyire nagy a jelentősége annak, hogy milyen a kisebbségi nyelvváltozat presztízse. Ez lenne a legfontosabb pozitív változás, amit a magyar nyelvű mise bevezetése okozhatna.

Bodó érvelésével annyiban nem értek tehát egyet, hogy valószínűsítem, hogy a kisebbségi nyelv egyházi nyelvhasználatban való bevezetéséhez feltételezhetően kapcsolódó radikális presztízsnövekedés nélkül az intergenerációs nyelvátadás folytonosságának megteremtésére irányuló kísérleteknek is sokkal kisebb esélye van a sikerre. Nem csak arról van szó tehát, hogy néhány idősebb adatközlő igényét szolgálná ki a magyar mise. Bár látható, hogy a három vizsgált régió között e tekintetben jelentős különbségek vannak, a magyar nyelv bevezetése az egyházi nyelvhasználatban a (két olyan falu – Szoloncka és Szerbek – kivételével, ahol a jelenlegi nyelvi állapot már a fishmani a 7. fokozatnak sem feleltethető meg), a fenti szempontok miatt döntő lehet a következő és legfőbb cél, a nyelvátadás intergenerációs továbbadásának 6. fokozathoz kapcsolható elérésében.

4.4.2. A magyar nyelvi tervezés legfontosabb területe: az oktatás

A fishmani fokozatok felcserélhetetlenségének elvét szem előtt tartva a nyelvi tervezés legfőbb rövid távú célja egyértelmű: a 6. fokozatban leírt nyelvi állapotnak,

tehát a kisebbségi nyelvváltozat családon belüli intergenerációs átadásának elérése. A primér szocializációs szokások azonban kívülről, direkt módon nem irányíthatók. A cél ezért olyan körülmények megteremtése lehet, amelyek nem írják elő a primér román egynyelvű nyelvi szocializációt a közösség tagjai számára. Ennek eszköze lehet az oktatás: olyan programok létrehozása, melyek meggyőzik a beszélőközösségeket arról, hogy újra lehetséges és érdemes a felnövekvő generációkat a román mellett magyarul is szocializálni.

A következőkben egy ilyen oktatási program három legfontosabb jellemzőjét vázolom fel. Először áttekintem az oktatási célokat, és meghatározom az elérésüket elősegítő eljárás legfontosabb módszertani alapját (ennek során foglalkozom a csángó koiné kérdésével is), másodszer kijelölöm a program elsődleges célcsoportját, harmadszor pedig ajánlásokat fogalmazok meg az ideológiai nevelés kérdéseinek kezeléséhez.

Az összes eddigi oktatási kísérlet közös jellemzője, hogy nem a helyi nyelvváltozat, hanem a közmagyar elsajátítását kívánta elősegíteni, minden különösebb elméleti megokoltság nélkül.

A két nyelvváltozat közti választás dilemmája természetesen nem csak a Kárpát-medencei köznyelv és a csángó viszonylatában merül fel; általános tapasztalat, hogy egy kisebbségi nyelv standardizált változatának támogatása maga után vonhat nyelvjárásvesztést vagy a helyi nyelvváltozatok, a velük szembeni attitűd megváltozását is (Gál 2010: 69, 104). Korábban rámutattam, hogy ilyen hatással a moldvai magyar nyelvváltozatok esetében is számolni kell, hiszen Moldvában a saját nyelvváltozatok megítélése meglehetősen negatív, míg a Kárpát-medencei változatoké pozitív. Ráadásul a mai európai nyelvi jogi rendszer inkább támogatna egy önálló koinét. Az Európai Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2001-es határozata második pontjában ugyan leszögezi, hogy a moldvaiak a magyar nyelv egy korai változatát beszélik (Csangos speak an early form of Hungarian), a továbbiakban viszont konzekvensen „csángó nyelvként” (Csango Language) azonosítja a „csángók” (Csango) által beszélt nyelvváltozatokat (ET Parlamenti Közgyűlés, 1521/2001-es határozat). Ennek oka a következő idézetből válik érthetővé:

Arról, hogy a „csángó nyelv vagy magyar nyelv” dilemmája (...) létezik, és hogy tulajdonképpen paradox helyzetről van szó, 2002. július 6-án este Jászvásáron (...) győződtem meg végképpen, amikor is Tytti Isohookana-Asunmaa asszony, az Európa Tanács csángó riportőre (...) nekünk szegezett egy világos kérdést. Azt mondta, hogy (...) tőlünk, a magyar szakértőktől szeretné megtudni, hogy a csángók inkább a magyar, vagy inkább a kivevőben lévő hagyományos csángó nyelvet és kultúrát akarják-e elsajátítani. (...) Azonnal oda is hívtuk az asztalhoz a csángó szervezet akkori elnökét és jogászát, akik az újra feltett kérdésre habozás nélkül azt válaszolták, hogy a

csángók magyar nyelvű oktatást és magyar nyelvű liturgiát akarnak (...) A riportőr erre hosszan elgondolkodott, majd tétován ezt mondta: – Márpedig az Európa Tanács nemrég elfogadott és Románia számára kötelezővé tett 1521-es Ajánlása nem a magyar, hanem a csángó kultúra védelmét célozza. Egy tizenötmillió ember által beszélt nyelvet és a nagy magyar nemzeti kultúrát nem kell megvédeni” (Tánczos 2011: 236).

Európai példák találhatók is arra, hogy egy, a moldvai magyarral sok szempontból hasonló nyelvváltozat státusa az önálló koiné irányába változott: a svédországi *meänkieli* és a norvégiai *kven* nyelv: ezek tulajdonképpen a finn nyelv – sok tekintetben a csángóhoz hasonló helyzetű, de önálló nyelvnek elismert – változatai (vö. pl. Molnár-Bodrogi 2008).

Az elmúlt időszakban született javaslat a csángó koiné kialakítására is (Sándor 2000: 62; Sándor 2003: 177). A mellette való érvelés legfontosabb pontja szerint a moldvaiak saját nyelvváltozatukat csángónak nevezik, nem pedig tiszta magyarnak, és ezzel megkülönböztetik a Kárpát-medencei magyartól. Ebből az következik, hogy a belső *csángó* lingvonima használata a beszélőknek arra a vélekedésére utal, hogy a *csángó* egy a magyartól különböző nyelv. Ezt tekintetbe véve a szerző szerint érdemes támogatni a helyi nyelvváltozatok standardizálására való törekvéseket.

Kutatócsoportunk tagjai már korábban számos alkalommal foglalkoztak a kérdéssel, mindig arra az eredményre jutva, hogy a csángó koiné kialakítása nem támogatható törekvés (Bodó–Heltai–Tarsoly 2003; Heltai 2004; Bodó 2004b, 2004c).

Bodó Csanád a lingvonimák használatának szituatív jellegére hívta fel a figyelmet: A többségi román nyelvvel szembeállítva és általában a kevésbé reflektált beszédhelyzetekben a *magyar* lingvonima a gyakoribb, míg más magyar nyelvváltozatokkal összefüggésben és reflektált beszédhelyzetekben a *csángó* lingvonimát használják a beszélők. A részletes elemzés tehát rámutatott, hogy nem támasztható alá Sándor Klárának az a tétele, „miszerint a csángók mind csángóul beszélnek” (Bodó 2005: 301).

Hasonlóképpen el kell utasítani a csángó koiné kialakításának lehetőségét jelen dolgozat eredményeinek elemzése alapján is. Az interjúk elemzése és a tapasztalatok értelmezése során megszületett legfontosabb tézisek a következők: A nyelvváltozat státusával kapcsolatos vélekedések sokszínűsége elsősorban a beszélők életkorával összefüggésben értelmezhető. Az idősebb beszélők, bár saját anyanyelvváltozatuknak a köznyelvitől való eltérését határozottan érzékelik, a *csángó* lingvonimát egyrészt kisebb mértékben használják, másrészt saját nyelvváltozatukat hajlamosabbak úgy leírni, hogy ennek a lingvonimának a használatát mellőzik. Ha mégis használják, úgy jellemzően a *magyar* lingvonimával szinonim

értelmében. A fiatalabbak a két lingvonima (*magyar, csángó*) segítségével általában határozottabban elválasztják anyanyelvjárásukat a sokszor csak absztrahált *tiszta magyar* változattól, és előbbihez igen alacsony presztízsértéket rendelnek. Sokszor regionális különbségeket állapítanak meg a helyi nyelvváltozatok között, és sok székelyes beszélőközösségben a saját anyanyelvváltozatot mind a Kárpát-medencei magyartól, mind az általuk *igazi csángónak* nevezett Bákó környéki nyelvváltozatoktól elválasztják. Feltételezésem szerint a két nyelvváltozat egymáshoz viszonyított státusát illető tanácstalanság, valamint az a tény, hogy a beszélők vélekedései nem egységesek a kérdésben, a kétféle nyelvváltozat hasonlóságával kapcsolatos metanyelvi tudás hiányosságait is tükrözi. A csángó nyelv beszélők általi definiálása tehát korántsem egységes álláspontja a beszélőközösségeknek.

A helyi nyelvváltozatokhoz rendelt alacsony presztízs tényéhez kapcsolható a másik olyan tényező, amelynek alapján a koiné kialakításának lehetősége elvethető. Fishman modelljéből kiindulva egy további nagyon erős érv sorakoztatható fel emellett, hogy a moldvai oktatási program ne egy (feltételezett) helyi sztenderd nyelvváltozat, hanem elsősorban egy Kárpát-medencei nyelvváltozat elsajátítását támogassa. Ez az érv abból az alapelvből következik, hogy nyelvi változások eléréséhez elengedhetetlen a közösségek belső támogatása. A helyi nyelvváltozatok és/vagy feltételezhetően egy abból kialakított sztenderd (intézményes keretek közötti) tanulásában a közösség tagjai, ahogy arra rámutattam, nem motiváltak. A Kárpát-medencei köznyelv elsajátítása ellenben a beszélőket társadalmi-gazdasági előnyökkel kecsegteti. Ennek ismeretét – sokszor az idegen nyelvek ismeretének analógiájára – hasznosnak tartják. A Kárpát-medencei köznyelv oktatása tehát inkább számíthat a közösség részéről belső támogatottságra, míg egy esetleges koiné kialakításának szándékát a közösség nem támogatná. (Hasonló tapasztalatokkal szolgáltak a nagyságrendileg 50 000 beszélővel rendelkező rétoromán nyelvvel kapcsolatos nyelvi tervezési törekvések. A helyi sztenderdek egy közös sztenderdbe való összefogását a a legtöbb beszélő elutasítaná, így ez tulajdonképpen a németesedés folyamatát erősítené; a német és az olasz mint idegen nyelv elsajátítása a beszélők számára kommunikatív szempontból egyértelműen fontosabb (Haas 1988: 1372).

Sorolhatók további gyakorlati érvek is a Kárpát-medencei köznyelv tanítása mellett: ilyen a helyi nyelvváltozatok szinte teljes mértékű kodifikálatlansága (a magyar nyelvnek van ugyan Moldvában bizonyos írásbelisége, ennek kiterjedtségéről és gyakorlatáról azonban szinte semmit nem tudunk (Bodó 2004/2005: 304); nyelvészeti tudósítások a román ortográfiához kapcsolódó hangjelölési gyakorlatról és a helyesírási kérdésekről szólnak (Domokos 1958; Kós 1994; Máta 1992; Szabó T. 1993; Fodor 1995a; hivatkozva Bodó i. m.). További érv, hogy nem kellően széles a helyi változatokat ismerő és azokat tanítani is képes helyi értelmi réteg (vö. Fodor 1995b: 123).

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a helyi nyelvváltozat nem játszik fontos szerepet az oktatási folyamatban. Bár a közösség támogatása a Kárpát-medencei nyelvváltozat elsajátításához nyerhető meg, ez semmiképp sem elérhető cél a helyi nyelvváltozaton meglévő ismeretek felhasználása, és ezáltal aktivizálása, kiépítése nélkül. A cél csak egyrészt a közmagyar elsajátítása, másrészt – összhangban a nemzetközi nyelvi tervezés tapasztalataival (vö. Gál 2010: 106), a nemzetközi nyelvpedagógiával és a magyar nyelvterület egyéb részein kívánatosnak tartott törekvésekkel – a köznyelv–nyelvjárás kettősnyelvűség (Kiss 2003: 236) kialakítása. Az anyanyelvváltozat presztízse is növelhető egy olyan tanítási programmal, amely a helyi nyelvváltozaton meglévő ismeretekre alapozó kontrasztív oktatási módszert alkalmaz, és amelynek legfőbb jellemzője, hogy a helyi nyelvváltozatokra mint a Kárpát-medencei nyelvjárások megtanulásához felhasználható lehetőségre tekint.

A gyakorlatban ez a helyi fonetikai realizációk és lexikai egységek oktatásba való beemelését jelenti a köznyelvi formák kizárólagossága helyett. Eredményeként a beszélők ráébrednek arra, hogy a közösség által tanulási célként előnyben részesített magyar köznyelv elsajátításához a saját anyanyelvváltozat kiindulási pontként és hathatós segítségként szolgál. Egy ilyen kontrasztív jellegű, a helyi nyelvváltozatokat aktívan felhasználó oktatási folyamat módszertanának részletes kidolgozása tehát azért különösen fontos, mert ezzel a helyi nyelvváltozat, az azon folyó szocializáció, illetve kommunikáció szerepe automatikusan felértékelődik.

A módszertani alapozás akkor lehet sikeres, ha figyelembe veszi a beszélőközösségek, az egyes régiók eltérő nyelvi helyzetét, a dialektológiai sajátosságok mellett a nyelvváltozathoz kötődő presztízsszemponctokat, és helyesen méri fel a fiatal generációknak a nyelvi szocializáció helyi gyakorlata alapján feltételezhető kisebbségi nyelvi kompetenciáját. Természetesen egészen más módszertani eljárásokra van szükség olyan falvakban (a Tázló menti három nagy faluban például), ahol a gyerekek nagy százalékának van komoly kisebbségi nyelvi kompetenciája, mint azokban (Trunkon például), ahol a fiatal korosztályok alig, vagy egyáltalán nem értenek már magyarul. A nyelvi különbségeket hangsúlyosan szem előtt tartó módszertani elvek kidolgozása nélkül az oktatási gyakorlat sikertelen lehet, hiszen programját nem a közösség valós igényeinek „kiszolgálására” tervezi.

A módszertani alapozásnak a kontrasztív jelleg mellett még egy fontos követelménynek kell megfelelnie: a fiataloknak már nem „igazán” anyanyelve az oktatás kiindulópontjául szolgáló helyi nyelvváltozat; a közösség szocializációs stratégiáinak következtében a fiatal generációk egyre inkább eltávolodnak tőle. Nem a szó hagyományos értelmében vett anyanyelvoktatásról van tehát szó. Ugyanakkor nem is idegennyelv-oktatásról: a fiataloknak továbbra is vannak anyanyelvi ismereteik. A megoldás tehát – mint a szórványban általában – az idegennyelv-oktatás

és az anyanyelvoktatás között definiálódó oktatási feladatnak megfelelő módszer-tan kidolgozása (vö. Péntek János 2008: 150).

Az oktatási program célja és módszertani alapelvei mellett meg kell határozni annak optimális célcsoportjait is. Korábban megállapítottuk, hogy a közösségek az adott szociolingvisztikai helyzetre adnak választ, amikor a román nyelvű iskolára hivatkozva felhagynak a kisebbségi nyelvű szocializáció gyakorlatával. Az oktatási program tehát akkor érhet el áttörést, ha olyan lehetőséget kínál a beszélőközösségek számára, amely a román nyelvű iskolai oktatásra való felkészülés biztosítása mellett teremti meg azt a szociolingvisztikai helyzetet, amely a beszélők számára nem írja elő a kisebbségi nyelvi szocializáció gyakorlatának teljes feladását. A programnak egyszerre kell biztosítania a többségi nyelvi kompetencia megszerzését és a kisebbségi nyelvi szocializáció lehetőségének a fenntartását. Más szavakkal: a beszélőközösségek tagjai számára a kétnyelvűség értéke csak akkor kamatoztatható, ha nem jelent hátrányt a többségi társadalomhoz és a többségi nyelvhez kötött társadalmi mobilizációban.

A gyakorlatban ez kétnyelvű óvodák, napközik létrehozását jelentheti, amelyek már a legfiatalabb kortól egyszerre támogatják a többségi és a kisebbségi nyelv párhuzamos elsajátítását és használatát. Magyar egynyelvű óvodákkal két okból nem érdemes kísérletezni: egyrészt a hiányzó belső támogatottság, a beszélőközösségek érdektelen, illetve elutasító magatartása, másrészt a magyar egynyelvű közoktatás hiánya miatt. A kétnyelvű óvodák azonban már önmagukban attraktívak lehetnek, ami kiegészítő szolgáltatásokkal tovább fokozható. Ezeknek az óvodáknak az lehet az egyik feladatuk, hogy úgy készítsenek fel a román nyelvű közoktatásra, hogy közben teret engednek a kisebbségi (magyar) nyelvváltozat használatának is. Ezáltal a közösségek tagjai mintegy felmentést kapnak a többségi (román) nyelvi szocializáció kényszere alól: a családi szocializációban helyet kaphat a kisebbségi nyelv, hiszen a gyerekek óvodáskorban lehetősége nyílik a többségi és a kisebbségi nyelvi kompetencia párhuzamos kiépítésére. Kétnyelvű óvodák hiányában esély sincs arra, hogy a néhány éves gyermekek mindennapi nyelvi praxisában bármilyen helyet kapjon a kisebbségi nyelv. Ezek az intézmények emellett természetesen kiválóan előkészíthetik a későbbi iskolai vagy iskolán kívüli magyarnyelv-oktatási programokat is.

Az eddigi oktatási programok mindegyike az általános iskolai korosztály oktatására helyezte a hangsúlyt. A fentiekből az következik, hogy a fiatalabb, óvodás korosztályok nyelvi támogatása célravezetőbb a kisebbségi nyelvi szocializáció gyakorlatának újraindítása érdekében. Az elsődleges cél ugyanis a primér nyelvi szocializáció befolyásolása, az óvoda pedig az a „terep”, ahol külső intézményrendszer segítségével a legközelebb juthat a nyelvi tervezés a primér szocializáció életkorához. Természetesen itt is figyelembe kell venni a regionális

adottságokat. Jelen nyelvi állapotot figyelembe véve gyökeresen másnak kell lennie az óvodai programnak a Szeret menti és a Tázló menti régióban; előbbi helyen a kétnyelvű szocializáció gyakorlatához sokkal nehezebb eljutni. A közös pont csupán annyi lehet, hogy az óvodáknak mindenhol a magyar nyelvi tervezés felügyelete alatt kell állniuk és a kétnyelvű szocializáció gyakorlatának elérését kell támogatniuk: az ehhez vezető út régióként (illetve közösségenként) más és más lehet.

Ugyanakkor nincs szó arról, hogy az óvodai nyelvi nevelésnek kizárólagos szerep jutna az oktatási programban. Sőt, az intézményesített kétnyelvű óvodai szocializációs programok kialakításával csak abban az esetben érdemes foglalkozni, ha biztosított a magyar nyelv további tanulásának lehetősége. Az óvodai nyelvi nevelésnek szerves folytatása a magyar nyelv tanítása a közoktatás különböző szintjein. A már tárgyalt módszertani szemlélet alkalmazása mellett kívánatos tehát a magyarnyelv-oktatási program méreteinek növelése a közoktatásban.

Mindehhez kiváló alapot nyújt a már ma is létező magyartanítás. Az oktatási program megindulása, 2001 óta folyamatosan bővül. A 2013/2014-es tanévben az RMPSZ (Romániai magyar Pedagógusok Szövetsége; a 2012/2013-as tanévtől ehhez a szervezethez került a moldvai oktatás ügye az MCSMSZ-től) honlapján található áttekintés szerint 28 moldvai faluban folyik magyaroktatás az állami oktatás kereteiben és „háznál” különórák formájában, a 2014/2015-ös tanévre pedig további egy új helyszínre keresnek pedagógust.

A módszertani alapelvek tekintetében az oktatási program is a fent vázoltakhoz hasonló irányelveket fogalmazott meg az elmúlt években: „a módszer lényege az önbizalom megadása, *a helyi nyelvváltozatra való lassú építkezés* (kiemelés tőlem – H. J. I.), a magyar nyelvtudás fejlesztése, írás-olvasás tanítása. Mindennek valószínűleg hatása van mind a gyerekekre, mind az egész közösségre, amelyben ez történik” (Hegyeli 2004: 121). Hasonló célokat említ Hegyeli 2010-ben is:

„Csángóföld a magyar és a román kultúra mezsgyéjén található, ötvöz nagyon sok mindent, a hagyományos kultúra alapja mégis a magyar. Éppen ezért nem csak a köz- vagy irodalmi nyelvet tanítjuk, illetve az ezen való írást, olvasást, hanem állandóan figyelünk arra, hogy a nyelv lokális értékei, specifikus jellege megmaradjanak (a köznyelv és a nyelvjárás gyönyörűen megfér egymás mellett, ezek nem zárják ki egymást, sőt!), visszatánítjuk a helyi folklór, szokáskultúra anyagát, táncokat. Tehát megtanítjuk Arany János verseit, de ugyanúgy megtanítjuk Lakatos Demetert is. Megtanítjuk a teljes hasonulást, de soha nem húzzuk alá pirossal, ha a gyerek azt írja, hogy „szekervel menek”, legfeljebb elmondjuk, hogy ezt még úgy is lehet írni, hogy „szekérrel megyek”, különösen ha más vidékre szánod azt az irományt, vagy hivatalos szöveget fogalmazol” (Hegyeli 2010: 22).

Az oktatási programot koordináló RMPSZ honlapján megtalálható dokumentumok csak részben aktivizálják ezeket az alapelveket. A módszertan fűlnél négy dokumentum található (RMPSZ 2014). Az első az „Óvodások és I. osztályosok feladatai” címet viseli, és az ismeretlen szerzők szerint „lehetséges mintául szolgálhat” e korosztály tanításához. Ez az anyag elsősorban többségben az egész Kárpát-medencében ismert gyermekdalokra, mondókákra épít (de van példa klézsei népdal felhasználására is). A gyümölcsök és a virágok tanításánál megemlíti a szöveg, hogy kívánatos a „helyi tájnévi” alakok megismertetése is, a köszönésformáknál pedig a helyi változatokra jellemző alakokat is felsorolja. A másik három – lényegesen kevésbé kifejtett és részletes – dokumentum három „ajánlott tanterv” kezdő, középhaladó és haladó csoportok számára. A kezdőket tanító tanárok munkájához készült tanterv az „általános fejlesztési követelmények” között a szóbeli kifejezőképesség fejlesztése című 2. pontban meglehetősen kifejtetlenül érinti a kérdést: „(a tanuló) beszédében alkalmazza a mondatnál kisebb nyelvi egységeket, a szó szerkezeteket, szóösszetételeket, szerkesztett szavakat (szótó+toldalék), követi a köznyelvi kiejtést, helyi nyelvváltozatot”, továbbá „a köznyelvi és a saját nyelvi változatában rövid szöveget alkot meghatározott beszédhelyzetekben”. A tanulási tartalmak című rész 2.1. pontjánál (kommunikációs készségek fejlesztése, szóbeli kommunikáció) pedig így fogalmaz: „közlés – igazodás a köznyelvi kiejtés normáihoz, saját nyelvi változat használata”. A középhaladók ajánlott tanterve lényegében ugyanilyen módon ugyanezeket a célokat fogalmazza meg. Kicsit részletesebben foglalkozik a kérdéssel a haladó csoportok ajánlott tanterve. A „követelmények” között megfogalmazza, hogy a tanuló – szóbeli közlések megértésénél – „képes a kódváltásra, az egyik nyelvi változatról a másikra való áttérésre”. (A szóbeli kifejezőképesség, a szövegolvasási képesség és az írásbeli kifejezőképesség pontok esetében nincs ilyen kitétel.) A „tartalmak” címszónál a következők olvashatók: „a figyelem a nyelv változatosságára és változataira irányul, nem az elszigetelt nyelvi elemekre és az elvont nyelvi rendszerre. (...) A szövegértési és szövegalkotási kompetenciaterületre vonatkozó fogalmak, eljárások, műveletek mindegyikét először nem irodalmi, hanem nyelvjárásbeli, igényes köznyelvi szövegeken keresztül ajánlott bevezetni és gyakoroltatni. A szóbeliségben el kell fogadni, sőt bátorítani kell a tanulók saját nyelvi változatának használatát, figyelembe kell venni a kisebbségi nyelvhasználat sajátos helyzetét és igényeit. A köz- és irodalmi nyelvet az írásbeliséggel ajánlatos összekapcsolni.”

A megfogalmazott alapelvek tehát megjelennek az oktatási segédanyagokban is, ugyanakkor inkább csak célként fogalmazódnak meg, módszertani eljárásokról, lehetőségekről nem ejtenek szót ezek a szövegek.

Az elsődleges célcsoport tekintetében azonban szemléletváltásra lenne szükség. Minél közelebb jut az oktatásszervezés az elsődleges nyelvi szocializáció

életkorához, annál nagyobb eséllyel van hatása a szocializációs stratégiákra. Az óvodák kérdése tehát döntő és megkerülhetetlen, optimális esetben az óvodai program az általános iskolai korosztályt érintő programhoz hasonló (vagy nagyobb) méretű hálózat kiépítését jelenti. (A honlapon található óvodásoknak szóló feladatgyűjtemény a bevezető tanúsága szerint öt falu – Csík, Diószén, Gajdár, Klézse, Pusztina – óvodáscsoportjainak eddigi tapasztalatait foglalja össze.)

Van egy másik olyan aspektusa is a felvázolt programnak, amely jelentős hangsúlyeltolódást feltételez a jelenlegi állapotokhoz képest. A moldvai kétnyelvű beszélőknek jelenleg csak kisebb részét megszólítani képes program tömegessé válása (természetesen az anyagi és a humán források rendelkezésre állását feltételezve) a már említett belső támogatottság elnyerésével, illetve erősítésével, a négy beszélői csoport eltérő attitűdjeinek figyelembevételével képzelhető el.

Ennek legfontosabb feltétele az, hogy a nyelvtudás és a nyelvtanítás kérdése független maradjon a nemzeti identitás problematikájától. A program célja a korábban már ismertetett okokból hangsúlyosan a nyelvcsere megfordítása, nem a magyar nemzeti identitás kialakítása vagy erősítése. Ezért érdemes a moldvai nyelvi tervezésnek – s így az oktatásnak is – e két kérdést egymástól minél inkább szétválasztva kezelni. A moldvai kétnyelvű beszélők ugyanis, mint ahogy arra többen (például Fodor 1995a; Hegyeli é. n. [1999]; Tánczos 2011) felhívták a figyelmet, s ahogy az a beszélők kétnyelvűséggel kapcsolatos vélekedéseinek különbözőségéből is kiderül, magyar nyelvi kompetenciájukhoz egy szűk rétegtől eltekintve (a kétnyelvűséget a magyar identitással kapcsolatos megfontolások miatt fontosnak tartó beszélők csoportja) nem társítanak olyan értelmű magyar nemzeti identitást, amilyen a Kárpát-medencei magyar egynyelvű beszélők esetében megszokott. A magyar nyelv elsajátításának igénye ezért nem vonja maga után a magyar nemzetközösséghez való tartozás igényét. Ezért nem szerencsés, ha a magyarnyelv-tanítási program identitásválasztási kényszerrel jár együtt, mint ahogy az a 2012-ig az MCSMSZ által koordinált program esetében megfogalmazódott: „A tanítás célja kettős lehet: minél szélesebb körben magyar alapélményt kell adni, aminek elégnek kell lenni ahhoz, hogy ha egy gyerek nem is vesz részt magyar nyelvű tanításban a későbbiekben, képes legyen saját maga eldönteni, hogy milyen identitást akar választani. Tehát ez esetben alternatívát nyújtunk, a román kultúra mellett magyar kulturális hatásokat is beindítunk” (Hegyeli 2001: 188 – a szerző másik célként a magyar nyelvű továbbtanulás elérése által megvalósítani kívánt tudatos elitképzést jelöli meg).

Az olyan törekvések tehát, melyeknek célja a magyar nemzeti identitás kialakítása vagy erősítése, a moldvai kétnyelvű beszélők nagy többségét esetleg visszatartják a magyarnyelv-tanulástól. Ha viszont az oktatási program hangsúlyozottan csak a magyar nyelvi kompetencia kialakítására, erősítésére törekszik, képes

megszólítani azokat a széles beszélői csoportokat is, melyek számára kétnyelvűség előnyként definiálódik, a magyar nemzeti identitás viszont érdektelen, illetve a velejáráó konfrontációk miatt vállalhatatlan. Az oktatási folyamatban az ideológiai nevelés ésszerű célja sokkal inkább a moldvai kétnyelvűek történelmileg kialakult identitásfaktorainak tudatosítása, azaz annak az identitásnak az újraépítése lehet, ami a közösségeket a román asszimilációs törekvések következményeként fellépő identitásválságot megelőző időben jellemezte. Ez a szemlélet a moldvai kétnyelvű beszélőket történelmi értelemben magyar etnicitásúként jellemzi, de nem követeli meg tőlük a Kárpát-medencei értelemben vett magyar nemzeti identitás kinyilvánítását, hanem elismeri, hogy történelmi-társadalmi meghatározottságuk révén különleges, a „hagyományos” fogalmakkal nem leírható identitással rendelkeznek. Ellenkező esetben a magyar nyelvi tervezés a közösségek érdekei elé más érdekeket helyez, és ezzel szembekerül a közösség igényeivel.

Összefoglalva, a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélők széles körében a magyar nyelvi tervezésnek, s ezáltal a magyarnyelv-oktatásnak megvan vagy meg teremthető a kellő elfogadottsága. A sikernek van elméleti lehetősége, de ez a mai lehetőségek és erőforrások többszörösét igényelné. Elsősorban a presztízsviszonyok megváltoztatása szempontjából lenne fontos és szimbolikus jelentőségű a magyar misézés bevezetése. A fishmani implikációs skála alapján meghatározott nyelvi állapotra épülő, a beszélők vélekedéseinek különbözőségét figyelembe vevő és a nyelvcsere lelassítását, megállítását, végső soron pedig megfordítását el érni kívánó nyelvi oktatási program pedig három alapelvre épül: (1) Az oktatási program célja a helyi nyelvváltozat felhasználásával, kontrasztív módszerekkel elérendő köznyelvi kompetencia kialakítása, tehát a nyelvjáráó köznyelv értelmű kettősnyelvűség kiteljesítése. (2) Szükséges hozzá az alapvető személtváltást, valamint a humán, illetve anyagi erőforrások átcsoportosítását és megnövelését kívánó kétnyelvű óvodák rendszerének kialakítása, és (3) az újszerű, a beszélőközösségek sajátos identitásrendszerét ismerő és elismerő ideológiai nevelés stratégiájának érvényesítése, ami az oktatásban a kétnyelvűség és a hagyományosnak mondható identitásszerkezet kialakításának célját helyezi előtérbe.

5. Összegzés

A kötet témája a moldvai magyar beszélőközösségek nyelvcserejének vizsgálata. Bemutatja a moldvai magyar nyelvváltozatok jelenlegi helyzetét, használatuk jellemzőit, vizsgálja a hozzájuk kapcsolódó attitűdöket. Kísérletet tesz az aktuális folyamatok alapján a jövőben várható tendenciák előrejelzésére, és mérlegeli a beavatkozás lehetőségeit. A pontos helyzetfelméréssel hozzá kíván járulni a revitalizációs tevékenységek optimalizálásához.

A kötet négy fő fejezetre tagolódik. Az első fejezet bemutatta egyrészt a két különálló projektet, melyekben részt vettem, és melyeknek keretében az adatok gyűjtése és feldolgozása megtörtént, másrészt a vizsgált beszélőközösségeket. A *moldvai magyarok*, illetve műszóként esetenként a *moldvai kétnyelvűek* kifejezést használtam a vizsgált közösségek tagjainak megnevezésére; definiáltam a beszélőközösségeknek a Kárpát-medencei nemzeti identitástól eltérő speciális identitását, illetve foglalkoztam az eredet és a településtörténet azon kérdéseivel, melyek a helyi nyelvváltozatokat és a nyelvhasználati szokásokat közvetlenül befolyásolják.

A második fejezetben a moldvai nyelvi valóság olyan aspektusait elemeztem, amelyek az összes beszélőközösségre jellemzők. Az elemzés során megvizsgáltam a közösség vélekedéseinek rendszerét. Öt kérdéskör köré csoportosítottam a nyelvvel kapcsolatos vélekedéseket. Egyrészt megvizsgáltam azt, hogy (1) a beszélők milyen vélekedéseket alakítanak ki nyelvváltozatuk státusáról, illetve (2) milyen viszonyrendszerben látják azt a többi magyar nyelvváltozattal való összehasonlításban. Ezután az interjúk elemzéséből kiindulva sorra vettem, milyen vélekedések élnek a moldvai beszélőközösségekben (3) a kétnyelvűséggel és (4) a kisebbségi nyelvváltozat jövőjével kapcsolatban, illetve hogy ezek hogyan befolyásolják a közösségekben végbemenő nyelvhasználattal kapcsolatos változásokat. Végül (5) a kisebbségi nyelvi szocializációnak azokat a stratégiáit mutattam be, amelyek jelenleg párhuzamosan vannak jelen a közösségekben.

Megállapítottam, hogy a ma kétnyelvű beszélőközösségek mindegyikében folyamatban van a nyelvcsere. Ezt a kijelentést a következők alapján tettem:

1. A saját nyelvváltozat státusát a beszélői vélekedésekben nagyfokú bizonytalanság övezi, presztízse régióként eltérő okokból és mértékben, de összességében véve rendkívül alacsony.
2. A saját nyelvváltozatnak és a Kárpát-medencei magyar köznyelvnek a távolságát különböző okokból nagynak látják.

3. A beszélőközösségeknek a saját kétnyelvűségükhöz való viszonya többféle. A beszélők számára nincs a kétnyelvűségnek önértéke, a kétnyelvűség fenntartásának (érzelmi, intellektuális vagy akár racionális alapú) motíváltsága a legtöbb beszélő esetében hiányzik. A kétnyelvűség gyakorlati értéke külső hatások összefüggő rendszerében értelmezhető, és folyamatosan változik.
4. A kisebbségi nyelvváltozat jövője az összes vizsgált beszélőközösségben veszélyeztetett. Ugyanakkor a nyelvváltozat jövőjéről szóló beszélői vélekedések általában nem korrelálnak a jelenleg zajló nyelvi folyamatok elemzése alapján kialakítható várakozásokkal. A kisebbségi nyelvváltozat ismerete részben a közösségek történelmi-etnikai meghatározottsága, részben az elmúlt évtizedek nyelvi, nyelvpolitikai eseményeinek köszönhetően a beszélők számára nem artikulálódik döntő markerként az etnikai identitás megfogalmazásakor. Éppen ezért nyelvváltozatuk eltűnésének lehetőségével a beszélők nem kötik össze az identitás fenyegetettségének érzését, sem annak egyéni, sem közösségi vonatkozásaiban.
5. Egyértelműen a folyamatban levő nyelvcsere utalnak a kisebbségi nyelvi szocializáció megváltozott stratégiái is. A nyelvcsere folyamatának döntő szakasza az elsődleges kisebbségi nyelvű szocializáció folyamatos és immár végletes és véglegesnek látszó visszaszorulása. A nyelvcsere kísérőjelenségeiként értékelhetők a feltételezhetően átmeneti jelleggel megjelenő késleltetett másodnyelvi szocializációs stratégiák, amelyek a folyamatokat módosítják, esetleg lassítják, de semmilyen esetben nem állítják le vagy fordítják vissza.

A felsorolt megállapításokban említett nyelvi-nyelvhasználati jellegzetességek legtöbbszörre jellemző az a kettősség, hogy egyszerre jelzik és alakítják is a nyelvcsere folyamatát. A nyelvváltozat presztízsének alacsony volta és visszaszorulása, a drasztikusan és a nyelvmegettartás szempontjából negatívan változó nyelvhasználati jellemzők, a kétnyelvűséggel és a nyelvváltozat jövőjével kapcsolatos vélekedések bizonytalansága, széttartó jellege és a szocializációs stratégiák átalakítása nem csak biztos jelei a közösségekben zajló nyelvcsérének, hanem okai és aktív alakítói is a folyamatoknak. Hatásuk összeadódik, és gyorsítja a nyelvcsere folyamatát.

A harmadik fejezet azt vizsgálta, hogy milyen aspektusokban különböznek az egyes beszélőközösségek nyelvhasználati szokásai, nyelvvel kapcsolatos attitűdjei. A beszélőközösségeket három, a természeti, történelmi és etnikai viszonyok alapján kialakított régióba soroltam. A falvak közül négy (Újfalú, Szitás, Bahána,

Szalánc) a Tatros menti településeket, öt (Pusztina, Frumósza, Lészped, Szoloncka, Szerbek) a Bákótól északra, északnyugatra fekvő székely eredetű falvakat reprezentálta. (Utóbbiakat – a Beszterce partján fekvő Lészped földrajzi elkülönülése ellenére – a közös etnikai-történeti-nyelvhasználati jellemzők alapján egy egységként kezeltem, és az egyszerűség kedvéért Tázló menti településcsoportnak neveztem.) Az utolsó négy beszélőközösséget pedig (Bogdánfalva, Diószén, Klézse, Trunk) a Szeret menti települések csoportjából választottam ki.

Megállapítottam, hogy a gazdasági és szociokulturális jellemzők a várakozásoknak megfelelően fontos szerepet játszanak a nyelvhasználati szokások alakulásában: a beszélőközösségek képzettsége, mobilizációs lehetőségei összefüggést mutattak a nyelvről szóló vélekedésekkel vagy/és a nyelvhasználati szokásokkal. A régiók közti különbségek a valós nyelvhasználati szokásokban nagyobbak, mint a vélekedések tekintetében: a legmarkánsabb különbségek azoknál a nyelvhasználati kérdéseknél bontakoztak ki, amelyek arra kérdeztek rá, hogy az adatközlők melyik nyelvet használják különféle partnerekkel való kommunikáció során. A vélekedéseket kutató kérdések esetén szintén kirajzolódtak a különbségek, de ezek általában kisebb mértékűek voltak. Ez is arra utal, hogy a nyelvcsereszituációban a valós nyelvhasználat jellemzői alapján kirajzolódó kép nem feltétlen és teljes mértékben vág egybe a nyelvvel kapcsolatos beszélői vélekedések alapján felvázolható képpel: a gyors nyelvi, nyelvhasználati változásoknál lassabban változik a beszélőkben a nyelvről, nyelvhasználati szokásokról élő kép.

A záró, negyedik fejezet elején a Fishman által a nyelvcsere visszafordítására kidolgozott modell keretében definiáltam a beszélőközösségek nyelvi állapotát, mely (néhány kivétellel) a fishmani 6. és 7. fokozat közötti átmeneti állapotnak volt megfeleltethető. Mivel a skála fokozatjellege statikus jelleget kölcsönöz a leírásnak, a helyzet árnyaltabban ábrázolható, ha a közösségeket egy, a 6. fokozattól a 7. fokozatig terjedő kontinuumon helyezük el. A 7. fokozat jellemzője a kisebbségi nyelvet beszélő, társadalmilag egységes és etnolingvisztikailag aktív felnőtt közösség fenntartása, a 6. fokozat elérésének kritériuma pedig a nyelvátadás intergenerációs folytonosságának biztosítása. Amennyiben az elképzelt kontinuumon a 7. fokozat felé való elmozdulás legfőbb kritériumaként a kisebbségi nyelvi interakciók csökkenő számát határozzuk meg, azt mondhatjuk, hogy a három elkülönített régió közül a Szeret menti közösségek (Bogdánfalva, Klézse, Diószén) állnak a legtávolabb a 6. fokozat követelményeitől. Ezeket követik a Tatros menti falvak (Szitás, Újfalu, Bahána). A Tázló menti székelyes falvak (Pusztina, Frumósza, Lészped) állnak a legközelebb a 6. fokozat követelményeihez. Egyik régió közösségeinek nyelvhasználati szokásai sem érik el ugyanakkor a 6. fokozatban leírt stabilizáló jellegű követelményeket, elsősorban a nyelvátadás intergenerációs folytonosságának követelményét.

Áttekintettem, hogyan lehet érvelni a közösségek esetében a magyar nyelv megtartása mellett. Ennek során rámutattam, hogy a kár, ami a közösség tagjait éri, elsősorban nem a „magyarságuk” elvesztésének tényében, hanem annak a közösségi létnek a megszűnésében és az e közösségi létben implikált azon erkölcsi értékek elvesztésében artikulálódik, amelyeknek fenntartását elsősorban a magyar nyelv biztosítja.

Megállapítottam továbbá, hogy a magyar nyelvváltozatok megtartását, illetve a Kárpát-medencei köznyelvi kompetencia erősítését célul kitűző nyelvi tervezési tevékenységek várható elfogadottsága a kétnyelvű közösségek tagjainak körében nem egységes. A beszélők jelentős részének esetében beszélhetünk a magyar nyelvi tervezés törekvéseinek támogatásáról vagy legalábbis elfogadásáról, de számolni kell egy kisebb beszélői csoporttal, amely a jelenlegi nyelvi és szociokulturális helyzetben elutasító attitűdökkel rendelkezik.

A záró fejezetben felvázoltam egy olyan nyelvi tervezési program néhány alapelvét, amely a nyelvcsere lelassítását, végső soron pedig megállítását, illetve megfordítását célozza. Ez a program a fishmani implikációs skálából indul ki, a disszertáció eredményei alapján felvázolt nyelvi állapotra épít, és figyelembe veszi a beszélők vélekedéseinek különbözőségét. Három alappillérre épül: célja a nyelvjárás-köznyelv értelmű kettősnyelvűség kialakítása, elsődleges célcsoportja az óvodás korosztály, valamint a közösségek tagjainak speciális identitásstruktúráját ismerve és elismerve törekszik a kétnyelvűség stabilizálására, és ezzel a kisebbségi nyelvváltozat revitalizálására.

6. Hivatkozások

- Allard, Réal – Landry, Rodrigue 1986. Subjective ethnolinguistic vitality viewed as a belief system. In: *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 7. 1–12.
- Appel, René – Muysken, Pieter 1987. *Language Contact and Bilingualism*. London: Edward Arnold.
- Arens, Meinolf – Bein, Daniel 2003. Katholische Ungarn in der Moldau. Eine Minderheit im historischen Kontext einer ethnisch und konfessionell gemischten Region. *Saeculum*. 54, 2. 213–269.
- Arens, Meinolf 2005. A moldvai magyarok/csángók kutatásának feladatai. In: Kinda I. – Pozsony F. (szerk.), *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 336–351.
- Baker, Colin – Prys Jones, Sylvia (szerk.) 1998. *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. *Multilingual Matters*.
- Bakk Dávid Tímea 2008. Új „kemény számok” kellene. Hányan vannak és mennyire beszélnek magyarul a csángók? Összeállítás; interjú Táncczos Vilmosmal és Hegyeli Attilával. *Transindex*, 2008. szeptember 17. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=8105> (utolsó megtekintés: 2014.08.13).
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.), *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 56–75.
- Benkő Loránd 1990. A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, 188.
- Benő Attila 2004. Kölcsönszóhasználat, kódváltás a moldvai kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban. In: Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 23–36.
- Benő Attila 2006. Nyelvi jogok, nyelvhasználat a közigazgatás területén Romániában. In: Benő A. – Szilágyi N. S. (szerk.), *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 36–42.
- Blommaert, Jan 1996. Language planning as a discourse on language and society: The linguistic ideology of a scholarly tradition. *Language Problems and Language Planning*. 20 (3), 199–222.

- Blommaert, Jan 2002. Rights in places: comments on linguistic rights and wrongs. Sociolinguistic Symposium 14, Ghent, april 2002, „Linguistic Rights and Wrongs”.
- Borbáth Erzsébet 1994. A moldvai csángó gyermekek kétnyelvősége. *Édes Anyanyelvünk* 1, 1–10.
- Bodó Csanád – Eriş Elvira 2004. A román kölcsönszavak használata két moldvai beszélőközösségben. In: Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 67–96.
- Bodó Csanád – Heltai János Imre – Tarsoly Eszter 2003. Nyelvi tervezés Moldvában. In: Drescher J. A. – Herr J. (szerk.), *A MANYE XI. (pécsi) és XII. (szegedi) kongresszusa nemzetiségi és nyelvpolitikai tárgyú előadásai*ból. Szekszárd, Pécs és Budapest: MANYE. 67–72.
- Bodó Csanád 2002. Szempontok a nyelvjárásvesztés vizsgálatához. In: Szabó G. – Molnár Z. – Guttmann M. (szerk.), *IV. Dialektológiai szimpozium*. Szombathely: BDTF. 68–72.
- Bodó Csanád 2004a. Nyelvek és közösségek vitalitása Moldvában. In: Kozma I. – Papp R. (szerk.), *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 150–160.
- Bodó Csanád 2004b/2005. Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában. *Magyar Nyelv* 2004/3, 347–358. Megjelent még Kinda I. – Pozsony F. (szerk.), *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 293–307.
- Bodó Csanád 2004c. Nyelvi szocializáció és nyelvi érintkezés a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 37–66.
- Bodó Csanád 2006a. A magyar nyelvpolitika és nyelvi tervezés lehetőségei Moldvában. In: Diószegi L. (szerk.), *A moldvai csángók*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 89–106.
- Bodó Csanád 2006b. Nyelv vagy nyelvjárás? Státustervezés a moldvai magyar és a dél-dunántúli bojás nyelvváltozatok körében. In: Benő A. – Szilágyi N. S. (szerk.), *Nyelvi Közösségek – nyelvi jogok*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 53–62.
- Bodó Csanád 2007a. A magyar nyelvi vitalitás területisége Moldvában. In: Zelliger Erzsébet (szerk.), *Nyelv – területiség – társadalom*. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. (MNyTK. 228.) 123–142.

- Bodó Csanád 2007b. Követései geolingvisztikai vizsgálat Moldvában. In: Guttman M. – Molnár Z. (szerk.), V. dialektológiai szimpozion. Szombathely: A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 37–47.
- Bodó Csanád 2007c. A moldvai magyar nyelvjárások román kölcsönszórétegének területisége. In: Benő A. – Fazakas E. – Szilágyi N. S. (szerk.), Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére. I. kötet. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó. 160–174.
- Bodó Csanád 2012. Language socialization practices. In: Peti, L. – Tánccos, V. (szerk.), Language Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages. Cluj-Napoca: The Romanian Institute for Research on National Minorities. 31–50.
- Borbély Anna 2001. Nyelvcseré: szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Bourdieu, Pierre 1991. Language and Symbolic Power. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Bourhis, Y. Richard – Giles, Howard – Rosenthal, Doreen 1981. Notes on the construction of a 'subjective vitality questionnaire' for ethnolinguistic groups. In: Journal of Multilingual and Multicultural Development 2. 144–155.
- Bradley, David 2007. Language Policy and Language Rights. In: Miyaoka, O. – Sakiyama, O. – Krauss, M. E. (szerk.), The Vanishing Languages of the Pacific Rim. N. Y.: Oxford University Press. 77–90.
- Cooper, Robert L. 1989. Language Planning and Social Change. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csűry Bálint 1933. Növénynevek Bogdánfalváról. Magyar Nyelv. XXXIX, 7–8, 249–251; 9–10, 316–321.
- Diaconescu, Marius 2005. A moldvai katolikusok identitáskézise a politika és a historiográfiai mítoszok között. In: Kinda I. – Pozsony F. (szerk.), Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 9–20.
- Domokos Pál Péter 1931/1987. A moldvai magyarság. Budapest: Magvető Kiadó.
- Domokos Pál Péter 1958. Mai csángó nyelvjárásban írt levelek és versek. Magyar Nyelv. LIV, 564–574.
- Dorian, Nancy C. 1981. Language Death: The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Ewards, John 1984. Language, diversity and identity. In: Edwards, J. (szerk.), Linguistic Minorities, Policies and Pluralism. London: Academic Press. 277–310.
- Erb Mária 2007. Wir und sie: Ethnische Stereotype und Vorurteile bei den Tarianer Deutschen. In Erb, M. – Knipf-Komlósi, E. (szerk.), Tradition und Innovation. Beiträge zu neueren Ungarndeutschen Forschungen. Ungarndeutsches Archiv 9. Budapest: ELTE Germanistisches Institut. 140–194.
- Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése (Council of Europe, Parliamentary Assembly) 2001. Ajánlás (Recommendation) 1521. <http://www.assembly.coe.int> (utolsó megtekintés 2014. augusztus 10.).
- Ferenczy Géza 1979. A csángók. Egy kérdés újabb megközelítése. A Hét. X, 18, 11.
- Fishman, Joshua A. (szerk.) 2001. Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua A. 1991. Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua A. 1993. Reversing language shift: Successes, failures, doubts, and dilemmas. In: Ernst Håkon Jahr (szerk.), Language Conflict and Language Planning. Berlin és New York: Mouton de Gruyter. 69–81.
- Fodor Katalin 1991. Idegen sajátosságok a moldvai csángó nyelvjárás hanglejtésében. In: Hajdú M. – Kiss J. (szerk.), Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Budapest: ELTE. 178–184.
- Fodor Katalin 1995a. A csángók identitásproblémájának nyelvi és nyelven kívüli okairól. In: Kassai I. (szerk.), Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 121–128.
- Fodor Katalin 1995b. „nam irtom uilon sepen cioc hodi tutom” (Egy moldvai csángó asszony helyesírásáról). In: Laczkó K. (szerk.), Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára. Budapest: ELTE Mai Magyar Nyelvi Tan-szék. 147–150.
- Fodor Katalin 2001. Adalékok a csángók nyelvváltásának vizsgálatához. Moldvai Magyarság. XI, 5 (120), 18–19.
- Fodor Katalin 2004. Csángó nyelvfeldrajzi kutatás. In: Kiss J. (szerk.), Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 97–104.
- Gábor Felicia 2005. Csángó vagyok. Csíkszereda: Hargita Kiadóhivatal.
- Gal, Susan 1979. Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria. New York – San Francisco – London: Academic Press.

- Gál Noémi 2010. A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 6. Kolozsvár: Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége.
- Gálffy Mózes 1964a. A moldvai csángó nyelvjárás hangrendszere. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. VIII, 1, 31–44.
- Gálffy Mózes 1964b. A moldvai csángó nyelvjárás mássalhangzó-rendszere. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. VIII, 2, 157–168.
- Gálffy Mózes 1965. A moldvai csángó nyelvjárás fonéma-variáns rendszere. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. IX, 2, 257–269.
- Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila 1991. A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I–II. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, 193.
- Garami Erika – Szántó János 1991. Magyarországi szlovákok. Kutatási jelentés. Budapest, TÁRKI gyorsjelentések 5.
- Garami Erika – Szántó János 1992. Magyarországi szlovákok identitása. *Regio*. 2, 113–134.
- Gegő Elek 1838/1987. A moldvai magyar telepekről. Buda. (Reprint: Budapest 1987).
- Giles, Howard – Bourhis, Richard Y. – Taylor, Donald M. 1977. Toward a theory of language in ethnic group relations. In: Giles, H. (szerk.), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Academic Press. 307–348.
- Gombocz Zoltán – Melich János 1914–1944. Magyar etymológiai szótár. Budapest.
- Haas, Walter 1988. Schweiz. Das Rätoromanische als endonormative Kleinsprache. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – Mattheier K. J. (szerk.), 1988 *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society/Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. II. Berlin – New York: Walter de Gruyter Verlag. 1372.
- Hamel, Rainer Enrique 1999. Nyelvpolitika és az etnikumok közötti konfliktusok. A kutatás nehézségei. In: Szépe Gy. – Derényi A. (szerk.), *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet és Corvina Kiadó. 70–93.
- Hamers, Josiane F. – Blanc, Michel H. A. 1989. *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harwood, Jake – Giles, Howard – Bourhis, Richard Y. 1994. The genesis of vitality theory: Historical patterns and discursal dimensions. *International Journal of the Sociology of Language*. 167–206.
- Hegyeli Attila é. n. [1999]. Hat nemzetiség egyetlen faluban? Egy moldvai csángó falu etnikai identitásáról. In: Pozsony F. (szerk.), *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben. A magyarságkutatás könyvtára*. XXIII. 83–96.

- Hegyeli Attila 2001. A moldvai csángók magyar nyelvi oktatásának szükségességéről. *Regio*. 12, 4. 181–194.
- Hegyeli Attila 2004. Moldvai katolikus gyermekek nyelvhasználatáról. In: Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 113–124.
- Hegyeli Attila 2007. A Moldvai Csángó Oktatási Programról rövid bemutatón. <http://csango.ro/index.php?page=oktatas> (utolsó megtekintés: 2014. augusztus 10.).
- Hegyeli Attila 2010. A gyerekek szeretete tartotta bennem a lelket. Beszélgetés Hegyeli Attilával, a Csángó Oktatási Program vezetőjével (2000-2010); Sántha Attila interjúja. In: Kosztándi T. I. (szerk.), *Tíz év Moldvában*. Kézdivásárhely: Zelegor. 11–31.
- Heltai János Imre – Tarsoly Eszter 2004. Lehetőségek a moldvai kétnyelvű katolikus közösségek nyelvcserejének elemzésére. In: P. Lakatos I. – T. Károlyi M. (szerk.), *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 118–125.
- Heltai János Imre 2004. A magyar-román nyelvcserevel kapcsolatos vélekedések moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 125–135.
- Heltai János Imre 2005. A moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek etnolingvisztikai vitalitása. In: Cs. Jónás E. – Székely G. (szerk.), *Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban*. Pécs – Nyíregyháza: MANYE – Bessenyei György könyvkiadó. 170–176.
- Heltai János Imre 2006. Nyelvi tervezés és magyarnyelv-tanítás Moldvában. In: Benő A. – Szilágyi N. S. (szerk.), *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 153–165.
- Heltai János Imre 2007a. Vélekedések a magyar nyelv területi változatairól Moldvában. In: Guttmann M. – Molnár Z. (szerk.), *V. dialektológiai szimpozion*. Szombathely: A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 126–132.
- Heltai János Imre 2007b. Új lehetőségek a moldvai magyar beszélőközösségek nyelvi viselkedésének vizsgálatában. In: Heltai P. (szerk.), *Nyelvi modernizáció*. Pécs – Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem. 72–77.
- Heltai János Imre 2011a. A moldvai magyar nyelvi tervezés legitimitásának kérdései. In: Híres-László K. – Karmacs Z. – Márku A. (szerk.), *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi ember jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. 119–125.

- Heltai János Imre 2011b. A magyar nyelvi tervezés lehetőségei az egyházi nyelvhasználat területén Moldvában. *Néprajzi Látóhatár* 2011: 4. 39–49.
- Heltai János Imre 2012. Language shift in Moldavia. In: Peti, L. – Táncczos, V. (szerk.), *Language Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages*. Cluj-Napoca: The Romanian Institute for Research on National Minorities. 71–96.
- Hoppa Enikő 2012. „Mük csángóul beszélünk”. A moldvai magyar nyelvjárás. Pécs: Pro Pannónia Kiadói Alapítvány.
- Isohookana-Asunmaa, Tytti 2012. *Csángó Körkép*. Budapest: Méry Ratio.
- Isohookana-Asunmaa, Tytti 2012. *The Csango*. Budapest: Méry Ratio.
- Jerney János 1851. Jerney János utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1851. I–II. Pest.
- Juhász Dezső 2003. A moldvai nyelvjárási régió. In: Kiss J. (szerk.), *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 307–315.
- Juhász Dezső 2004a. Az északi csángók eredetéről „A romániai magyar nyelvjárások atlasza” tükrében. In: P. Lakatos I. – T. Károlyi M. (szerk.), *Nyelvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 163–174.
- Juhász Dezső 2004b. Csángó kutatás és nyelvföldrajz: egy kérdéskör tudománytörténetéhez. In: Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 136–166.
- Kádár Edit 2000. Etnolingvisztikai vitalitás a szórványban (Oltszakadát). *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*. XLIV, 1-2. 69–108.
- Kiss Jenő 2003. A regionális köznyelviség. In: Kiss J. (szerk.), *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss Jenő 2008. Nyelvi változások – kutatói dilemmák. *Magyar Nyelv*. CIV, 3. 257–274.
- Kiss Jenő 2009. Anyanyelvünk Európában. A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány*. 1. 67–74.
- Kloss, Heinrich 1969. *Research Possibilities on Group Bilingualism: A Report*. (International Center for Research on Bilingualism, Publication B-18.) Québec: Presses de l’Université Laval.
- Kontra Miklós 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi L. (szerk.), *Magyarságkutatás 1995–96*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 113–123.
- Kontra Miklós 2010. Nyelvi emberi jogi polémiák. In: *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. (Korábban megjelent: *Korunk* 2004/11. 103–114; Benő A. – Szilágyi N. S. (szerk.): *Nyelvi közösségek, nyelvi jogok*. Kolozsvár 2006: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 9–29.

- Kós Károly 1994. A csángó írásrendszerről. *Néprajzi Látóhatár*. 3, 1–2. sz. 283–298.
- Köpf Eszter 1996. A finnországi svéd kisebbség helyzete. *Regio*. 7/1, 94–116.
- Krauss, Michael 2007. Keynote – Mass Language Extinction and Documentation: The Race Against Time. In: Miyaoka, O. – Sakiyama, O. – Krauss, M. E. (szerk.): *The Vanishing Languages of the Pacific Rim*. N. Y.: Oxford University Press. 3-24.
- Kroskity, Paul V. 1998. Arizona Tewa kiva speech as a manifestation of dominant language ideology. In: Schieffelin, B. B. – Woolard, K. A. – Kroskity, P. V. (szerk.), *Language Ideologies. Practice and Theory*. Oxford: Oxford University Press. 103–122.
- Le Page, Robert B. – Tabouret-Keller, Andrée 1985. *Acts of Identity. Creole-based Approaches to Language and Ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lükő Gábor 1936/2002. A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Budapest: Táton Kiadó.
- D. Máta Mária 1992. „A magyar nyelvet írni kezdik”. A hangjelölés nehézségei a csángómagyar levelekben. *Magyar Nyelv*. LXXXVIII, 1, 56–72.
- Márton Gyula 1956. A moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatásról. *Magyar Nyelv*. LII, 92–100.
- Márton Gyula 1965. A moldvai csángó nyelvjárás hangrendszerét és fonológiai struktúráját ért román nyelvi hatásról. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. IX, 2, 243–256.
- Márton Gyula 1966. Román kölcsönszavaink alaktani beilleszkedése. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. X, 2, 289–298.
- Márton Gyula 1972. A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Márton Gyula 1974. Igetövek, igei jelek és igei személyragok a moldvai csángó nyelvjárásban. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Mărtinaș, Dumitru 1985/1999. *Originea ceangăilor din Moldova*. Ediția a II – a revizuită de Ion Coja și Laurențiu Șoitu. Bacău: Editura Symbol.
- Mesterházy Szilvia: A moldvai csángók nyelvi jogai, különös tekintettel az oktatási jogok érvényesülésére. In: Nádor O. – Szarka L. (szerk.), *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 148–160.
- Murádin László 1958. A nyelvújítási szók csángó megfelelőihez. *Studia Univ. Babeș-Bolyai Tom. III. nr. 6. Series IV. Fasc.1*, 197–199.
- Murádin László 1979a. A csángó névről. *A Hét*. X, 7, 4.
- Murádin László 1979b. Még egyszer a csángókról. *A Hét*. X, 21, 11.

- Murádin László 1979c. Amit már tisztáztak. *A Hét*. X, 29, 12–13.
- Murádin László 1993. A kétnyelvűség egy sajátos megnyilvánulása a moldvai csángómagyarok nyelvi tudatában. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. XXXVII, 1–2, 159–62.
- Mühlhäusler, Peter 2000. Language planning and language ecology. *Current Issues in Language Planning*. 1: 3, 306–367.
- Pál, M. Iosif Petru 1941. *Originea Catolicilor din Moldova*. Săbăoani–Roman, Tipografia Serafica.
- Paulston, Christina B. 1994. Linguistic Minorities in Multilingual Setting. Implications for language policies. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Pávai István é. n. [1999]. Etnonimek a moldvai magyar anyanyelvű katolikusok megnevezésére. In: Pozsony F. (szerk.), *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben. A magyarságkutatás könyvtára XXIII*. 69–82.
- Pávai István 2005. Magyar identitástudat Moldvában. In: *Uő., Zene, vallás, identitás a moldvai magyar népéletben*. Budapest: Hagyományok Háza. 9–97.
- Péntek János – Benő Attila 2003. Nyelvi jogok Romániában. In: Nádor O. – Szarka L. (szerk.), *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 123–147.
- Péntek János 1996. A magyar–román interetnikus kapcsolatok néhány nyelvi vonatkozása. In: Katona J. – Viga Gy. (szerk.), *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc: Hermann Ottó Múzeum.
- Péntek János 2004. Anyanyelv az oktatásban. In: *Uő., Anyanyelv és oktatás*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó. 15–52.
- Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Cs. (szerk.), *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 136–152.
- Peti Lehel 2006. A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In: Jakab A. Zs. – Szabó Á. T. (szerk.), *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 129–155.
- Pozsony Ferenc 2005. *A moldvai csángó magyarok*. Budapest: Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet.
- Radó Péter é. n. *Asszimiláció és nyelvhasználat (Nemzeti kisebbségek Magyarországon)*. Budapest: Citoyen Kiadó.
- Ricento, Thomas 2000. Historical and theoretical perspectives in language policy and planning. *Journal of Sociolinguistics*. 4 (2), 196–213.

- RMPSZ 2014. Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége Moldvai Csángómagyar Oktatási Program, Oktatás, Módszertan. <http://csango.theweb.ro> (utolsó megtekintés 2014. augusztus 12.).
- Sándor Klára 1996a. Apró Ábécé – apró esély. A csángók „nyelvészítésének” lehetőségei és esélyei. In: Csernicskó I. – Váradi T. (szerk.), Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–67.
- Sándor Klára 1996b. A nyelvcsere és a vallás összefüggése a csángóknál. *Korunk*. 1996/11, 60–75.
- Sándor Klára 1999. Contempt for linguistic human rights in the service of the catholic church: the case of the csángós. In: Kontra M. – Phillipson, R. – Skutnabb Kangas, T. – Várady T. (szerk.), *Language: a Right and a Resource Approaching Linguistic Human Rights*. Budapest: CEU Press. 317–331.
- Sándor Klára 2000. National Feeling or Responsibility? The Case of the Csango language revitalization. *Multilingua. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*. Vol. 19. 1/2. 141–168.
- Sándor Klára 2003. Magyar nyelvészítés? Megjegyzések a csángó beiskolázási kísérletről. In: Osvát A. – Szarka L. (szerk.), *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör és MTA Kisebbségkutató Intézet. 153–182.
- Sándor Klára 2005. The Csángós of Romania. In: Fenyvesi, A. (szerk.), *Hungarian Language Contact Outside Hungary*. Amsterdam: Benjamins. 163–185.
- Sándor Klára 2012. Discourses on discourses: can we understand each other? In: Peti, L. – Táncoz, V. (szerk.), *Language Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages*. Cluj-Napoca: The Romanian Institute for Research on National Minorities. 139–168.
- Simon Boglárka – Péter László 2004. „Ha már egyszer csángó vagy, meg kell tanulj boldogulni”. Egy moldvai falu lakóinak identitásépítő stratégiái. In: *Pro Minoritate*. Ősz-Tél. 123–146.
- Simon Boglárka 2005. Hogyan „boldogulnak” a csángók? Az identitás kinyilvánításának versus elrejtésének stratégiái egy moldvai közösségben. *Erdélyi Tudomány*. 3, 9–28.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, N. Y.: Lawrence Erlbaum.
- Szabó T. Ádám 1993. A csángók nyelve és helyesírása Lakatos Demeter szövegeinek tükrében. In: Halász P. (szerk.), „Mégfog vala apóm szokcor kezemtül...”. Budapest: Lakatos Demeter Egyesület. 63–70.
- Szabó T. Attila 1959/1981. A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. *Magyar Nyelvjárások*. 5, 3–38. (Megjelent még: *Nyelv és irodalom*. Válogatott tanulmányok, cikkek. V. Bukarest. 482–527, 599–609.)

- Szabó T. Attila 2001. A moldvai csángó nyelvjárás szókinccse. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. XLV, 1–2, 125–131.
- Szilágyi N. Sándor 1979. Amit még nem mondtak el a csángó névről. *A Hét*. X, 24, 10.
- Szilágyi N. Sándor 2003. Bozgor. In: Szilágyi N. S., *Mi egy más. Közéleti írások*. Bukarest, 713–717.
- Szilágyi N. Sándor 2006. Nyelvi jogok, egyházi nyelvhasználat. A magyar nyelvű mise kérdése Moldvában. In: Diószegi L. (szerk.), *A moldvai csángók*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 107–114. Megjelent még: Benő A. – Szilágyi N. S. (szerk.), *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 323–328.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Cs. (szerk.), *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–117.
- Szőcs István 1979. Nép vagy név? *A Hét*. X, 27, 10.
- Tánczos Vilmos 1995. A nyelv váltás jelensége a moldvai csángók egyéni imarepertoárjában. *Kétnyelvűség. Nyelv- és kultúrokológiai szaklap (Szada)*. III, 2, 51–68.
- Tánczos Vilmos 1997. Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség*. III, 1–2. 370–390.
- Tánczos Vilmos é. n. [1999]. A moldvai csángók lélekszámáról. In: Pozsony F. (szerk.), *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben. A magyarságkutatás könyvtára XXIII*. 7–32.
- Tánczos Vilmos 2004. A moldvai csángók nyelvészeti kutatása (1945–2004). In: Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 208–285.
- Tánczos Vilmos 2006. A moldvai csángók asszimilációja történeti perspektívában (szempontok, források, kutatási feladatok). In: Diószegi L. (szerk.), *A moldvai Csángók*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 27–46.
- Tánczos Vilmos 2008. A moldvai csángók lélekszámának és magyar nyelvismertének történeti alakulása. In: Ilyés S. –Peti L. –Pozsony F. (szerk.), *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 255–287.
- Tánczos Vilmos 2011. *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum–Egyesület.

- Tollefson, James W. 2002. Limitations of language policy and planning. In R. B. Kaplan (szerk.), *The Oxford Handbook of Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 416–425.
- Wichmann, Yrjö 1936. *Wörterbuch des Ungarischen Moldauer Nord-Csángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt*. Herausgegeben von Bálint Csűry and Arturi Kannisto. Helsinki.
- Zelliger Erzsébet 2005. A diaszpóra nyelvi változásai kicsiben és nagyban. In: Kovács N. (szerk.), *Tanulmányok a diaszpóráról*. Budapest: Gondolat Kiadó és MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 49–57.

7. Mellékletek

1. számú melléklet

1.1 Geográfiai kérdőív

Falvanként csak 2-3 adatközlőt érdemes megkérdezni!

(a) jelenleg..

(b) 10-20 évvel ezelőtt...

1. ...mennyi idő alatt...

2. ...mennyi pénzért...

3. mivel (gyalog, szekérrel, autóbusszal) ... lehet/ett eljutni ... a falukba itt a közelben (falvanként!)

4. ... a közeli városba (Bákóba)

5. ... az erdélyi iskolába?

1.2 'Nominális szociolingvisztikai vitalitás' kérdőív

Hogy beszélgetnek/tanácsolnak itt a faluban? (Románul és még hogy?)
[az interjú során úgy nevezzük meg a helyi nyelvjárást és a népcsoportot, ahogy az adatközlő tette, tehát vagy a *magyar*, vagy a *csángó* szót használjuk. A kérdőívben a továbbiakban a *csángó* szó utal a nyelvjárásra. Ugyanez áll a román nyelv váltatra is, tehát vagy a *román*, vagy az *oláh* kifejezéssel éljünk.]

DEMOGRÁFIA

1. **Hol ülnek/laknak még, akik (a) tudnak csángóul és (b) katolikusok, akik csak románul tudnak?**

2. **Hova mutálódna be, ha elmutálódna? És melyik csángó faluba?**

HÁZASSÁG

1. **Sok vagy kevés embert/asszonyt ismer, akik bemutatódta a faluba?
Ha igen, mikor és honnan?**

2. **Sok vagy kevés embert/asszonyt ismer, akik elmutálódta a faluból?
Ha igen, mikor és hová?**

3. **Sok vagy kevés olyan familija van a faluban, ahol az egyik ortodox, a másik katolikus?**

DEMOGRÁFIAI ÉS GAZDASÁGI TÉNYEZŐK

1. Az adatközlő..., valamint 2. ...asszonya/embere, 3. ...apjáiék, 4. ...gyermekei, 5. ...testvérei...

- ...(a) neme?
- ...(b) hány esztendő?
- ...(c) most hol ül? és mikor gyermek volt, hol ült?
- ...(d) mit dolgozik?/mi az okupáciája?
- ...(e) hol dolgozik?
- ...(f) katolik?
- ...(g) hogy beszélgetett, amikor kicsi gyermek volt?
- ...(h) hány klászás?/hány klászát csinált?
- ...(i) kitől és (j) mikor tanult meg csángóul/románul?
- ...(k) járt magyar iskolába?
- ...(l) járt már Ungariében vagy Árdeálban?
- ...(m) mennyi földje,
- ...(n) hány animálja van?
- ...(o) jár-e a csalijéből valaki Ungáriébe dolgozni?
- ...(p) hányan ülnek/élnek egy házban?
- ...(q) mennyi pénzük/parájuk van egy hónapra?

2. Hol dolgoznak a faluból valók/hol van szervicsuk a faluból valóknak?

SZOCIÁLIS KAPCSOLATOK (NYELVI KONTAKTUSOK)

Kikkel tanácsol/beszélgel többször?

- 1. ortodoxokkal vagy katolikkal? Hová valók?
- 2. olyan katolikkal, akik tudnak csángóul, vagy akik nem? Hová valók azok a katolikkal?
- 3. árdeáliakkal, akik tudnak magyarul? Ők tiszta magyarul beszélgetnek/tanácsolnak?
- 4. és magyarföldiekkel?/azokkal, akik Ungáriéből vannak?

Válasz: 0. erőst gyakran 1. gyakran 2. nem gyakran, de nem is gyéren/dzsirán 3. gyéren 4. erőst gyéren

- 1. Több az oláh/román a pretenok közül, mint a faluból való? És kik vannak többen? Azok a pretenok, akik tudnak csángóul, vagy akik csak románul tudnak?**
2. Hányszor volt nuntában/menekezőben tavaly?

2. Nyelvtudás és nyelvi viselkedés

1. Csángóul vagy románul (a) beszél és (b) ért jobban?

1. csak csángóul
2. erőst jobban csángóul, mint románul
3. kicsit jobban csángóul, mint románul
4. egyformán csángóul és románul
5. kicsit jobban románul, mint csángóul
6. erőst jobban románul, mint csángóul
7. csak románul

2. Hogy (a) beszél és (b) ért tiszta/igaz magyarosan?

1. perfekt
2. jól
3. nem jól, de nem is rosszul
4. rosszul
5. erőst kevest
6. semmit

3. Kiegészítő kérdések: hol beszélnek tiszta/igaz magyarul?

(válaszlehetőségek: Ungáriében, Árdeálban, Klúzsban stb.)

4. Volt már Ungáriében/Magyarföldön? És Árdeálban?

5. Régebben jobban beszélt csángóul, mint most?

NYELVI VISELKEDÉS

1. **Kik azok, akikkel (a) románul (b) magyarul beszél(get)/tanácsol?**
2. **És a következőkkel?**
3. **Mennyit tudnak ezek a beszédpartnerek románul és csángóul?**
4. **Gyakran beszél(get)/tanácsol velük?**

Az adatközlő...

1. apja/tátája
2. anyja/mámája
3. nagyanyja/bunikája/öregmámája
4. nagyapja/bunikja/öregtátája
5. kisebb/fiatalabb testvérei
6. nagyobb/idősebb testvérei
7. embere/népe
8. kisebb/fiatalabb gyermekei
9. nagyobb/idősebb gyermekei
10. unoká/nyepótjai és nyepótái
11. a faluból valók, akikkel egyidősök
12. a faluban élő öregek, akik nem nyámok/rokonok
13. a faluban élő legények és leányok, akik nem nyámok/rokonok
14. a faluban élő kicsi gyermekek, akik nem nyámok/rokonok
15. komái/prétyinjai
16. kolégjai/akikkel együtt dolgozik
17. primár
18. doktor
19. professzorok
20. pap
21. más faluból valók, akik tudnak csángóul (Melyik falukból valók?)
22. amikor gyónik
23. amikor imádkozik
24. amikor számol
25. amikor káromkodik
26. amikor gondolkodik
27. amikor álmodik
28. amikor hívja vagy hajtja az animálokat?

Válasz:

1. mindig csángóul
2. gyakrabban csángóul
3. egyformán gyakran csángóul és románul/oláhul
4. gyakrabban románul/oláhul
5. mindig románul/oláhul

**3. A ‘Szubjektív szociolingvisztikai vitalitás’
és a ‘Vélekedések a szociolingvisztikai vitalitásról’ kérdőív**

I. DEMOGRÁFIAI TŐKE

A) SZÁMARÁNY

1. **Kik vannak többen a faluban? Akik csak románul tudnak, vagy akik csángóul is?
Jobb vagy rosszabb lenne, ha csak románul beszélnének a faluban?**

B) HÁZASODÁS

2. **A faluban kikhez szeretnek férjhez menni a lányok? Moldvai katolikhöz vagy ortodoxhoz? Melyik faluba mennek a lányok férjhez? És a fiúk honnan hoznak asszonyt? És olyanhoz férjhez mennek, aki Árdeálból vagy Ungáriéből való? **Kend szeretné, hogy (a gyereke) katolikkal házasodjon meg?** És szeretné, hogy tudjon csángóul a (gyereke) embere/asszonya? **És jobb vagy rosszabb lenne, ha a faluban nem lennének mixt házasságok?****

II. GAZDASÁGI TŐKE

1. **Az ortodox faluk vagy a katolik faluk gazdagabbak/bogátabbak a zsudecban? Jobban vagy rosszabban él, mint a faluból valók?**
2. **És a katolikusok között kik a gazdagabbak/bogátabbak? Akik Bákóban ülnek, vagy akik itt a faluban? Akik tudnak csángóul, vagy akik csak románul tudnak?**
3. **Ha egy ember tud csángóul is, könnyebben kap munkát Ungáriében?/ Magyarföldön? Szeretne Ungáriében dolgozni?**

III. KULTURÁLIS TŐKE

A) TANÍTÁS

1. **Tudja, hol van magyartanítás?** [Sorolja fel! Fontos a különbség az iskolai és az iskolán kívüli oktatás között!] **Mit gondol, lehet itt az iskolában magyartanítást csinálni?** Jobb vagy rosszabb lenne, ha a gyerekek magyarul (is) tanulnának a faluban?
2. **Szeretné, ha (a gyereke) elmenne valahová tanulni? Hová?** Ismer olyanokat, akik(nek a gyerekei) Árdeálban, Ungáriében tanulnak?
3. **A professzorok a faluból/csángó faluból valók? A professzorok szeretik vagy nem szeretik, hogy nem románul beszélnek az iskolában?**
4. **Le lehet azt írni, ahogy itt beszélnek? Jó lenne, ha tudna csitilni csángóul? És tiszta magyarul szeretne vagy nem szeretne csitilni?**
5. **Milyen idegen nyelvekre személ a román, a tiszta/igaz magyar és a csángó? Amit itt beszélnek, a románra vagy a tiszta/igaz magyarra személ jobban? Úgy személ a csángó a tiszta/igaz magyarra, mint a román az olaszra, vagy jobban?**
6. **Ha az ember tud csángóul, könnyebben vagy nehezebben tud megtanulni tiszta magyarul, mint ha csak románul tud?**

B) MISE

7. **Tudja, hol van magyar mise?** [Sorolja fel!] **Akarja vagy nem akarja, hogy magyar misékre járjon? Jó vagy rossz lenne, ha nem csak románul, hanem magyarul is miséznének a faluban?**
8. **Honnan való a pap? A pap csinál valamit a gyerekekért? Vannak, akik a papnak segítenek? És kend? A papok szeretik vagy nem szeretik, hogy nem románul beszélgetnek a faluban?**

IV. SZOCIÁLIS TŐKE

1. **Mit gondol, a faluban az embereknek több ortodox vagy katolik prietenjük van?Több vagy kevesebb román prietenje van, mint a faluból valóknak? Kendnek jobb lenne, ha több ortodox prietenje lenne? Jobb vagy rosszabb lenne, ha a faluban az embereknek csak a faluból való prietenjeik lennének?**

4. A közösség nyelvi életrajza

1. Van olyan falu, ahol többet beszélnek csángóul, mint itt a faluban?
2. Hogyan is kitől tanulnak meg a gyerekek csángóul? Az anyjáéktól? a testvéreiktől? Az utcán? És beszélgetnek vagy csak értik? És mióta nem tanítják meg az anyjáék a kicsi gyermekeket úgy, ahogy itt a faluban beszélgetnek?
3. Mondták a papok vagy a professzorok, hogy beszéljenek a gyermekekhez románul? Mikor mondták?
4. Kik kezdtek el románul beszélni a kicsi gyermekekhez? Akik a városban munkálnak? És mit mondtak erre a faluban?
5. Jobb lenne, ha az anyjáék nem románul beszélgetnének a kicsit gyermekekhez a faluban, a katolik falukban?
6. Az apjáékkal, testvéreivel, gyerekeivel gyakrabban beszél románul mint a faluból valók?
7. Ha egy asszony vagy egy ember bemutatódik a faluba és csak románul tud, megtanul úgy beszélgetni, ahogy itt a faluban beszélgetnek? És beszélget vagy csak érti?
8. Mondták már kendnek, hogy románul beszélgessen és ne csángóul? Mondja el, hogy volt!

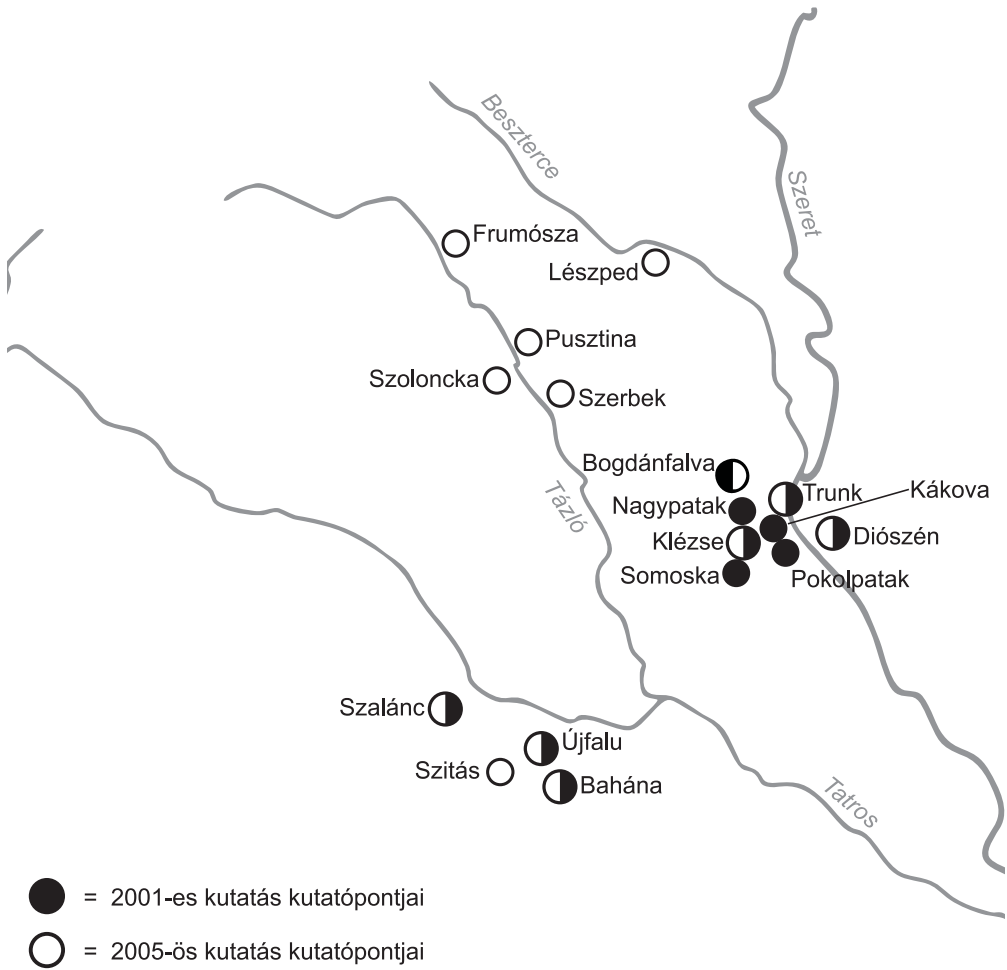
2. számú melléklet

187. Hány esztendő? (az adatközlő életkora, majd vesszővel elválasztva a neme: 1 = férfi, 2 = nő)
188. Melyik faluban nőtt fel? (0 = ahol a gyűjtés zajlik, egyébként falukód, pl. cs26 formában. Ha több falut is említ, fontossági sorrendben, vesszővel elválasztva rögzítsük a válaszokat.)
189. Hány klászát csinált? (A „Milyen meszeriája van?” kérdésre adott választ a 191. kérdésnél rögzítsük, ha az adatközlő a szakmájában dolgozik, ha pedig nem, akkor // után ide írjuk le.)
190. Járt-e magyar iskolába? Ha igen, mennyi ideig? (0 = nem járt, egyébként az évek száma)
191. Mit munkál vagy tanul? (0 = földműves, erdei munkás, nőknél: házimunka, 1 = szakmunkás (ács, zidár, lakatos, varrónő, bolti eladó stb.), 2 = líceumba vagy más felsőbb iskolába jár vagy járt, 3 = munkanélküli, 4 = 8 osztálynál még kevesebb iskolát végzett iskolás (de ha pl. az adatközlő 11. osztályba jár egy szakiskolában, akkor az = 1). A nyugdíjasoknál a régebbi foglalkozást vesszük figyelembe, ha erre nincsen adat, akkor = 5).
192. Hol? (0 = a gyűjtés helyszínén, 1 = a falun kívül, román nyelvi környezetben, 2 = a falun kívül, magyar nyelvi környezetben. Ha nyugdíjas, akkor = 0, függetlenül attól, hogy korábban hol dolgozott)
193. Munkált vagy tanult-e Ungariében? Ha igen, mikor és mennyi ideig? (0 = nem, 1 = dolgozott vagy most is dolgozik, 2 = tanult vagy most is ott tanult (esetleg mellette dolgozik is). Ezután ha a válasz 1 vagy 2, akkor vesszővel elválasztva megadjuk, hogy mikor volt/van Magyarországon: 1 = régebben, 2 = most (is). újabb vessző után a gyakoriságot adjuk meg: 1 = ritkábban, kisebb időtartamra (pár hónap), 2 = gyakrabban, egy évnél hosszabban volt/van Magyarországon.
194. És Ardeálban? Ha igen, mikor és mennyi ideig? (lásd előbb)

195. El van adódva?/Meg van házasodva? Ha igen, az embere/asszonya melyik faluból van? (0 = nem, 1 = a házastárs a faluból való, csN = a házastárs máshol nőtt fel, az N a falu kódszáma, pl. cs07, 2 = a házastárs román, 3 = a házastárs román egynyelvű moldvai katolikus olyan faluból, amelynek nincsen kódja, 4 = a házastárs Kárpát-medencei magyar, 5 = egyéb, // után kifejtendő)
196. Melyik faluban beszélnek úgy magyarul, mint itt?/A magyar beszédük melyik faluval személ jobban? (falukódok pl. cs26, cs08 stb. formában)
197. Hol beszélnek a legszebben magyarul? (0 = Ungáriében, 1 = Ardealban, 2 = „a magyaroknál” (értsd: a Kárpát-medencében), 3 = Moldvában)
198. És Moldvában melyik falukban beszélnek a legszebben? (falukódok pl. cs07, cs26 formában)
199. Magyarul vagy románul tud-e jobban? (0 = csak magyarul (ide tartozik az is, ha románul nem beszél, de ért), 1 = jobban magyarul; 2 = egymódul; 3 = jobban románul, 4 = csak románul (az is, aki magyarul ért, de nem beszél)
200. Hol tanult meg románul? (0 = otthon; 1 = útból; 2 = iskolában; 3 = más román nyelvi környezetben (szervicsben, armatában stb.). Itt két számot jegyzünk le. Mindig azt írjuk le első válaszként, ahol elkezdte az adatközlő a nyelvtanulást. Másodikként – vesszővel elválasztva – azt írjuk le, amelyet elsőként, a legfontosabb helyszíneként említ meg. Ha ez ugyanaz, mint a legkorábbi nyelvtanulási helyszín, a számot ismétljük meg.)
201. Hol tanult meg magyarul? (0 = otthon; 1 = útból; 2 = iskolában; 3 = más magyar nyelvi környezetben (szervicsben, Ungariében stb. Itt is két számot jegyzünk le. Mindig azt írjuk le első válaszként, ahol elkezdte az adatközlő a nyelvtanulást. Másodikként – vesszővel elválasztva – azt írjuk le, amelyet elsőként, a legfontosabb helyszíneként említ meg. Ha ez ugyanaz, mint a legkorábbi nyelvtanulási helyszín, a számot ismétljük meg.)
- (Magyarul vagy románul beszél-e többet (0 = többet magyarul; 1 = egymódul; 2 = többet románul)
202. ...az apjával?
203. az öregapjával/bunikáék?

204. testvéreivel?
205. emberével/asszonyával?
206. akikkel egykorúak/egyidősek a faluban?
207. gyermekeivel?
208. nepótjaival?
209. mikor imádkozik?
210. mikor olvas [értsd: 'számol']
211. mikor az animálokat/állatokat hívja vagy hajtja?
212. A kicsi gyermekek, akik csak románul tudnak, később, mikor nagyobbak lesznek, megtanulnak magyarul? Ha igen, hány esztendősen? (0 = nem tanulnak meg, 1 = megtanulnak, 2 = először magyarul tanulnak meg. Ha a válasz = 1, akkor vesszöt követően adjuk meg, ahány évesen, pl. 1, 10-14)

3. számú melléklet

4. számú melléklet

(A magyar nyelvet ismerők arányainak jelzéséhez Tánczos Vilmos 1996-os és 2009-es becsléseit (Tánczos é.n. [1999], 2011) használom fel).

A) Tatros menti beszélőközösségek:

1. Szalánc (Cireșoaia) Az Aknavásárt Szlanikfürdővel összekötő országút mentén fekszik, lakossága kb. 1800 főre tehető, szinte mindenki katolikus, a magyar nyelvet ismerők aránya 1996: 62%, 2009: 45%. A falu egy szűk és erdős völgyben a patak és az országút mentén hosszan elnyúlik. Lakossága székely eredetű.
2. Bahánát (Bahna) csaknem 600 ember lakja, közülük mintegy 70 ortodox. Tánczos szerint a magyarul beszélők aránya 1996-ban 77% (ebbe mintegy 40 magyarul megtanult ortodox is beletartozik), 2009-ben 73%. Azt, hogy néhány ortodox megtanult magyarul a faluban, mi is tapasztaltuk, azonban magyar nyelvtudás tekintetében a falut Újfaluhoz és Szitáshoz hasonlítanak, vagy azoknál a nyelvmegtartás szempontjából kicsit jobb helyzetűnek becsüljük. A falu lakossága székely eredetű.
3. Újfalú (Satu Nou) mintegy 1700 fős teljesen katolikus falu, a magyar nyelvismeret Tánczos szerint 1996-ban 100%-os, 2009-ben 93%-os. Saját tapasztalataink is hasonlóak. Közvetlenül összenőtt a 900 lakosú, szintén teljesen katolikus és magyar nyelvű Szitással. Néhány száz méter választja el Bahánától. A falu betonúton közelíthető meg Aknavásár, földúton Onyest felől. Egy dombháton fekszik. Lakossága székely eredetű.
4. Szitást (Nicorești) körülbelül 950 fő katolikus lakja. Tánczos szerint 1996-ban 100%-os, 2009-ben 93%-os a magyar nyelvismeret. Tapasztalataink is arra utalnak, hogy elindult már itt is az elsődleges román nyelvű szocializáció gyakorlata. Az említett országúton Újfalú és Bahána között fekszik, előbbivel összenőve. Lakossága székely eredetű.

B) Szeret menti beszélőközösségek:

1. Bogdánfalva (Valea Seacă) lakossága mezőségi eredetű, középkori betelepítésű. Az 1900 lakosból mintegy 250 fő ortodox. A magyar nyelvet ismerők aránya a becslés szerint 1996-ban 85%, 2009-ben 41%. Tánczos szerint a település a leggyorsabban románosodó falvak közé tartozik (2010: 53). Kutatócsoportunk 2001-ben járt először a településen, és már ekkor is a 85%-tól jócskán elmaradó nyelvismereti szintet érzékeltünk. Bogdánfalva Bákótól néhány kilométerre fekszik déli irányban, azonban

- a Bákó–Jászvásár főútvonalról lekanyarodva csak földúton közelíthető meg.
2. Bogdánfalva Bukila (Buchila) falurészét az etnolingvisztikai vitalitást felmérő kutatásaink során külön beszélőközösségként kezeltük. Ez földrajzilag is igazolható: teljesen különálló negyedről van szó. Bukila a Szeret völgyét jobbról övező dombok lankáin terül el, néhány száz méteres gyaloglással érhető el Bogdánfalva felől. Zsáktelepülés. Szociolingvisztikai szempontból az indokolta a beszélőközösség elválasztását Bogdánfalvától, hogy utóbbival ellentétben a fiatalabb, 10-20 év közötti korosztályok is rendelkeznek értékelhető aktív magyar nyelvtudással. Lakossága körülbelül 600 fő.
 3. Trunk (Galbeni) Bogdánfalva túlnépesedésével, a lakosság kirajzásával jött létre, lakossága tehát szintén középkori eredetű. Közvetlen a Szeret partján fekszik, a Bákótól délre fekvő falvak közül ez esik legközelebb Bákóhoz. Vasúti megállóhellyel rendelkezik, betonúton megközelíthető. Lakossága 1300 fő, mindenki katolikus, Tánczos Vilmos szerint 1996-ban 69%, 2009-ben 62% ismeri a magyar nyelvet.
 4. Nagypatak (Valea Mare) a negyedik s egyben az utolsó azon, a vizsgálatban részt vevő falvak közül, amelyek nyelvjárásában ma is dominálnak a középkori betelepülésű lakosságra jellemző jegyek. Lakosainak száma körülbelül 2350 fő (vö. Bodó–Eris 2004: 91–92). Tisztán katolikus falu, a nyelvet ismerők aránya Tánczos Vilmos szerint 1996-ban 70%, 2009-ben 51%. Szintén Bákótól délre található a Szeret völgyében. Annak ellenére, hogy nem a főúton fekszik, megközelíthetősége jó; rövid, egy-két kilométeres betonozott bekötőút vezet a főútig.
 5. Diószén vagy Gyoszény (Gioseni) 3300 lakosából 760 ortodox, és egy cigány (lingurar – kanalas) közösség is él itt. A falu Trunkon és a Szereten épült gáton át közelíthető meg, zsáktelepülés. A falu bejáratánál az út két oldalán egy-két kilométer hosszan a cigány közösség él, középtűt az ortodox románok lagnak, s a kiszélesedő és immár több utcás belső faluban lagnak a katolikusok. A falu a Szeret völgyének baloldali szélén, a völgyet övező dombok tövében helyezkedik el. Lakosságának eredetét tekintve különleges státusú falu: nyelvjárása székelyes és nem székelyes jegyeket egyaránt mutat; valószínűsíthető, hogy a középkori eredetű lakosságra az utóbbi időkben települt rá a székelyes lakosság. A magyar nyelvet ismerők aránya Tánczos szerint 1996-ban 87%, 2009-ben 50%.
 6. Klézse (Cleja) az egyik legnagyobb moldvai magyar beszélőközösség, a falu lakosainak száma mintegy 4350 fő, kevés kivételtől eltekintve mindenki katolikus. Nyelvváltozata székelyes jellegzetességeket mutat,

Tánczos Vilmos feltételezi, hogy a középkori eredetű magyar lakosságra telepedtek rá később székelyek. A magyar nyelvet ismerők aránya 1996-ban 90%, 2009-ben 72%. A település széle érinti a Szeret völgyén végig húzódó Bákó-Jászvásár főútvonalat.

7. Somoska (Șomușca) Klézsen át közelíthető meg, a Szeret völgyét jobbról záró dombok szélén helyezkedik el. Lakossága 1600 fő, tisztán katolikus falu, a magyar nyelvet ismerők aránya a becslés szerint 1996-ban 100%, 2009-ben 79%. Csak földúton, Klézse felől közelíthető meg. Lakosságának összetétele feltételezhetően a klézseihez hasonló. Somoska és Klézse viszonya egyébként a Bogdánfalva–Bukila páros elhelyezkedéséhez hasonlítható mind földrajzi, mind szociolingvisztikai értelemben.
8. Pokolpatak (Valea Mică) lakossága szintén Székely eredetű, a falu a jászvásári országúton továbbindulva Klézse után következik. Az útra merőlegesen helyezkedik el szalagszerűen a patak erdős-ligetes völgyében, viszonylag zárt egységet alkotva, a többi Szeret völgyi falutól elkülönülve. Kb. 750 lakosának szinte mindegyike katolikus, a magyar nyelvet ismerők aránya 1996-ban 88%, 2009-ben 83%.
9. Kákova vagy Forrófalva (Faraoni) nyelvjárása székelyes jegyeket mutat, bár közvetlen szomszédja az sz-elő Nagypataknak. Az országútról Nagypatakhoz hasonlóan könnyen és gyorsan megközelíthető. A becslés szerint mintegy 3500 lakosának a 1996-ban 75%-a, 2009-ben 51%-a ismeri a magyar nyelvet.

C) Tázló menti (és Lészped) kutatópontok:

1. Frumósza (Frumoasa) nehezen megközelíthető település, a Bákó-Kománfalva országútról lefordulva egy rossz minőségű, de betonozott útvonalon lehet több kilométert haladva (Szerbeken és Szolonckán áthajtva) elérni. A székely eredetű lakosság itt is jelentős ortodox kisebbséggel él együtt; körülbelül 3600 lakosából csak mintegy 2200 fő katolikus. A nyelvismeret becsült szintje 1996-ban 90%, 2009-ben 76%.
2. Pusztina (Pustiana) felé a Frumószára vezető útról is le kell kanyarodni. A falu a Frumósza melletti domb oldalában, utóbbi falutól csupán mintegy kilométernyi távolságra van. A faluba földút vezet. 1950 katolikus két-nyelvű beszélő lakja, a magyar nyelvet ismerők aránya Tánczos szerint 1996-ban 100%, 2009-ben 90%.
3. Lészped (Lespezi) Bákótól északi irányban körülbelül 20 km-re, a Bákó-Buhuși országút mentén helyezkedik el. Lakosságának etnikai eredete Pusztináéhoz és Frumószáéhoz hasonlóan székely. Mindhárom falu a nagy székely kivándorlási hullámok (mádéfalvi veszedelem) idejében

létesült. Lészped gyalogosan csupán néhány órányi járásra fekszik a másik két említett közösségtől, ám autóval csak a hegyet megkerülve, Bákón át juthatunk el Pusztinából Lészpedre. Ilyen értelemben Lészped az egyik legelszigeteltebb moldvai magyar közösség; közvetlen szomszédja, ahol ma vagy az elmúlt évtizedekben magyart beszéltek, nincsen. 2200 lakosának nagy része katolikus, a falu északi felében él egy körülbelül 300 fős ortodox közösség is. A katolikusok között a magyar nyelvet ismerők aránya Tánczos szerint 1996-ban 100%, 2009-ben 88%.

4. Szerbek (Florești) 650 lelkes kis falucska. A Bákó-Kománfalva országútról Frumósza irányában lehajtva közelíthető meg. Körülbelül 560 katolikus él itt, a magyar nyelvet ismerők becsült aránya mindkét kutatás alkalmával 55%.
5. Szoloncka (Tărăța) a Frumósza irányában Szerbek után közvetlenül következő település. 1000 lakosából mintegy 400 katolikus, a Magyar nyelvet ismerők aránya a becslés szerint 1996-ban 20%, 2009-ben 8%.

5. számú melléklet

A hosszabb, összefüggő szövegrészeket könnyebb olvashatósága érdekében adatközlőim megnyilatkozásait álló betűvel szedem. Az értelmező szövegrészekben azonban dőlt betűvel jelzem azokat.

Általános elvek

1. Szöveghűség.
2. Nemsztenderd jelenségek rögzítése.
3. A köznyelvben is meglévő hangtani jelenségeket a helyesírási szabályok szerint jegyezzük le.
4. A nemsztenderd (kölcsön)szavakat, tájszókat, kifejezéseket, valamint a román nyelvű részeket értelmezzük.

Hangtan

Jelöljük a szótagzáró *l*, a szóvégi mássalhangzó kiesését, és zárójelben megadjuk a kieső hangot *vó(l)t*, *fő(l)d*, *ző(l)d*, *azér(t)*, *hagyjá(l)* stb. A mássalhangzók kiesésénél egyben szükséges megjelölni a magánhangzó esetleges megnyúlását is: pl. *vó(l)tam*.

A hasonulást és az összeolvadást nem jelöljük: *adtam*, *dobtam*, *tűzhely*, *látja*, *segítség* stb. A hasonulás és az összeolvadás elmaradását (a betűejtést) azonban igen: *tud'juk* (ejtsd: tud-juk). Ha összetett szavakban vagy szóhatáron három mássalhangzó kerül egymás mellé, a középső kiesését is jelöljük – kivéve, ha az a köznyelvben is előfordul (pl. *bükkfa*, ejtsd: *bükfa*, *többféle*, ejtsd: *töpféle*) – tehát *tes(t)vér*, *ker(t)be(n)*.

Alaktan

Jelöljük az inessivusi *-ban* helyén a *-ba(n)* alakot, a suksükölést, nákozást stb.

A diskurzus szintje

A központosításban a magyar helyesírás hagyományát követjük, tehát a kijelentő modalitású mondatok végére pontot teszünk stb. A mondatokat azonban nem kezdjük nagybetűvel, és a tulajdonneveket is kisbetűvel írjuk! A kódváltást félkövér betűvel jelöljük.

Átírási eljárások

Tm	terepmunkás (ha többen vannak, Tm1, Tm2 stb.)
I	informátor (ha többen vannak, I1, I2 stb.)
(.)	0,5 másodpercenyi szünet
(..)/(...)	0,5 másodpercnél hosszabb szünet/egészen hosszú szünet
[]	két vagy több beszélő közti átfedés (ti. egyszerre beszélnek) eleje és vége
< >	nem nyelvi megnyilvánulások (köhögés, nevetés, sírás stb.), valamint a lejegyzést végző személy egyéb megjegyzései. A tájszavakat és román nyelvi szövegrészleteket is <...> között magyarázzuk meg.
-	a beszélő félbehagyja az elkezdett szöveget (szót, szerkezetet), pl. <i>el- elmént</i>
/	rácsatlakozás (beszélőváltás szünet nélkül), mindkét beszélőnél jelöljük
ööö	hezitálás (időtartamától és minőségétől függően jelölendő, pl. öö vagy eeee)
#	érthetetlen szótag

